

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Pracoviště Orální historie – soudobé dějiny

Jan Brož

Václav Majer

Politik v letech 1945 – 1948

Diplomová práce

Vedoucí práce: **PhDr. Pavel Mücke, Ph.D.**

Praha 2014

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá osobou Václava Majera (22. 1. 1904 Pochvalov – 25. 1. 1972 College Park, Maryland, USA) a jeho politickou činností, zejména v období třetí republiky. Václav Majer byl sociálnědemokratickým politikem a je vnímán jako hlavní představitel pravicového křídla uvnitř své strany. Tato charakteristika v daném kontextu znamenala, že byl ostražitý vůči komunistům a stavěl se skepticky k úzké spolupráci sociální demokracie s KSČ. Protože kořeny mnohých politických událostí třetí republiky sahají do období druhé světové války, práce sleduje Majerův život již od doby druhé republiky. Nejprve se věnuje okolnostem Majerova odchodu do emigrace začátkem roku 1940. Potom text informuje o jeho činnosti v rámci politických struktur československého exilu ve Velké Británii. Ve třetí, nejobsáhlejší kapitole se práce zabývá Majerovou činností ve třetí republice. Rozebírá jednotlivé kauzy tehdejší politické scény. Všímá si těch kauz, v nichž sehrál Majer důležitou roli. Jedná se zejména o otázky znárodnění, československé účasti na Marshallově plánu, brněnského sjezdu sociální demokracie a únorových událostí roku 1948. Práce končí Majerovým odchodem do exilu po Únoru.

Klíčová slova

Václav Majer, Československo, druhá světová válka, třetí republika, Československá sociální demokracie, Komunistická strana Československa, znárodnění, volby 1946, brněnský sjezd 1947, Únor 1948

Abstract

This diploma thesis is devoted to Václav Majer (January 22, 1904 – January 25, 1972) and his public work, particularly in the period of the Third Republic of Czechoslovakia. Václav Majer was a social democratic politician and he was a leader of the right wing within the Czechoslovak Social Democracy. The main issue which was being discussed inside the Social Democratic Party at that time was the question of cooperation between Social Democrats and Communists. Majer was a main proponent of independent policy of the Social Democratic Party. Sometimes it is hard to analyze the meaning and the course of various political affairs without knowing their roots. In that case, it is necessary to study the background of these events which in many cases lies at the previous period. This is the reason why this very essay actually starts right after the Munich Agreement was negotiated and signed. This thesis informs about Majer's road to exile and his political activities during the World War II. The main interest of this thesis lies in the era of the Third Republic and informs about Majer and his policy during this very period.

Keywords

Václav Majer, Czechoslovakia, World War II, Third Republic, Czechoslovak Social Democracy, Communist Party of Czechoslovakia, Nationalization, Parliamentary Election 1946, Brno Congress 1947, Coup d'état 1948

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 16. května 2014

Jan Brož

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu mé diplomové práce PhDr. Pavlu Mückemu, Ph.D. za cenné rady a ochotu při konzultování tohoto textu.

Obsah

Úvod	2
1 Po Mnichovu	10
1.1 Sociální demokraté ve druhé republice.....	10
1.2 ... a za Protektorátu.....	14
1.3 Do emigrace	17
2 V Anglii	22
2.1 Londýnský exil a sociální demokraté v něm.....	22
2.2 Vojákem v Cholmondeley	25
2.3 Majer ve Státní radě a Sovětský svaz ve válce	28
2.4 Benešovo jednání s moskevským vedením KSČ a jeho důsledky.....	31
2.5 Ministrem Šrámkovy vlády.....	35
2.6 Exil na konci války, moskevská jednání a Košický vládní program	37
3 Ve třetí republice	44
3.1 O době, idejích a velkých politických úkolech na prahu lidové demokracie.....	44
3.2 Obnovování sociální demokracie a první poválečný sjezd.....	50
3.3 Před volbami 1946	54
3.4 Volební neúspěch a jeho vliv na další vývoj v sociální demokracii	59
3.5 Horké léto 1947 – Marshallův plán a milionářská dávka	66
3.6 Brněnský sjezd a to, co mu předcházelo.....	73
3.7 Mezi Brnem a Únorem	83
3.8 <i>"Zemí jde vlna zvlčilstí"</i>	92
3.9 Odchod z veřejného života a další útěk do emigrace	109
Závěr.....	113
Seznam zkratk	115
Seznam pramenů a literatury.....	116

Úvod

Ani ne tříletá etapa československých dějin, ohraničená koncem války v květnu 1945 a komunistickým uchopením moci v únoru 1948, byla dobou radikálních proměn, které se alespoň částečně dotkly snad všech sfér života v Československu. V oblasti správy a řízení státu se změny projevily transformací politického systému do podoby lidové demokracie. Tato "limitovaná parlamentní demokracie", případně "demokracie bez opozice" vykazovala několik formálních znaků. Jedním z těchto charakteristických rysů byla středolevá asymetrie, vznikající vyloučením pravicových stran z účasti na politice. Sociální demokracie jakožto levicová strana patřila mezi politické subjekty, jimž v novém systému mělo být přiznáno právo na existenci. Tuto tradiční partaj však po celou dobu třetí republiky sužovaly vnitřní spory, jejichž podstatou byl vztah ke komunistům. Názorové proudy uvnitř třetirepublikové sociální demokracie tak bývají často děleny na *levici* a *pravici*, kdy hlavním kritériem pro zařazení do jedné či druhé skupiny je právě pohled na KSČ. Toto dělení má samozřejmě své opodstatnění, je však dobré vnímat jeho limity. Situace se začne komplikovat v momentě, kdy vezmeme do úvahy časové hledisko. V ten okamžik se ukazuje, že jednotlivé proudy se mohly různě prolínat. Že k takovému prolínání opravdu docházelo, dokládá pak vznik stranického *středu*, jehož formování začíná po neúspěšných volbách 1946. Vnitrostranické rozepře ohledně přístupu ke KSČ, které komunisté sami ochotně rozdmýchávali, sociální demokracii paralyzovaly a způsobily, že ve třetí republice v podstatě nebyla standardní stranou, ale bojištěm mezi opravdovými sociálními demokraty a stoupenci komunistů.

Důležitou roli v těchto sporech zastánců a odpůrců blízké spolupráce s komunisty hrál uvnitř sociální demokracie Václav Majer. Politik, který pocházel z prostých poměrů a jemuž se dostalo pouze základního vzdělání, což kompenzoval svou přirozenou inteligencí, pílí a přímočarostí. Majer byl po celou dobu třetí republiky vnímán jako jasný představitel pravicového křídla ve straně. Nad touto charakteristikou panovala vzácná shoda mezi jeho soupeřnými i ideovými odpůrci a její platnost koneckonců dokládaly i Majerovy činy. I proto v něm někteří jeho současníci viděli něco jako československou verzi Ernesta Bevina¹. Platila ale taková charakteristika vždycky? A dostal se Majer do této pozice nějak

¹ Ernest Bevin byl poválečným labouristickým ministrem zahraničí, který se z původně odborářského bosse proměnil v jednoho z nejrozhodnějších odpůrců komunistické expanze (Cuhra et al. 2006: 167). S dávkou nadhledu a humoru Majera k britskému politikovi přirovnal například katolický publicista Ladislav Jehlička, který v září 1947 napsal: "Václav Majer je jakási obdoba Bevina. Za první republiky byl tajemníkem zemědělských organizací sociální demokracie, což bylo sdružení asi téhož druhu a významu, jako u národních

cíleně vlastní aktivitou, nebo z něj "pravičáka" prostě udělaly okolnosti? Při hledání možných odpovědí na vyřčené otázky bude nutné překročit hranice třetí republiky. Tak jako mnohé příčiny komplikovaného poměru celé poválečné sociální demokracie ke KSČ sahají do doby po Mnichovu, i Majerův třetirepublikový pohled na KSČ vychází ze zkušeností s komunisty v období druhé světové války. Proto ve své práci budu sledovat Majerovy osudy nikoliv až od osvobození Československa, nýbrž již od doby druhé republiky. Budu postupovat chronologicky a při svém líčení vždy nejprve naznačím kontext určitého období, abych se poté snažil pojmenovat a analyzovat jednotlivé Majerovy politické kroky v příslušné etapě. Ve své bakalářské práci, kterou jsem v roce 2012 obhájil na Institutu mezinárodních studií FSV UK, jsem se věnoval sociální demokracii ve druhé polovině roku 1947. Její doplněné a upravené pasáže jsou i součástí tohoto textu. Konkrétně kapitol, které se věnují vývoji ve straně po volbách 1946, pohledu KSČ a národních socialistů na dění v sociální demokracii v období brněnského sjezdu a proměně komunistické taktiky ve vztahu k soc. dem. po tomto sjezdu.

V úvodní kapitole se budu věnovat dopadům, které na sociální demokracii a její členstvo měla mnichovská dohoda a posléze Protektorát. Poté se zaměřím na okolnosti Majerova odchodu do emigrace. Budu líčit peripetie jeho zhruba pětiměsíční cesty k břehům Velké Británie, která vedla přes Maďarsko, Balkán, Blízký východ a Francii. Většinu cesty Majer absolvoval s přítelem Václavem Holubem a na vlastní kůži společně zakusili například pobyt v maďarském vězení, vydávali se za členy košického fotbalového mužstva a prožili boje i kapitulaci ve Francii.

Ve druhé kapitole se potom zaměřím na válečné období, které Majer strávil v Anglii. Nejprve jako voják v Cholmondeley a Walton Hall, posléze jako politik ve strukturách československé exilové reprezentace v Londýně. Zde se počala slibně rozvíjet jeho politická kariéra a stal se členem Státní rady a poté ministrem Šrámkova kabinetu. Pozornost budu rovněž upínat k pozici sociálních demokratů v rámci exilového uspořádání a proměnám, kterými sociálnědemokratická emigrace procházela. V závěru kapitoly se zaměřím na okolnosti moskevských jednání na sklonku války. V hlavním městě

socialistů filatelisté nebo holubáři. Lecčemus se naučil v Anglii. Má vtip. Staré kádry strany za ním stojí jako jeden muž a asi z toho důvodu, z něhož stojí odboráři za Bevinem. Vyrstl z nich, nikdy nebyl a nikdy nechtěl být ničím jiným než jedním z nich, mají k němu důvěru, je prostě jejich, mluví jejich řečí, věří v jeho poctivost – z tohoto spíše psychologického důvodu bude mít například Bevin vždycky své dělníky v hrsti, dají na něho nekonečně více než na všechny levicové intelektuály z Labour Party." (Drápala 2000: 501).

Sovětského svazu se koncem března 1945 diskutovalo o podobě vládního programu a personálním obsazení funkcí v kabinetu, který měl převzít vládu v osvobozeném Československu. Majer měl poprvé naplno možnost poznat, že politici z řad československé komunistické emigrace, kteří prožili válku v Moskvě, rozhodně nejsou nějaké "lehké váhy".

Třetí kapitola je nejobsáhlejší a z hlediska této práce i nejdůležitější. Tak jako v předcházejících kapitolách, i zde pro mne bude podstatné především *majerovsko-sociálnědemokratické* hledisko. Z období třetí republiky, které bylo nesmírně bohaté na nejrůznější události, mě proto budou zajímat ty kauzy, v nich hrál hlavní či podstatnou roli samotný Majer, případně celá sociálnědemokratická strana. Nejprve se pokusím naznačit kontext doby a budu se tak věnovat krátkému popisu očekávání a představ, s nimiž široké vrstvy společnosti i politici vstupovali do nové etapy. Poté se zaměřím na nejdůležitější politické úkoly doby, které byly řešeny v duchu těchto představ a na jejichž realizaci měl Majer podíl. Dále upozorním na vývoj v sociální demokracii bezprostředně po osvobození, první poválečný sjezd, volby v květnu 1946 a důsledky, které pro stranu měla prohra v těchto volbách. Poté již ve svém výkladu dospěji do poloviny roku 1947, což bylo z mezinárodního i vnitropolitického hlediska přelomové období. Československá vláda po tlaku Moskvy odvolala účast na Marshallově plánu a komunisté si při řešení krize kolem milionářské dávky poprvé vyzkoušeli taktický postup, který naznačoval, že se na své cestě za získáním absolutní moci ve státě posunuli do další fáze. Majer na sebe svými činy a postupem ve zmíněných kauzách americké hospodářské pomoci i selektivní jednorázové daně poutal stále větší pozornost. Sociálnědemokratická strana se vzhledem k vývoji událostí dostala do pozice důležitého subjektu, který, i přes svůj nízký volební zisk, mohl zásadně ovlivnit tuzemskou politickou scénu. V takovémto kontextu se odehrál brněnský sjezd, jehož přípravám, průběhu a důsledkům se věnuji dále. Poté se dostanu k líčení únorové krize, jež pro Majera znamenala porážku a odchod z politické scény. Závěrečná pasáž poslední kapitoly bude věnována několika měsícům Majerova života pod drobnohledem StB, které završil další útěk do emigrace.

V tuzemských archivech je uložena řada fondů, jejichž studiem se badatel doví mnohé o politické činnosti Václava Majera v období třetí republiky. Ve Státním okresním archivu Rakovník je dokonce osobní fond *Václav Majer*, který však pro účely této práce poskytuje pouze doplňkové informace, neboť většina materiálů pochází z období druhé světové

války. Jedná se o neuspořádaný fond, tvořený jedním kartonem, plným nesourodého materiálu, výpisků, poznámek, novinových výstřižků a tisků. Pro napsání své práce jsem proto nejvíce využíval dokumentů, které jsou uloženy v Archivu bezpečnostních složek, zejména v objektovém svazku č. 2231 – *Nepřátelské osoby z řad bývalých sociálních demokratů*. Tento svazek tvoří celkem 11 archivních krabic a obsahuje převážně operativní dokumentaci, kterou Státní bezpečnost shromažďovala od druhé světové války až do počátku osmdesátých let. Z hlediska zaměření tohoto textu jsou cenné především části, které informují o přípravách, průběhu a důsledcích brněnského sjezdu sociální demokracie na podzim 1947 a situaci ve straně v období bezprostředně před únorovou krizí roku 1948. Součástí objektového svazku č. 2231 je rovněž podsvazek č. 284, v němž se nacházejí informace věnované přímo osobě Václava Majera. Materiál obsahuje mimo jiné několik charakteristik a krátkých životopisů Majera i jeho spolupracovníků a blízkých, záznamy o Majerově činnosti v období kolem brněnského sjezdu či agenturní zprávy o sledování bývalého ministra v době mezi Únorem a jeho útekem do emigrace. Součástí podvazku č. 284 je i Majerova korespondence s Laušmanem z doby druhé světové války, kdy byli oba v emigraci v Anglii nebo zprávy o Majerově působení v pounorovém exilu. V Archivu České strany sociálně demokratické je uložen fond č. 71 – *Československá sociální demokracie 1920 – 1948*, který skýtá například materiály k oběma třetirepublikovým sjezdům strany, rezoluce reflektující debakl sociální demokracie ve volbách 1946 nebo zápisy ze schůzí ÚVV a představenstva v období únorové krize. Informace o Majerově činnosti v londýnských exilových strukturách, ale i ve třetí republice, obsahuje také fond *Bohumil Laušman*, uložený v Národním archivu. V Archivu Národního muzea se pak nachází pozůstalost *Zdeňka Fierlingera*. V ní stojí za pozornost například Fierlingerův tendenční text o činnosti strany v době mezi Květnem a Únorem, který napsal necelý rok po únorových událostech. Posledním fondem, který jsem využil, je fond *Kancelář prezidenta republiky*, uložený v Archivu Kanceláře prezidenta republiky. Jeho součástí je originál dopisu, kterým Majer oznamuje Benešovi svou demisi 25. února 1948.

Z mnoha pramenných edic bych rád upozornil na knihu *ČSR a SSSR 1945–1948* (Kaplan, Špiritová 1997). Tento výběr sleduje formování a vývoj zahraničněpolitické linie Československa ve třetí republice, což není nějaké primárně majerovské téma. Díky několika dokumentům, zachycujícím jednání vlády o Marshallově plánu a dodávce obilí ze SSSR, je zde ale pěkně vidět, jak musel Majer od druhé poloviny roku 1947 čelit narůstajícímu tlaku KSČ. Zajímavý pohled na každodenní fungování londýnského exilu

podávají *Válečné deníky Jana Opočenského* (Opočenský 2001). Programový vývoj sociálnědemokratické strany je možné sledovat díky příslušným dokumentům výběru *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické* (Prokš 1999). Místy překvapivě prozíravý pohled na politický vývoj třetí republiky přináší *Tři roky*, souborné vydání memorand, která vypracovávala skupina zhruba 20 studentů brněnské univerzity. Vysokoškoláci, pracující dobrovolně v rámci Oddělení pro vědeckou politiku Československé strany národně socialistické, na základě monitoringu tisku analyzovali politickou situaci a připravovali texty, kterým se u stranických špiček ne vždy dostalo takové pozornosti, jakou by si bývaly byly zasloužily.

Memoárová literatura, jejímž prostřednictvím má čtenář možnost sledovat Majerovy kroky na politické scéně, je velmi bohatá. Při jejím studiu je samozřejmě nutné nepouštět ze zřetele specifika, jež si v sobě memoárový žánr už ze své podstaty nese. Paměti na jednu stranu skýtají jedinečný pohled z perspektivy aktéra. Zároveň však autorova osobní účast na popisovaných událostech a jeho poměr k ostatním zúčastněným osobám často brání zdravému odstupu. K informacím je tak třeba přistupovat s určitou obezřetností. Nástrahám žánru podle mne relativně nejlépe odolávají čtyřdílné paměti *Československo můj osud* (Drtina 1991, 1992). O něco hůře se s nelehkým úkolem vypořádává kniha *Vítězství i prohry* (Holub 1997). Z hlediska zaměření mé práce jsou však vzpomínky Václava Holuba zdrojem neocenitelných informací, protože autor byl blízkým Majerovým přítelem. Oba muži spolu například v roce 1940 utíkali z Protektorátu do Anglie, sloužili v zahraniční armádě a byli přáteli až do konce života. Právě proto však Holub často sklouzává k dost barvotiskovému pohledu na Majera. Zatímco například k Bohumilu Laušmanovi nebo Jiřímu Hájkovi umí být skutečně velmi kritický, o svém příteli nikdy ani náznakem nezapochybuje. Hubert Ripka, autor paměti *Únorová tragédie* (Ripka 1995), zas podle mne trpí něčím, co bych nazval syndromem generála po bitvě.

Odbornou literaturu, již jsem při psaní využil, bych rozdělil na dvě základní skupiny, a sice podle období, kterým se zabývá. Hranici tak představuje konec druhé světové války. Tato hranice je samozřejmě velmi prostupná a v mém seznamu se objevují monografie, které zpracovávají obě etapy. Pokud jde o předválečnou a válečnou dobu, důležité jsou texty, na nichž mají svůj podíl, případně za ně zcela zodpovídají, otec a syn Kuklíkovi. Kniha *Sociální demokraté ve Druhé republice* (Kuklík 1993) líčí nelehkou situaci levicového proudu v kontextu pomnichovského státu a informuje o jednotlivých myšlenkových

směrech v levé části politického spektra. Kapitoly monografie *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938–1945* (Heumos 1989) popisují okolnosti a cesty, jimiž se Čechoslováci dostávali z území druhé republiky a posléze Protektorátu do exilu. Autor Peter Heumos je jedním ze zahraničních historiků, kteří mají co do činění s mnichovským pracovištěm Collegium Carolinum, vědeckou institucí, jež se systematicky zabývá studiem českých zemí. Studie *Formování sociálně demokratického exilu v Paříži a v Londýně v letech 1939–1941* (Kuklík, Kuklík 2001) se věnuje první, řekněme konstituční fázi v rámci sociálnědemokratického emigrantského proudu. Především londýnskou část sociálnědemokratického exilu, a to v období celé války, sleduje text *Českoslovenští sociální demokraté v druhém odboji* (Horák 1958). Vzhledem k období svého vzniku se práce Jiřího Horáka přirozeně musela vyrovnat s omezeným přístupem k archivním dokumentům. Přesto však představuje velmi cenný příspěvek ke zkoumání sociálnědemokratické exilové reprezentace, a to především proto, že popisuje stýkání a potýkání jednotlivých proudů uvnitř strany. Toto vnitrostranické pnutí, které mělo svůj původ právě v exilu, pak mělo velký vliv na vývoj strany v období třetí republiky. Vše pozitivní, co bylo řečeno o Horákově studii, pak bezesbytku platí o monografii *Proti Benešovi!* (Kuklík, Němeček 2004), která se navíc opírá o úctyhodné množství archivních materiálů a poskytuje ještě plastičtější pohled na sváry v londýnském exilu, který rozhodně nebyl harmonickým společenstvím.

Historiografická produkce, která si všímá sociální demokracie v období třetí republiky, čítá dostatečné množství publikací. Komplexní pohled na politický vývoj tehdejší doby poskytují knihy Karla Kaplana. Na mysli mám především *Pět kapitol o únoru* (Kaplan 1997). Obsáhlé dílo představuje bohatý a solidní zdroj faktografických informací o zkoumané době, a to díky autorově suverénní znalosti materiálů především z bývalého archivu ÚV KSČ, které jsou nyní uloženy v Národním archivu. Celkový přehled o politice třetí republiky poskytují i *Osudové únorové dny 1948* (Veber 2008), kniha vycházející hlavně ze studia odborné literatury k tématu a editovaných pramenů. Politické uspořádání třetí republiky a roli jednotlivých stran v něm analyzují příslušné kapitoly publikace *Politické strany* (Kocian 2005, Pernes 2005, Vošahlíková 2005). Z prací věnovaných primárně sociální demokracii je třeba zmínit studii *Československá sociální demokracie a Národní fronta* (Vošahlíková 1985). Používané formulace a závěry sice korespondují s dobou, ve které text vznikl, pokud se však s tímto vědomím ke knize Pavly Vošahlíkové přistupuje, může se stát zdrojem mnoha užitečných informací. Vztahům sociálních

demokratů s komunisty a významným událostem vnitrostranického vývoje, například brněnskému sjezdu, je věnována většina příspěvků sborníku *Dusivé objetí* (Blažek 2008, Veber 2008a). Ke komplexnosti pohledu na sociální demokracii poslouží i studium knih, které se věnují ostatním politickým subjektům. Zde se sluší zmínit studii *Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948* (Kocian 2002) a třetí republice věnované kapitoly knihy *Dějiny Komunistické strany Československa* (Rupnik 2002). Originál sice vyšel ve Francii počátkem 80. let a autor se tak nemohl opřít o výzkum v českých archivech, to však nic nemění na skutečnosti, že se jedná o podnětný text, který říká hodně o komunistické taktice ve třetí republice.

Pochopení nálad a očekávání, s nimiž československá společnost vstupovala do poválečného období, usnadní publikace *Východiska, očekávání a realita poválečné doby* (Kalinová 2004), svižným jazykem napsaná úvodní studie Milana Drápaly v knize *Na ztracené vartě Západu* (Drápala 2000) nebo texty Jana Dobeše, Milana Znoje a Christiane Brenner, které tvoří součást sborníku *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody* (Dobeš 2005, Znoj 2005, Brenner 2005). Posledně jmenovaná autorka je vedle již zmíněného Petera Heumose dalším zahraničním vědcem, který o československých dějinách bádá v rámci mnichovské instituce Collegium Carolinum. Znárodnění, které představovalo jednu z největších výzev třetí republiky, se věnuje studie *Znárodnění v programu československých politických stran* (Kocian 2008). Do celkového rámce zásahů do majetkových práv na našem území, jdoucích od první republiky až do současnosti, pak poválečné znárodnění zasazuje kniha *Znárodnění Československo* (Kuklík 2010). Hodnotné informace o prvních poválečných volbách poskytne například stručně a jasně nadepsaná studie *Volby 1946* (Pehr 2007). Odřeknutí účasti na americké hospodářské pomoci Evropě se věnuje text *Československo a Marshallův plán. 60 let od odmítnutí americké finanční pomoci* (Tůma 2008). O Majerově životě mezi únorovými událostmi a druhým odchodem do emigrace přináší nejhodnotnější informace článek *Útěky do emigrace 1948: Václav Majer* (Kaplan 2000).

Samostatnou kategorií jsou potom biograficky laděné knihy. Václav Majer by si jako významná politická postava se zajímavým životním příběhem biografii nepochybně zasloužil, na svého životopisce však stále čeká. Při přemýšlení a psaní o Majerovi ale určitě není na škodu využívat knih, které jsou věnovány Bohumilu Laušmanovi. Mezi oběma muži nebyl nějaký blízký přátelský vztah, jako tomu bylo v případě Majera a

Holuba. Také jejich politické koncepce byly dosti rozdílné, přiblížily se pouze ve výjimečných momentech a celkově měly značně odlišnou dynamiku i směřování. Přesto k sobě měli určitým způsobem "blízko", a to zkrátka tím, že byli podobného věku a ve stejnou dobu se angažovali ve stejné straně ve vysokých funkcích, v případě Laušmana dokonce na postu nejvyšším. Existují dvě Laušmanovy politické biografie. Jednou z nich je kniha *Útěky a návraty Bohumila Laušmana* (Šolc 2008), která sice přináší mnoho zajímavých informací, ale je v podstatě nekritickou obranou Laušmana. Daleko lepší analýzu velmi rozporuplného Laušmanova politického angažmá podle mne přináší kniha *Bohumil Laušman: Politický životopis* (Horák 2012), které slouží ke cti i její tempo a čtivý jazyk.

1 Po Mnichovu

1.1 Sociální demokraté ve druhé republice...

Mnichovská dohoda ve svých důsledcích neznamenala pouze zásadní územní ztráty, změnu mezinárodního postavení republiky a značné hospodářské oslabení². Hluboká krize prostupovala všemi oblastmi politického, společenského i kulturního života. V pomnichovském klimatu se stále větší pozornosti dostávalo hlasům, usilujícím o změnu dosavadního liberálně demokratického politického uspořádání ČSR³. Za jednu z hlavních příčin národní a státní katastrofy byl označován československý stranický systém (Kuklík 1993: 9–10). Ten byl podle kritiků příliš roztržštěný, nepřehledný, těžkopádný a jednotlivé partaje se vyznačovaly strnulým centralistickým uspořádáním a upřednostňováním vlastních tužeb před obecnými zájmy. Přestože výtky směrem k šíři stranického spektra zaznívaly již v posledních letech první republiky⁴, v pomnichovské atmosféře frustrace, zklamání, apatie a určité touhy po jednodušších řešeních, když ta složitější selhala, bylo této kritice ochotno naslouchat širší publikum. Argumentem pro opuštění dosavadního modelu se stalo nacionalistické heslo sjednocení všech národních politických sil. Jako společný cíl byla vytyčena záchrana republiky (Holzer 2005: 1037–1039).

Politická reprezentace, poháněná snahou udržet alespoň "to málo", co z Československa zbylo, nastoupila cestu zjednodušování politického systému, který byl nově tvořen jen dvěma partajemi a rozvinul se do podoby tzv. autoritativní demokracie. Na jedné straně měl tento hybridní způsob vládnutí za pomoci některých atributů autoritativních režimů "opravovat" nedokonalosti dosavadní humanistické demokracie, zároveň se ale hlásil ke

² Zábor se dotýkal 39,7 % větších průmyslových závodů a v odstoupeném pohraničí se nacházely celé průmyslové oblasti. Hospodářství poznamenala zvláště těžce ztráta uhelných revírů v severních Čechách a hutních a strojírenských podniků na Ostravsku. Nové hranice rozvrátily i tehdejší železniční i silniční síť. Nejpalčivějším sociálním problémem se stala péče o desítky tisíc uprchlíků z odstoupených území (Gebhart, Kuklík 2004: 160–173).

³ Útoky z extrémně nacionálních, ba i fašizujících pozic mířily především na skupinu Hradu, dále pak na celou demokratickou politickou scénu i kulturní levici. Viníkem byl především prezident Edvard Beneš, takže dobové heslo velelo "*odbenešit!*". Na pranýři se ocitl i T. G. Masaryk, respektive jeho myšlenkový odkaz. Ve vypjatých projevech českého nacionalismu, ideologicky zneužívajícího svatováclavskou tradici, byl stále patrnější osten antisemitismu (Kuklík 1993: 10). Z význačných společenských a kulturních představitelů pak museli atakům pravicového tisku druhé republiky čelit například Karel Čapek, Jiří Voskovec, Jan Werich a Jaroslav Ježek. Fyzicky i psychicky zdeptaný Čapek zemřel o Vánocích 1938, tvůrčí trio Osvobozeného divadla emigrovalo na přelomu let 1938/39 (Gebhart, Kuklík 2004: 190–193).

⁴ Ke sjednocovacím procesům docházelo již od poloviny 30. let, avšak tyto pokusy se netýkaly českých a slovenských partají. Polské a židovské strany přistoupily ke spolupráci již před parlamentními volbami v roce 1935. Začátkem následujícího roku pak došlo ke sblížení maďarské Zemské křesťansko-sociální strany s Maďarskou národní stranou. Během roku 1938 splynuli členové německých zemědělců, živnostníků a Německé křesťansko-sociální strany lidové se Sudetoněmeckou stranou, jejíž činnost byla poté zastavena 16. září 1938 (Holzer 2005: 1039).

kontinuitě s liberálně demokratickou první republikou a vyjadřoval neochotu akceptovat totalitární tendence. Druhá republika si tak sice nesporně uchovávala formální demokratické znaky, současně však poskytla oficiální platformu fašizujícím silám.

Pomnichovská deprese samozřejmě dolehla i na sociální demokracii. Strana se musela rozhodnout, zda vůbec a případně jakým způsobem na nových pořádcích participovat. Při hledání svého místa v pomnichovské realitě sociální demokraté vycházeli především z faktu, že po celou dobu první republiky, a tedy i na jejím neradostném sklonku, tvořili jeden z nejdůležitějších pilířů masarykovské koncepce. Svou nezpochybnitelnou zodpovědnost za politický vývoj Československa si plně uvědomovali a nikterak se jí nezříkali. Už proto se sociální demokraté prostě nemohli a ani nechtěli připojit k útokům na základní ideje československého státu. Posun politického režimu směrem k autoritativní demokracii akceptovali, následující svůj smysl pro realistickou zodpovědnost, vypěstovaný léty koaliční disciplíny. Vždy však byli připraveni udělat maximum pro obranu demokratických elementů a brzdění těch autoritativních (Kuklík 1993: 10–11).

Čelní představitelé strany tak neuvažovali o vytvoření ryze opozičního subjektu, nýbrž dali podnět ke vzniku Národní strany práce – sice opoziční, avšak státotvorné a loajální partaje, která by "kontrolovala" vládní Stranu národní jednoty. V tomto duchu měl pak *raison d'être* nové strany spočívat hlavně ve snaze zabránit úplnému zániku sociálnědemokratické tradice, zachovat alespoň zbytky pluralizmu⁵ a sloužit jako platforma pro levicově orientovanou část národa.

O tom, že strana mohla svou loajálně-opoziční roli plnit a ve druhé republice nebylo nastoleno úplné totalitní uspořádání, rozhodla dohoda agrárníka Rudolfa Berana a sociálního demokrata Antonína Hampla, tedy šéfů dvou do té doby nejsilnějších stran, a zároveň mužů, za nimiž se formovaly dva proudy pomnichovské politiky. Podle tohoto nepsaného ujednání, které oba garanti dodrželi, neměla Hamplova strana útočit na Berana a využívat těžkostí jeho vlády, která se ve vztahu ke třetí říši nacházela v extrémně obtížné situaci. Naopak Beran si uvědomoval, že nesmí své moci zneužít k zásahům proti opozici. Oba předsedové se ve svých stranách snažili mírnit největší excesy z řad extrémistů, kteří

⁵ Zatímco v českých zemích se udržel alespoň model dvou stran, na území pomnichovského Slovenska a Podkarpatské Rusi vzal politický pluralizmus definitivně zsvé. Vývoj zde dospěl k systému jediné strany; Hlinkovy slovenskej ľudovej strany, respektive Ukrajinské národní jednoty (Holub 1958: 124).

žádali buď likvidaci NSP, nebo naopak její posun na radikální opoziční pozice, eventuelně i přechod do ilegality (Kuklík 2006: 60–63).

Výzvu k založení Národní strany práce vydal v říjnu 1938 Antonín Hampl společně se sociálnědemokratickými poslanci Jaromírem Nečasem a Josefem Mackem. Přípravné práce byly prováděny prostřednictvím organizační sítě sociální demokracie a v Celetné ulici vznikl ústřední sekretariát, jehož vedení se ujali Bohumil Laušman, František Petro a Václav Majer (Holub 1958: 122–123). Ustavující sjezd NSP se sešel 11. prosince 1938 a ve funkci předsedy potvrdil Antonína Hampla⁶. Nedlouho poté, 19. prosince, pořádala sociálnědemokratická strana v Lidovém domě likvidační sjezd a oficiálně tak ukončila svou činnost.

Národní strana práce neměla být jen přejmenovanou sociální demokracií, ale chtěla se stát skutečně novým politickým uskupením. Po vzoru britské Labour Party chtěla NSP opustit dogmatickou ideologičnost i cílené vyvolávání třídních rozporů. Vyznavači této ideje zamýšleli vybudovat partaj, v jejíž řadách bude místo pro příslušníky různých vrstev, od dělníků po inteligenci, bez rozdílu náboženského vyznání či ideového pohledu na svět. Nositelem takové koncepce byla skupina kolem národohospodáře Josefa Macka, jejíž transformační snahy nyní podpořila mladá stranická krev v čele s Bohumilem Laušmanem (Kuklík 2005: 1073–1080).

Zdaleka ne všichni členové sociální demokracie však proces přeměny v této formě a s takovýmto obsahem akceptovali a zhruba každý třetí zůstal mimo řady NSP. Nešlo přitom pouze o obyčejné straníky, ale rovněž o řadu významných funkcionářů. Například ústřední tajemník sociální demokracie Vojtěch Dundr a někteří další přemýšleli o tom, jak v nejistých podmínkách připravovat obnovení tradiční sociální demokracie. Radikálně naladěná část stranické inteligence z Dělnické akademie, od počátku 30. let sdružená kolem časopisů Dělnická osvěta a Nová svoboda, se oproti tomu orientovala na vytvoření nové strany. Vycházela přitom z toho, že stará soc. dem. má zodpovědnost za koaliční politiku v době ztroskotání první republiky a je proto záhodno utvořit zcela nový politický

⁶ Hamplovu potvrzení na předsednickém postu předcházela i anketa na stránkách Národní práce, nástupnické tiskoviny tradičního sociálnědemokratického Práva lidu. Většinou účastníků byl do čela strany navržen právě Hampl (Holub 1997: 71).

subjekt; Národní stranu pracujícího lidu⁷. Právě tato snaha vymezit se kriticky či dokonce ostře odmítavě vůči všemu, co nějak souviselo s prvorepublikovou formou stranictví a jejich čelnými představiteli, utvářena jistý rámeček, z něhož mnozí sociální demokraté – a vlastně i politici z jiných táborů – vycházeli později během války, ať doma či v emigraci, při svých úvahách o podobě poválečného uspořádání státu (Kuklík, Kuklík 2001: 12–13).

Členstvo Národní strany práce tvořily dvě třetiny bývalých členů sociální demokracie, které doplnili především příslušníci legionářského-sokolského křídla národněsocialistické strany, jako byli Ferdinand Richter, Josef Patejdl, J. B. Kozák a Karel Moudrý⁸. Delikátní otázkou však bylo případné zapojení komunistů⁹. NSP na jednu stranu chtěla poskytnout prostor i jiným levicovým proudům, než byl ten tradičně sociálnědemokratický. Její lídři se ale zároveň obávali radikalizace strany i možné rozvratné činnosti komunistů. Je pravdou, že KSČ od půlky třicátých let následovala novou linii, kterou v reakci na evropský politický vývoj vytyčil kongres Kominterny roku 1935. Českoslovenští komunisté se tak nově stavěli za koncept "*lidové fronty*", která by utvořila širokou protifašistickou koalici politických představitelů dělnictva, rolnictva a středních vrstev. Sociální demokraté však stále měli na paměti předcházející komunistickou tezi z minulého desetiletí, která o nich mluvila jako o "*sociálfašistech*", představujících snad ještě větší nebezpečí než samotní nacisté a fašisté¹⁰. Funkcionáři Národní strany práce v přípravných výborech proto nakonec sice dostali pokyn jednotlivce z řad bývalé Komunistické strany Československa přijímat, ale pouze ty umírněné (Horák 2012: 37–39). Větší personální zastoupení komunistů a ochota ke kooperaci se rozvíjela uvnitř Národního hnutí pracující mládeže, tedy sdružení, které bylo nejvýznamnější satelitní organizací NSP a vzniklo spojením

⁷ Josef Fischer, hlavní teoretik radikální stranické inteligence, dokonce pro Národní stranu pracujícího lidu vypracoval programový dokument nazvaný *Druhá republika - stát práce!* (Kuklík, Kuklík 2001: 12).

⁸ Většina národních socialistů, po opuštění snah o vytvoření třetího politického subjektu, vstoupila do Strany národní jednoty (Holzer 2005: 1044).

⁹ Představitelé KSČ činnost strany zastavili během října 1938 a začali připravovat ilegální zahraniční i domácí vedení. Z rozhodnutí Beranovy vlády pak byla KSČ rozpuštěna 27. prosince a nadále existovala pouze v podzemí (Marek 2005: 739).

¹⁰ Stalin například ve své stati *K mezinárodní situaci* z roku 1924 napsal: "*Fašismus není jen vojensko-technická kategorie. Fašismus je bojová organizace buržoasie, opírající se o aktivní podporu sociální demokracie. Sociální demokracie je objektivně umírněné křídlo fašismu. Nedá se předpokládat, že bojová organizace buržoasie může dosáhnout rozhodujících úspěchů v boji nebo správě země bez aktivní podpory sociální demokracie. Právě tak málo je důvodů k domněnce, že sociální demokracie může dosáhnout rozhodujících úspěchů v boji nebo ve správě země bez aktivní podpory bojové organizace buržoasie. Tyto organizace se navzájem nevylučují, nýbrž naopak se vzájemně doplňují. Nejsou to protivy, nýbrž dvojčata. Fašismus je formálně neustavený politický blok těchto dvou hlavních organizací, vzniklý v podmínkách poválečné krise imperialismu a určený k boji proti proletářské revoluci. Buržoasie se nemůže udržet u moci bez tohoto bloku.*" (Stalin 1951: 265).

mladých sociálních demokratů s komunistickým Svazem mladých a částí národněsocialistické mládeže. Spolupráce mezi mládeží pak pokračovala i během války v rámci odboje (Vošahlíková 1985: 14).

1.2 ... a za Protektorátu

I další uskupení, která se začala formovat již za druhé republiky, pokračovala po zřízení Protektorátu Čechy a Morava dne 16. března 1939 ve své činnosti a zapojila se tak do odboje. Sociální demokraté v nich měli významné zastoupení. Jednalo se zejména o intelektuály kolem Dělnické akademie, kteří stáli u zrodu Petičního výboru Věrní zůstaneme. PVVZ ve svých programových východiscích usiloval nikoliv o pouhou obnovu předmnichovského Československa, ale žádal zásadní proměnu jeho politického, sociálního a ekonomického systému, což vyjadřoval svým programovým požadavkem *"revoluce, nikoliv pouhá restituace."* Díky osobám Jaromíra Nečase a Bohumila Laušmana pak měli sociální demokraté zajištěný svůj vliv i v Politickém ústředí, odbojové struktury vytvořené v zásadě na původním předmnichovském stranickém základě, jejímž cílem byla obnova Československa, i když s určitými změnami v politickém a ekonomickém systému¹¹ (Kuklík 2010: 95–98). Ať už se jednotliví sociální demokraté v domácím podzemí počítali do jednoho či druhého názorového proudu, společně jim bylo přirozené respektování Edvarda Beneše coby vůdčí politické figury zahraničního odboje¹². Z tohoto důvodu již od podzimu 1938 podnikali kroky, vedoucí k navázání přímého kurýrního spojení s Benešem (Kuklík, Kuklík 2001: 13).

Organizování sociálních demokratů v odboji probíhalo nejen po národní, ale i stranické linii. Ústřední akční výbor ilegální sociální demokracie vznikl se souhlasem Antonína

¹¹ Poslední z nejvýznamnějších odbojových organizací úvodní fáze tuzemské rezistence pak byla Obrana národa, sdružující vojenské složky odboje. V důsledku několika vln zatýkání a odchodu řady předních odbojářů do emigrace došlo počátkem roku 1940 ke sjednocení domácího odboje do střešního orgánu jménem Ústřední vedení odboje domácího. Ideově vycházel ÚVOD z předchozího programu PVVZ a jeho nejvýznamnějším dokumentem se stal text nazvaný *Za svobodu. Do nové Československé republiky*, přijatý v březnu 1941. Inspirativní program, hlásící se k myšlenkovému odkazu T. G. Masaryka a navrhující uspořádání státu v duchu moderně chápaného demokratického socializmu, se po válce neprosadil. Jednak proto, že o směřování osvobozeného Československa rozhodoval exil, nikoliv představitelé domácího odboje, ale i z toho důvodu, že všichni hlavní tvůrci programu položili během války život (Kuklík 2006: 65–66).

¹² Podle Prokopa Drtiny sociální demokraté souhlasili s tím, že *"všechna... podzemní činnost se má dít v souladu s potřebami zahraniční akce, v čele které chtěli vidět presidenta Beneše. To jim bylo zcela samozřejmé..."* (Drtiny 1991: 353).

Hampla během září 1939, tedy záhy po vypuknutí války¹³. Na počátku roku 1940 se výbor, jehož členem byl i Václav Majer¹⁴, na jedné ze svých důvěrných schůzí shodl na "*zásadní potřebě socialistického řešení všech našich osvobozovacích snah*" a pro poválečný hospodářský a sociální program strany prosazoval nacionalizaci bank a průmyslu (Kuklík 2010: 99). Sociální demokraté se však nemohli zabývat pouze formulováním vzdálených cílů, nýbrž museli řešit především aktuální těžkosti, které s sebou přinášel každodenní život v okupaci. Jeden z nejpálčivějších problémů spočíval v zajištění chodu partaje v podmínkách ilegality. Činnost strany v podzemí proto měla fungovat na základě takzvaných trojek. Aby se snížilo riziko možného odhalení, v každé stranické buňce ilegální sítě se znali vždy jen tři členové. Pouze jeden z nich znal spojku jiné trojky, v hierarchii podzemní organizace buď níže nebo výše postavenou, aby jejich komunikace nikdy nebyla horizontální (Horák 2012: 44–45). Kromě informování bývalých špiček sociální demokracie i Národní strany práce Antonína Hampla a Jana Aleše, které obvykle obstarával Bohumil Laušman, zajišťovali členové ústředního výboru komunikaci s vedoucími funkcionáři v jednotlivých krajích a okresech¹⁵. Rovněž se navazovalo spojení s exilem ve Francii a Anglii, kde již byli vedoucí sociální demokraté Rudolf Bechyně, Josef Bělina, Karel Kříž a Ján Bečko (Holub 1997: 83).

Řada v odboji aktivních sociálních demokratů vedla dvojí život a kromě své podzemní činnosti se veřejně angažovala i v legálních organizacích. V raně protektorátní realitě to znamenalo působení v rámci Národního souručenství, jediného povoleného politického hnutí. Tato organizace postupem času stále více kolaborovala s okupanty, zhruba v prvním roce své existence však fungovala jako místo, kde se koncentrovaly národní síly, snažící se uplatňovat zdržovací či místy dokonce pasivně rezistentní politiku vůči nacistické germanizační strategii (Večeřa 2005: 1097). Na poradě s Antonínem Hamplm bylo ujednáno, že organizačním zajištěním vstupu nyní vlastně již neexistující Národní strany práce do struktur Národního souručenství bude pověřen Bohumil Laušman. Ten poté v NS

¹³ Diskuze o možnostech dalšího postupu však probíhaly již dříve. Technická likvidace Národní strany práce, která se rozpustila koncem března 1939, umožnila, aby se její funkcionáři mohli formálně scházet a při té příležitosti diskutovat o možnostech dalšího fungování v ilegalitě (Holub 1958: 125–126).

¹⁴ Podle vzpomínek Václava Holuba, jenž byl sám členem, tvořili výbor ještě Oldřich Berger, Vladimír Görner, Václav Koubek, Bohumil Laušman, František Petro, Václav Škoda, František Veselý a Blažej Vilím (Holub 1997: 83).

¹⁵ Ve většině případů byli vedoucími představiteli krajských organizací příslušníci mladší generace sociálnědemokratických činovníků, kteří nebyli tak známí jako jejich starší soudruzi a byla tedy větší šance, že se jim podaří zůstat mimo hledáček gestapa. To byl koneckonců i důvod, proč se do ilegální činnosti strany přímo nezapojili známí lídři jako Hampl, Dunder či Aleš. (Holub 1958: 126).

nepřijal žádnou funkci, aby mohl svůj čas a energii věnovat přípravným pracím na sestup sociálních demokratů do podzemí (Horák 2012: 43). S Antonínem Hamplem bylo dále dohodnuto, že do sekretariátu NS nastoupí František Petro, funkci generálního tajemníka mládeže NS převezme Václav Holub, František Tymeš se ujme postu místopředsedy NS a Václav Majer bude vedoucím tajemníkem organizace Radost ze života¹⁶ (Holub 1997: 79).

Členství v Národním souručenství bylo v momentě jeho vzniku v podstatě otázkou cti. Působení v jeho strukturách tak mezi odbojáři v úvodní fázi Protektorátu nerozdmýchávalo vášně a obvinění z kolaborace s okupanty. Jasný názor oproti tomu nepanoval v otázce postoje vůči lidem, kteří zastávali funkce v protektorátní vládě či úřadech, a zároveň byli ve spojení s podzemím. Takovou osobou byl například sociální demokrat Jaromír Nečas, člen Politického ústředí a zároveň vykonavatel "kolaborantské funkce" předsedy Nejvyššího cenového úřadu¹⁷. Přesto nakonec v odboji převládl názor, že může být užitečné mít "nahore" spolehlivého spojence (Horák 2012: 47–48).

Ve stejný den, kdy útokem německých vojsk na Polsko začala druhá světová válka, tedy 1. září 1939, zahájilo gestapo akci Albrecht I. V jejím průběhu bylo preventivně pozatýkáno¹⁸ na 3 000 vedoucích představitelů veřejného a kulturního života¹⁹. Během demonstrací 28. října byl zabit dělník Václav Sedláček a střelba dále zranila 9 demonstrantů. Po dvou týdnech zraněním podlehl student medicíny Jan Opletal, jehož pohřeb 15. listopadu přerostl v protiněmeckou demonstraci. Nacisté reagovali do té doby nevídanými represivními opatřeními. Dne 17. listopadu bylo bez soudu popraveno 9 studentských funkcionářů, 1 200 vysokoškoláků bylo deportováno do koncentračních táborů a české vysoké školy byly uzavřeny (Cuhra et al. 2006: 123–124). Události z podzimu 1939 jasně ukázaly nacistickou nekompromisnost a přesvědčily podzemní reprezentaci, že odboj proti agresivnímu okupačnímu aparátu nacistického Německa bude třeba koncipovat a provádět

¹⁶ Kulturně-osvětová organizace Radost ze života se formálně hlásila k inspiraci nacistickou Kraft durch Freude a byla jednou ze satelitních organizací Národního souručenství. Skládala se ze sekcí Volná chvíle, Česká rodina, Radost z práce a Zdravý národ (Večeřa 2005: 1096).

¹⁷ Obdobně na tom byl i agrárník Ladislav K. Feierabend, protektorátní ministr zemědělství, rovněž napojený na Politické ústředí (Horák 2012: 47–48).

¹⁸ Jednalo se již o druhé kolo preventivního zatýkání. První vlna proběhla bezprostředně po vyhlášení Protektorátu a postihla především několik tisíc komunistů, Židů a německých emigrantů (Belda et al. 1996: 31).

¹⁹ Mezi zadrženými byli i sociální demokraté, z nichž většina byla posléze uvězněna v Dachau a Buchenwaldu (Holub 1958: 135).

jiným stylem než v dobách první světové války, kdy byla protivníkem odbojářů "unavená" habsburská monarchie (Horák 2012: 47).

1.3 Do emigrace

Hrozba uvěznění se vznášela i nad Václavem Majerem. Když na něj byl začátkem roku 1940 vydán zatykač, rozhodl se pro emigraci. V té době existovala pro občany Protektorátu vlastně jediná cesta, a sice přes slovenské území a Maďarsko do Jugoslávie²⁰. Odtud následně přes blízkovýchodní oblast nejčastěji do Francie. Po jejím pádu v červnu 1940 potom již na vlastní pěst pouze na Blízký východ (Heumos 1989: 94–102).

Trasu Praha–Budapešť–Bělehrad nastoupil ve druhé půlce února 1940 i Václav Majer se svým přítelem a spolustraníkem Václavem Holubem. Vybaveni osobními doklady na cizí jméno²¹ a oděni do kabátů s maďarskými penězi zašitými v rukávech se vlakem dostali přes Valašské Meziříčí a Púchov do Ilavy. Česko-slovenskou hranici překonali ukryti na vrchu otevřeného vagonu s uhlím. Zhruba po týdnu následoval přesun do Nitry a odtud po několika dnech, opět po železnici, přes Komárno na budapešťské nádraží Nyugati (Holub 1997: 90–95).

V Budapešti se od konce roku 1939 snažil ve prospěch československých uprchlíků pracovat bývalý záhřebský konzul Stanislav Miňovský a ve spolupráci s francouzskou ambasádou i několik představitelů československého vojenského odboje. Rozhodně se ale nedalo hovořit o nějakém personálně bohatém a hladce fungujícím organizačním aparátu. Počet uprchlíků z Československa převyšoval možnosti pracovníků zahraniční akce a Čechoslováky tak v Maďarsku nečekalo nic jednoduchého. Řada z nich byla zatčena maďarskými orgány a vrácena zpět za hranice, případně zavřena do budapešťského vězení Tolonczház²² (Brod 1968: 401).

Majerovi s Holubem se povedlo nepozorovaně dostat z nádraží na půdu francouzského konzulátu, odkud byli po řádném prověření odvedeni spojkou do bytu jedné židovské rodiny. Společně s dalším emigrantem Janem Slavíkem se po několika dnech vydali vlakem a autem do Szegedu, města při hranicích s Jugoslávií. Bylo dohodnuto, že se zde

²⁰ Možnost vydat se do emigrace přes území Polska a dále lodí z jeho baltských přístavů padla se začátkem války (Heumos 1989: 94)

²¹ Majer byl od té chvíle Martin, Holub se nově jmenoval Havel (Holub 1997: 90).

²² Menší část emigrantů byla rovněž držena ve věznici v citadele na budapešťském vrchu Gellért (Heumos 1989: 98).

setkají s člověkem, který je doprovodí na hranici. Ochotný mladík se však ukázal být spolupracovníkem maďarských orgánů. Majerovi se sice zdálo, že je noční krajinou maďarsko-jugoslávského pomezí vede špatným směrem, chlapec mu však vysvětlil, že je třeba jít oklikou, aby se vyhnuli strážní budce. Po nějaké době došli k zemědělskému stavení. Zbývalo už jen tímto stavením projít a na druhé straně, podle chlapcových slov, byla Jugoslávie. Najednou se však otevřely dveře, tmě prořízlo ostré světlo a z domu se vyřítily vojáci. Trio překvapených Čechoslováků se dalo na útěk. Slavíkovi se podařilo vojákům uprchnout, Majer však zakopl, byl chycen a Holub jej nechtěl nechat samotného, takže se rovněž nechal dostihnout. Následujícího dne byli převezeni k výslechu do Szegedu. Zde strávili v nuzných podmínkách tamního vězení pár dní, aby byli posléze převezeni do Tolonczházu (Holub 1997: 96–102).

Zde je čekal několikátýdenní život v těžkých podmínkách a v nejistotě, co přijde dále. Nebylo výjimkou, že uprchlíci z bývalého Československa, jichž se v první půlce roku 1940 nacházely v maďarských žalářích stovky, byli vězněni po dobu několika měsíců ve společnosti skutečných zločinců a strádali nedostatečnou stravou i vážnými nemocemi²³ (Brod 1968: 401). Václavu Holubovi, jehož žena pocházela z Košic²⁴, se podařilo poslat zprávu o jejich zadržení. Holubovi příbuzní jej poté navštívili ve věznici a předali mu slušný obnos peněz. Když o několik dní později mezi vězni začala kolovat zpráva, že uprchlíci budou transportováni na slovensko-maďarskou hranici, povedlo se Majerovi s Holubem díky úplatku dostat do skupiny, která měla být vyhoštěna na Slovensko poblíž Košic. Po několika týdnech tak s ostatními uprchlíky opustili vězení a nastoupili do vlakového transportu směr Košice. Odtud byli dopraveni na hranice, kde je maďarští vojáci "vystrčili" na slovenské území. Holub s Majerem se samozřejmě před zraky ozbrojených Maďarů rozběhli požadovaným směrem. Jakmile se však vojáci vrátili do posádky, opatrně se vydali zpět do Košic, do bytu rodičů Holubovy ženy.

²³ Samotný pobyt ve vězení ještě nemusel být tím nejhorším. Šlo především o to, jak maďarské úřady se svými vězni naloží dále. Některé z nich "pouze" vyhošťovali zpět přes hranice na Slovensko. Jiní takové štěstí v neštěstí neměli, neboť byli spoutaní odváženi na maďarsko-rakouskou hranici a tam předáváni přímo gestapu. Jistě i v Maďarsku se našli lidé, kteří podporovali československý odboj, na druhou stranu ale maďarský státní aparát sám o sobě neměl důvod projevovat vstřícnost vůči někomu, kdo odchází bojovat za obnovení Československa v předmnichovských hranicích (*Věrní jsme zůstali* 1947: 114–115).

²⁴ Košice se v důsledku první vídeňské arbitráže staly v listopadu 1938 součástí Maďarska (Cuhra et al. 2006: 95).

Další zastávkou na jejich cestě se měla stát znovu Budapešť. Holubův švagr, který byl funkcionářem klubu maďarských fotbalistů v Košicích, přišel s originálním nápadem. Svému týmu sjednal v maďarské metropoli zápas a Holub s Majerem se tak do Budapešti dostali společně s fotbalisty, od kterých se na nádraží oddělili a vydali se opět na konzulát. Tam proběhlo vše podle plánu a nazítří už se skupina 28 mužů vydala vlakem, automobily a posléze pěšky k jugoslávské hranici. Pod příkrovem tmy se podařilo překonat drátěný plot všem členům skupiny, i Majerovi, který se ale při hektickém úprku ještě na maďarské straně oddělil od ostatních. Nebyl si jist svou polohou, a tak chtěl raději počkat do rána a teprve za světla se zorientovat, aby jeho útěk opět neskončil nezdarem. Ostatní mezitím prožívali euforické chvíle na bratrském jugoslávském území²⁵. Holub si záhy uvědomil, že jeho přítel mezi radujícími se Čechoslováky chybí, takže informoval jugoslávské vojáky, kteří se vydali Majera hledat. Ten, když nabyl přesvědčení, že se skutečně jedná o příslušníky jugoslávské armády a nikoliv provokatéry, opustil svůj úkryt a útěk celé skupiny byl tak úspěšně dokonán. Následujícího dne se Majer s Holubem vydali vlakem do hlavního jugoslávského města (Holub 1997: 102–108).

Českoslovenští uprchlíci byli v Bělehradě většinou ubytováni v Českém domě, kde finanční i hmotné zajištění jejich pobytu obstarávala podpůrná organizace Udruženje za slovenske emigrante, společně s československými usedlíky v Bělehradě. V podstatě všichni emigranti, kteří mířili koncem roku 1939 a v prvních měsících roku následujícího do Bělehradu, tak činili s úmyslem vstoupit do československé armády a pokračovat dále do Francie, kde se formovaly její jednotky²⁶. Ani Majer s Holubem nebyli výjimkou. Přesuny vojáků z Jugoslávie na západ zajišťoval nejprve národněsocialistický politik Josef David v součinnosti s úředníky bývalého československého vyslanectví. Od března 1940 potom zodpovědnost za odjezdy vojáků přecházela stále více na generála Andreje Gaka a jeho spolupracovníky. Francouzský konzulát v Bělehradě pak obstarával vojákům společně

²⁵ Zadržení jugoslávskými vojáky neznamenal uvržení uprchlíků do žaláře a následnou deportaci ze země, jako tomu bylo v Maďarsku. Velká většina jugoslávské společnosti, tedy i armáda, chovala k československé zahraniční akci sympatie. Českoslovenští uprchlíci, zadržení po překročení jugoslávských hranic, tak často byli *"vděční svému osudu,"* když ke svému překvapení zjistili, že *"na strážnici je pro ně připraveno pohoštění, jako by byli očekáváni. Stávalo se, že hostina se protáhla i na dva dny."* (Brod 1968: 402).

²⁶ Zařadit československé emigranty do zahraniční armády a stát se tak ozbrojenou silou v zemích, které budou po válce určovat podmínky míru, bylo úkolem Vojenské správy vedené generálem Sergejem Ingrem. Tato instituce podléhala Československému národnímu výboru, v podstatě provizorní náhražce vlády, která vznikla na podzim 1939 ve Francii (Horák 2012: 53–55).

propustky. Vlakové transporty odjížděly hlavně přes Soluň a Istanbul do Bejrútu, poté lodí k francouzským břehům²⁷ (Brod 1968: 403–404).

Trmácení vlakem po Blízkém východě skončilo pro Majera s Holubem a dalšími vojáky poslední dubnový den roku 1940, kdy dorazili do Bejrútu. Po několika dnech pobytu ve stanovém táboře²⁸ se nalodili na egyptské obchodní plavidlo a vyrazili Středozemním mořem směr Marseille. Českoslovenští vojáci zrovna proplouvali mezi Korsikou a Sardiníí, když je zastihla rozhlasová zpráva o útoku na země Beneluxu, který wehrmacht zahájil 10. května. Po pár dnech se vylodili v Marseille, která už byla v plné vojenské pohotovosti. V Marseille zůstali tři dny a poté byli převezeni do Agde (Holub 1997: 110–113). V tomto malém městě na pobřeží Středozemního moře v podhůří Pyrenejí se nacházelo československé velitelství a výcvikové středisko²⁹. Tábor tvořilo několik set dřevěných baráků po čtyřiceti až padesáti vojácích. O limitech v otázce zajištění výstroje a výzbroje mužstva vypovídala skutečnost, že někteří vojáci byli oděni do groteskně vypadajících slátaných uniforem v různých odstínech modré, pamatujících ještě prusko-francouzskou válku. Jiní už dostali novější stejnokroje v khaki barvách (Horák 2012: 56). Holub byl v Agde přidělen k zákopnické četě, Majer jako četař byl určen účetním roty a velitelem rotního skladiště. Českoslovenští vojáci se na jaře 1940 zúčastnili obranných bojů ve Francii, které se nejprve týkaly severu francouzského území a s bleskovým postupem jednotek wehrmachtu se přesouvaly stále hlouběji na jih. Čechoslováci se tak stali svědky chaosu, do kterého byla země uvržena při ústupu armády i civilistů, prchajících před triumfujícím nepřítelem.

Po francouzské kapitulaci³⁰ pak vojákům nezbývalo, než se *"postavit do dlouhé řady a muž za mužem odevzdat svou zbraň."* (Holub 1997: 114–118). Od konce června Čechoslováci překotně mířili do středomořského přístavu Sète³¹. Odkud je po odzbrojení torpédoborci

²⁷ Od září 1939 do června 1940 bylo z Bělehradu po této trase vypraveno 77 transportů s 2 058 osobami. Pád Francie znamenal konec široce organizovaného hnutí na podporu československých uprchlíků na Balkáně. Další jednotlivci se pak na Blízký východ obtížně dostávali v podstatě na vlastní pěst (Brod 1968: 404–405).

²⁸ Vojáci byli ubytováni ve stanech po šesti až osmi mužích, jimž velel vždy poddůstojník s nejvyšší hodností. Jednomu stanu tak velel Majer, který byl doma v hodnosti četaře (Holub 1997: 110).

²⁹ V této době počet československých vojáků ve Francii činil zhruba deset tisíc a obdobné výcvikové tábory vznikaly v pobřežní oblasti od Montpellier až po úpatí Pyrenejí na španělských hranicích (Horák 2012: 56).

³⁰ Príměří bylo podepsáno 22. června, symbolicky v železničním vagóně v Compiègne, na místě německé kapitulace z roku 1918 (Cuhra et al. 2006: 106–107).

³¹ Z desíti tisíc československých vojáků se jich po francouzské kapitulaci přepravily do Británie jen čtyři tisícovky. Většina usedlíků ve Francii se rozešla do svých domovů (Ibid.: 110).

odváželi na dopravní loď, kotvící na volném moři. Na jejich palubě potom pluli přes Gibraltar až do Liverpoolu. Když připlouvali do liverpoolského přístavu, byli vojáci zaskočeni výskajícími davy, které lemovaly břehy. Po zkušenosti s odtažitou atmosférou ve Francii se původně domnívali, že jim Angličané hrozí, avšak záhy zjistili, že se jedná naopak o projev sympatií. Po vylodění v Liverpoolu odcestovali českoslovenští vojáci vlakem do Beeston Castle, nádraží nedaleko Chesteru. Odtud šli už pěšky do stanového vojenského tábora Cholmondeley (Horák 2012: 57).

Zmíněný popis přesunu z Francie do Anglie platil pro Václava Holuba. Jeho věrný druh Majer však na britské ostrovy dorazil trochu jinak. V Cholmondeley, kde se v červenci znovu setkali, potom příteli o své cestě samozřejmě vyprávěl. Holub ve svých vzpomínkách parafrázoval Majerovu cestu do Anglie takto: *"Když nemohl stihnout na jih Sète, připojil se k personálu vyslanectví a několika významným lidem, kteří mířili z Paříže do Bordeaux. Tam se setkal s prof. Jára Stránským, majorem Smetánkou, a se sociálními demokraty Frantou Němcem, Bohumilem Laušmanem a jinými. Loď, která je přepravila, byla poslední, která opouštěla Francii."* (Holub 1997: 122).

2 V Anglii

2.1 Londýnský exil a sociální demokraté v něm

Václav Majer se tak zhruba po pěti měsících od chvíle, kdy v Praze nasedl do vlaku a vydal se na pouť do emigrace, ocitl na svobodné půdě britských ostrovů. Do Velké Británie přijel v momentě, kdy vlastně končilo jedno období exilu a československá akce vstupovala do další fáze. Tento důležitý předěl symbolizovalo britské uznání československého prozatímního státního zřízení, ke kterému došlo 21. července 1940 výměnou dopisů mezi Edvardem Benešem a britským ministrem zahraničí lordem Halifaxem. Přestože Beneš při složitých jednáních s Foreign Office nedokázal prosadit všechny své představy a starosti mu dělala zejména ona "prozatímnost", akt uznání byl nesporně jeho velkým osobním vítězstvím³², kterým značně posílil své postavení. Coby "*president Republiky československé*" měl nyní svou převahu nad oponenty potvrzenou a zajištěnou i institucionálně (Kuklík, Němeček 2004: 99–100).

Exilové prozatímní státní zřízení vzniklo z dosavadního Československého národního výboru, jenž fungoval od října 1939 a po celou dobu své existence čelil připomínkám z různých stran, mimo jiné z řad sociálních demokratů.³³ Zpočátku, tedy v roce 1940, mělo

³² Benešovo silné emocionální pohnutí, které se u něj dostavilo po obdržení zprávy, že Britové jsou ochotni vládu uznat, ve svých pamětech zmiňuje Prokop Drtina: "*Dr. Beneš zářil. Neviděl jsem ho nikdy předtím tak šťastného, později jen při jeho příjezdu do vlasti a uvítání v Brně a v Praze.*" (Drtina 1991a: 526). Definitivního britského uznání československé vlády se potom Benešovi podařilo dosáhnout 18. července 1941. Ve stejný den přišlo i plné uznání ze strany SSSR. Spojené státy potvrdily uznání de iure teprve v říjnu 1942 (Cuhra et al. 2006: 112).

³³ Československý národní výbor byl ustaven 2. října 1939 a v době jeho vzniku jej tvořili Edvard Beneš, Jan Šrámek, Sergej Ingr, Rudolf Viest, Eduard Outrata, Hubert Ripka, Juraj Slávik a Štefan Osuský. Pro své složení se ČSNV stal od počátku předmětem kritiky. Zejména sociální demokraté, ale i národní socialisté upozorňovali, že ČSNV je tvořen – s výjimkou Beneše a Ripky – samými představiteli pravice. Milan Hodža namítal, že není dostatečně pamatováno na zájmy Slováků. Kritický k personálnímu obsazení ČSNV byl i jeho člen Štefan Osuský, který si připadal osamocen proti samým "benešovcům". Uklidnění protestů "francouzských" sociálních demokratů přinesl až příchod Nečase, Němce a Laušmana do Paříže začátkem roku 1940. Tito čelní představitelé soc. dem. se za Beneše postavili a tlumočili mu podporu domácího odboje. Nereprezentativní politický profil ČSNV chtěl Beneš vyřešit jeho doplněním o Masaryka, Feierabenda a Nečase, vzhledem k odporu ostatních členů výboru však nepochodil. Nespokojenost zaznívala rovněž od sociálních demokratů v Londýně, kteří prostřednictvím Václava Patzaka a Rudolfa Bechyného žádali přetvoření ČSNV do podoby Národní rady, tj. orgánu, který by plnil funkci parlamentu. Navrhovali vytvoření celého systému prozatímního exilového státního zřízení v čele s Benešem jako prezidentem, vládou a zmíněnou Národní radou. Podobným směrem již mířily i Benešovy myšlenky, protože vznik kvazi parlamentního sboru se zastoupením více názorových proudů si Britové kladli jako jednu z podmínek pro jednání o uznání čs. exilových orgánů. Foreign Office zároveň jednání podmiňoval zabezpečením spolupráce všech klíčových českých a slovenských politiků v emigraci. Beneš tedy musel především získat souhlas Osuského a Hodži. Britskou stranu samozřejmě ujistil, že to nebude problém. Uznání tak už v cestě nestály žádné překážky, i když definitivní slovo od Hodži i některých sociálních demokratů dostal až dodatečně (Kuklík, Kuklík 2001: 16–35).

prozatímní státní zřízení tři základní součásti; prezidenta, vládu a Státní radu³⁴. Institut Státní rady měl být jakýmsi Benešovým poradním sborem, v podstatě parlamentem, byť samozřejmě nevoleným. Své zastoupení zde měly mít všechny relevantní směry československé emigrace, čímž měla být splněna podmínka, stanovená Brity při jednáních o uznání exilové vlády. Beneš tak zprvu předpokládal, že ve vedení Státní rady zasednou Bechyně a Hodža a že členy se stanou i českoslovenští Němci. Tato představa však došla jen částečného naplnění. Jednání o vstupu zástupce německých sociálních demokratů Wenzela Jaksche do SR ztroskotala. Nezdařilo se ani angažmá Milana Hodži, který sice funkci formálně přijal, ale do práce v SR se nezapojil. Dílčím úspěchem naopak byla účast Štefana Osuského a sociálních demokratů. Z československých politických stran zůstali mimo struktury prozatímního státního zřízení komunisté. Ti pokračovali ve své ostré protibenešovské propagandě, založené na oficiální linii Komunistické internacionály, hovořící o oboustranně imperialistické válce. (Kuklík 2002: 28–47).

Ministerským předsedou prvního exilového kabinetu se stal dlouholetý šéf lidové strany Mons. Jan Šrámek, sociální demokraty ve vládě reprezentovali ministr sociální péče František Němec a ministr bez portfeje Jaromír Nečas. Mezi členy vlády se počítali rovněž státní tajemníci. Třetím sociálním demokratem v kabinetu byl tedy Ján Bečko, státní tajemník na ministerstvu sociální péče, jenž byl později pověřen vedením Nejvyššího účetního a kontrolního úřadu. Z necelých čtyřiceti poslanců první Státní rady jich bylo osm sociálních demokratů. Členy bez hlasovacího práva byli ministři František Němec, Ján Bečko a Jaromír Nečas. Ostatní, tedy Ján Čaplovič, Marie Jurnečková–Vorlová, Bohumil Laušman, Vojta Beneš a předseda Státní rady Rudolf Bechyně, byli členy plnoprávnými (Horák 2012: 58–65).

Sociální demokraté zdaleka nebyli jednotní v hodnocení personálního obsazení vlády a Státní rady, což přispívalo k postupně narůstající diferenciaci uvnitř sociálnědemokratického exilu. Prozatímnímu státnímu zřízení bylo vyčítáno v podstatě to samé co předcházejícímu Československému národnímu výboru, tedy zapojení starých koaličních politiků³⁵ a jejich přílišné tíhnutí k pravici. Nově se předmětem kritiky stalo

³⁴ V roce 1941 k nim přibyl ještě Nejvyšší účetní a kontrolní úřad a roku 1942 pak Právní rada. Občas bývají do struktury prozatímního státního zřízení řazeny i československé vojenské jednotky, soustava polních soudů a československé zastupitelské úřady (Kuklík 2002: 28).

³⁵ Nesouhlas budilo především jmenování Jana Šrámka předsedou vlády. Na adresu tohoto "*stařeckého opilce*", případně "*neváženého a neřestného starce*" (Horák 2012:59) se ozývaly obdobné výtky, které

vymezení kompetencí mezi kabinetem a kvazi parlamentem. Se slabým postavením vůči vládě, které bylo v londýnském uspořádání Státní radě vyhrazeno, se nehodlal smířit především její předseda Rudolf Bechyně. Z tohoto politika se brzy stal *enfant terrible*³⁶ londýnského exilu, který se dostával do sporů s vládou a postupně i prezidentem. Zatímco Benešovi záleželo především na jednotě prozatímního státního zřízení a vybízel k loajální spolupráci všech složek zahraniční akce, Bechyně chtěl ze Státní rady učinit reálnou politickou protiváhu kabinetu, fungující jako jeho kontrolní orgán (Kuklík, Němeček 2004: 130–131). Bechyněho postoj nebyl primárně hnán nějakými vyššími principy a snahou o alespoň částečné přiblížení stávajícího exilového uspořádání ideálu *checks and balances*. K němu mělo, vzhledem k Benešově autoritě a specifikům, jež s sebou vládnutí v exilu objektivně přináší, prozatímní státní zřízení přirozeně daleko. Jakožto silná politická osobnost se Bechyně úplně obyčejně cítil ukřivděn či dokonce uražen tím, že jej prezident nepovolal do vlády a odstavil do méně atraktivní funkce³⁷. Snahou o posílení významu Státní rady tak prostě jen chtěl zvýšit svůj vliv. Zkrátka: *"Domníval se, že ze Státní rady vybuduje sbor, který nakonec bude kontrolovat jak presidenta, tak i vládu a že tak bude moci uplatnit ten vliv, jenž by [mu] náležel, kdyby se byl stal předsedou vlády."* (Horák 1958: 40). Svůj kritický přístup k vládě Bechyně demonstroval rovněž obnovením vydávání časopisu Nová svoboda na londýnské půdě³⁸. Již z názvu, odkazujícího na stejnojmennou meziválečnou tiskovinu skupiny intelektuálů z okolí Dělnické akademie, je

Bohuslav Ečer předestřel Benešovi již v říjnu 1939, v době ustavení ČSNV. Ečer tehdy doslova uvedl, že je nutné, aby v exilové reprezentaci byli *"lidé schopní odborně, politicky, ale také last [but] not least fysicky. S invalidy jsme udělali špatné zkušenosti... Měli jsme jednu garnituru doživotních vůdců státu, dodanou politickými stranami před 20 lety, a od té doby neobnovovanou. Lidé vyčerpaní fysicky i opotřebovaní politicky nemohli pak čelit kritické situaci a být Vaší oporou. Nedoporučuji přibírat do vlády lidi zatížené politickou zodpovědností za předmnichovské chyby. To není otázka viny či nevin... Proto by nebylo moudré tyto osobnosti reaktivovat teď a zrovna v zahraničním odboji. Míním to bez jakéhokoliv osobního ostnu."* (Kuklík, Kuklík 2001: 19).

³⁶ Politicky však Bechyně rozhodně žádný *enfant* nebyl. Ve veřejných funkcích se pohyboval již od rakouských dob, kdy byl poslancem rakouské říšské rady. Během celé první republiky patřil k významným sociálnědemokratickým poslancům, zastával ministerské funkce v několika vládách a svou stranu reprezentoval v Pětce, tedy výboru zástupců pěti koaličních politických stran v meziválečném Československu (Tomeš 2005: 28). Pokud tedy šlo o politickou dlouhověkost, mohl si směle podat ruku s kritizovaným Janem Šrámekem. To jen ukazuje, že kritika zapojení starých politiků do exilových struktur mnohdy nepředstavovala nějaký principiální postoj, nýbrž sloužila jako munice pro vedení aktuálních politických bojů.

³⁷ Není nijak překvapivé, že Beneš, hovořící o potřebě jednoty exilu pod jeho vedením, obsazoval důležité posty především politiky, o jejichž loajalitě nemusel pochybovat. To bylo nepochybně důvodem, proč se předsedou vlády stal Šrámek. Prezidentův tajemník Eduard Táborský si do deníku zapsal Benešovo vysvětlení, že jmenování Šrámka bylo jediným východiskem, protože *"nikdo jiný by to tak neškodně nevedl. Takový Bechyně by byl nadělal spoustu hloupostí."* (Kuklík, Němeček 2004: 101).

³⁸ První číslo Nové svobody v londýnském exilu vyšlo v březnu 1941 s kromě zakladatelů Bechyněho a Patzaka se pravidelnými přispěvateli stali například Laušman a Fierlinger (Kuklík, Kuklík 2001: 39).

patrné, že tento list měl sloužit především jako platforma pro opozičně naladěné sociální demokraty a radikální socialisty (Opočenský 2001: 60). Bechyně se tak vzhledem ke svým aktivitám dostával do stále patrnějšího názorového nesouladu s vládními sociálními demokraty.

2.2 Vojákem v Cholmondeley

Václav Majer se v době diskuzí exilových špiček o podobě čerstvě ustaveného státního zřízení, jimiž byla vyplněna druhá polovina roku 1940, nacházel necelých 300 kilometrů severozápadně od Londýna. S dalšími čtyřmi tisícovkami československých vojáků prožíval první dny ve stanovém táboře Cholmondeley. Stejně jako ve Francii byl Majer, spolu s přítelem Holubem, přidělen k velitelské rotě do zákopnické čety a stal se velitelem stanu, v němž byl ubytován (Holub 1997: 122–123). Hned po příjezdu si Majer začal všimnat nálady, jež mezi mužstvem zavládla po přesunu z rozvrácené Francie a která v Anglii vyvrcholila částečnou vojenskou vzpourou. Vojáky poznamenal chaos v hroučící se Francii a procházeli hlubokou morální krizí, kterou doprovázely projevy vypjatého nacionalismu i antisemitizmu, odmítání poslušnosti některým důstojníkům atp. Nespokojenosti mezi mužstvem dovedně využila komunistická emigrace v Anglii, aby v logice své tehdejší politické koncepce rozvracela československou zahraniční armádu³⁹. Vojenské velení, tedy generálové Sergej Ingr a Bedřich Neumann, reagovalo na projevy nespokojenců jejich označením za nositele vzpoury. Reptající vojáky nechalo odzbrojit, přemístit do oddělené části tábora a odmítalo jim vydávat stravu. Informace o napětí uvnitř československé armády se dostaly i do britského tisku. To znamenalo vážný politický problém ve chvíli, kdy spěla do finíše jednání o uznání československé exilové reprezentace. Neposlušnost v armádě rozhodně nebyla něčím, co by se dalo považovat za projev Brity tolik požadované jednoty. Události vrcholily ve dnech 23. – 26. července 1940 návštěvou prezidenta Beneše, který vyslechl stížnosti delegace nespokojenců. Krize skončila vyloučením 534 mužů z československého vojska a jejich odesláním do pracovních táborů britské armády (Šolc 2008: 76–78).

Majer mezi vzbouřence nepatřil, ke špičkám odboje i vedení armády byl loajální. To ale vůbec neznamenalo, že by byl k problémům vojáků lhostejný. Naopak, zajištění

³⁹ Radikálně levicoví vojáci žádali záruky, že nebudou v této kapitalistické válce v zájmu imperialistických mocností zneužiti v boji proti Sovětskému svazu (Horák 2012: 61).

pozitivního vývoje v armádě mu velmi leželo na srdci⁴⁰. Z toho důvodu se také kolem něj začalo sdružovat neformální uskupení sociálnědemokratických vojáků. Majer stanul v jeho čele, a protože se jednalo o relativně početnou skupinu, jeho slovo mělo záhy váhu i mezi čelnými představiteli sociálnědemokratické emigrace. Svými názory na armádní problematiku se Majer přibližoval pohledu Bohumila Laušmana⁴¹, který byl aktivním poslancem Státní rady a zároveň předsedou jejího branného výboru. Majer s Laušmanem byli v častém korespondenčním kontaktu a konzultovali spolu vojenské záležitosti⁴² (ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Korespondence Majer–Laušman).

Další otázkou, ve které se Majerovo stanovisko ve druhé půlce roku 1940 blížilo názorům Laušmana, a tím i radikálnějšího Bechyněho, byla kritika personálního obsazení a pravomocí vlády a Státní rady⁴³. Společně s Václavem Holubem napsal Majer začátkem prosince 1940 sociálnědemokratickým ministrům, předsedovi Státní rady Bechyněmu a jejímu členu Laušmanovi dopis, ve kterém mimo jiné stálo: *"Cítíme však, že linie vlády je povážlivě pravicová, politicky a sociálně reakční, což rozhodně neodpovídá smýšlení většiny nás zde v cizině, ani duchu a touze našeho domova... Státní rada nemá kompetenci, je podivně složena a vzniká dojem, že jde pouze o snahu vzbudit zdání demokracie. Vyloučení všech komunistických poslanců a německých sociálních demokratů, zatím co do Státní rady byli povoláni poslanci krajně pravicoví, je ukázkou demokracie podle denních potřeb. Zastoupení socialistů je nedostatečné. Pro naše zastoupení nemůže být směrodatný nějaký klíč z posledních dob koalice, neboť vytvořením Strany práce v době pomnichovské nastalo nové přeskupení politických sil. Každou jinou kombinaci nutno odmítat, zejména překonanou kombinaci starých politických stran a skupin, neboť k tomu se u nás nemůžeme již v žádném případě vrátit."* (Horák 1958: 40).

⁴⁰ Na podzim 1940 kriticky upozorňoval, že *"v armádě se zahnízďuje nebezpečně protekce, demokratickým zásadám odporující kastovníctví některých důstojníků, spolkaření, bezduché vojáčkování, antisemitismus a skrytě klerikalismus."* Svou kritiku pak zopakoval i o necelý rok později (ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Dopis sociálnědemokratických vojáků z 1. října 1941).

⁴¹ Stejně jako Majer byl i Laušman vojákem československé armády. Měl hodnost desátníka a přináležel ke kulometné rotě. Po jmenování do Státní rady byl 1. prosince 1940 vojenskou správou propuštěn na trvalou dovolenou po dobu svého členství v SR (Šolc 2008: 79).

⁴² Spolupráce obou mužů trvala i později, když byl Majer jmenován členem Státní rady a přesunul se do Londýna. Společně například v dubnu 1942 kritizovali ministra národní obrany Ingra za důstojnické kurzy v Leamingtonu. Tyto kurzy měly připravit vojáky na jejich roli v závěrečné fázi války a v následné správě osvobozeného československého území. Majer s Laušmanem uznávali nutnost připravit armádu na úkoly na přelomu války a míru, obávali se však politického zneužití armády (NA, Laušman, kart. 26, inv. č. 16).

⁴³ Laušman později ve svých pamětech uvedl, že v té době hájil *"zásadu, že Státní rada má mít právo kritiky vládní politiky i vojenské správy a že toto právo by mělo být pro Čechoslováky přinejmenším tak posvátné, jako je pro Angličany."* (Laušman 1953: 26–27).

Jednalo se tedy o poměrně jasně formulované prohlášení, které otevřeně uvádělo výtky k fungování prozatímního státního zřízení. Dopis zároveň naznačoval, jakým způsobem by socialistické síly, podle názoru pisatelů, měly postupovat v budoucnu. Je dobré si uvědomit, že v době napsání dopisu zatím nebyly ve hře úvahy o nějaké formě spolupráce s komunisty, hlásajícími ještě stále teze o imperialistické válce. Autoři spíše chtěli vyjádřit přání, aby představitelé levice ve strukturách prozatímního státního zřízení mluvili jedním hlasem a dokázali tak uplatnit maximální vliv na jeho fungování.

Ve jménu jednoty byl 12. března 1941 vytvořen Československý socialistický klub, na jehož půdě měli sociální demokraté ladit noty a otupovat hroty možných sporů⁴⁴. Nesoulad mezi členy se však projevil už v otázce formálního uspořádání klubu. Vládní trojice o klubu uvažovala jako o volnějším, nezávislém útvaru. Oproti tomu Bechyně s Laušmanem tlačili na vznik pevnější, a tedy akceschopnější politické formace, jež by se stala hlavou velké levicové strany, která měla podle jejich představ v zahraničí vzniknout (Horák 2012: 75). K představám Bechyněho s Laušmanem se přikláněl i Majer. Jménem vojáků se v dopise z května 1941 obracel na špičky soc. dem. exilu a apeloval na nutnost *"ustavení skupiny, která má umožniti a zajistiti nutnou jednotu postupu a kolektivní i osobní odpovědnosti všech nás, kteří jsme v zahraničí."*⁴⁵ (ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, dopis sociálnědemokratických vojáků z 20. května 1941).

Vedeni myšlenkou na vytvoření více semknutého útvaru, který by jim pomohl vylepšit vlastní politickou pozici, připravili v září 1941 Bechyně s Laušmanem *Čestný závazek*, který měli členové klubu podepsat. Každý podepsaný sliboval, že zachová *"věrnost k demokratickému socialismu,"* nebude vynášet informace z jednání, podřídí se rozhodnutí většiny, bude se *"přičiňovati, aby autorita a posice socialistických členů vlády, Státní rady, státní administrativy a výboru nebyla oslabována kritikami mimo půdu výboru,"* a konečně, že bude *"přísně postupovati proti každému, kdo by tento závazek porušil."* (NA, Laušman, kart. 27). Majer svůj podpis pod tento dokument připojil, ne tak vládní představitelé

⁴⁴ S odkazem na počet zakládajících členů se klubu také říkalo Devítka. Kromě předsedy Bechyněho a jednatele Laušmana jej tvořili ještě členové vlády Bečko, Němec, Nečas a dále Čaplovič, Jurnečková-Vorlová, Víboch a Majer (Horák 1958: 42).

⁴⁵ Stejný apel obsahoval i list z 1. října 1941 (ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Dopis sociálnědemokratických vojáků z 1. října 1941).

sociální demokracie. Bechyně s Laušmanem s nimi tedy v září přestali ve svých plánech počítat (Horák 2012: 76–77).

Vztahy mezi členy vlády a Rudolfem Bechyněm se do podoby otevřeného konfliktu vyhrotily v říjnu, kdy se vládní trio v dopise Bechyněmu distancovalo od jeho útoků na kabinet a zpochybnilo jeho schopnost stát v čele klubu. Vládní sociální demokraté navíc podpořili prezidenta Beneše⁴⁶ v jeho rozhodnutí nahradit pro druhé funkční období Státní rady předsedu Bechyněho dosavadním přednostou její kanceláře Prokopem Maxou⁴⁷ (Kuklík, Němeček 2004: 142–143).

2.3 Majer ve Státní radě a Sovětský svaz ve válce

Z hlediska tématu této práce však nebyl nejdůležitějším momentem začátku druhého funkčního období Státní rady Bechyněho odchod z předsednického křesla, nýbrž jmenování Václava Majera členem tohoto kvazi parlamentu⁴⁸. Majer tak předal vedení sociálnědemokratické armádní skupiny Václavu Holubovi a opustil svou vojenskou jednotku⁴⁹. Natrvalo přesídlil do Londýna, kde začal obývat byt v činžovním domě Grampians, poblíž stanice metra Hammersmith (Holub 1997: 146). Přestože se ve své politické kariéře posunul zase o stupeň výše, rozhodně v tomto momentě ještě nebyl postavou, o které by panovalo povědomí ve všech vrstvách exilového prostředí. Dokonce ani někteří jeho sociálnědemokratičtí soudruzi jej do té chvíle neznali. To potvrzují například deníkové záznamy Jana Opočenského⁵⁰, který si v souvislosti s Majerovým jmenováním do Státní rady do deníku 15. listopadu 1941 neurčitě poznamenal, že *"socialisté prosazují za člena [Státní rady] za malozemědělce nějakého Majera, který je*

⁴⁶ Vládní představitelé sociální demokracie byli k prezidentovi loajální a naplňovali Hamplovu instrukci: *"Rozbít každému hubu, kdo půjde proti Benešovi."* Těmito slovy se Hampl loučil s Františkem Němcem před jeho odchodem do exilu (Holub 1997: 126).

⁴⁷ Bechyně se cítil snad až ponížěn tím, že byl nahrazen mužem, kterého nepovažoval za politika, nýbrž za diplomata a státního úředníka. Nezdálo se mu vhodné, aby politický orgán byl svěřen úředníkovi, který byl navíc jako předseda kanceláře Státní rady Bechyněmu podřízen (Kuklík, Němeček 2004: 142–143).

⁴⁸ Majer byl členem Státní rady jmenován 21. listopadu 1941. V sociálnědemokratické skupině tak doplnil Bečka, Bechyněho, V. Beneše, Čaploviče, Jurnečkovou–Vorlovou, Laušmana, Nečase, Němce a Vibocha, které prezident jmenoval 12. října. Sociálnědemokratická skupina tak získala 1/4 všech mandátů, Laušman byl navíc jmenován místopředsedou Státní rady (Kuklík, Kuklík 2001: 43).

⁴⁹ Ze stanového tábora Cholmondeley se před zimou 1940 vojáci přestěhovali do dřevěných baráků ve Walton Hall, které předtím pomáhali stavět. Četa zákopníků však byla ubytována v blízkém zámku, kde rovněž sídlilo velitelství. Majer byl již tradičně velitelem světnice (Holub 1997: 131–133).

⁵⁰ Historik a diplomat Opočenský pracoval v londýnském exilu na ministerstvu zahraničí a sociální demokracie byla jeho "mateřskou" stranou (Opočenský 2001: 8).

socialista" (Opočenský 2001: 168) a 2. prosince si pak učinil poznámku o "*dr. Majerovi*"⁵¹ (Ibid.: 174).

Koncem roku 1941 panovalo v sociálnědemokratickém exilu velmi dusné klima a představa jednoty se stále více stávala fikcí. Atmosféru na tajné schůzi klubu 7. prosince, která probíhala bez vládních sociálních demokratů, popsal svou zvláštní českoslovenštinou Pavol Viboč: "*Bechyně... hovoril, že vo veciach politických musíme postupovať jednotne a to tak proti prezidentovi, jako proti vládě a proti našim soudruhům ministrům... Majer nadhodil, že by bolo potrebné, aby na takovýchto poradách boli prítomni aj naši soudruzí ministři. K tomu Bechyně odpovídal takto: 'Václave, v tomhle ohledu jsem já větší proletář nežli ty. Ty jsi o to bohatší, že máš soudruhi ministři, ale já je nemám, já je stratil... Jednali vždy za mými zády...' Počas tejto reči Majer prejavoval svoj nesúhlas a dokazoval, že bez súdruhov ministrov nemožeme jednat. Pí Jurnečková sa tvárila jako človek, ktorému je to Bechyného jednáni trapné. Len na tvárach dr. Čaploviča a Laušmana bolo vidieť nadšenie a súhlas. Já som bol pobúrený a pripadál som si jako medzi zločincama a preto som oznámil, že už odchádzám. Bechyně tiež navrhol rozchod, ale žiadal na nás záväzok mlčanlivosti... Dr. Čaplovič oznámil, že v pondelok 8. decembra bude o 4. hod. schodzka v jeho byte, ku ktorej pozval aj 4 komunistov členov Státní rady, aby ich získal pre spoločný postup."* (Horák 2012: 78–79).

Kromě rozklíženosti sociálnědemokratických řad Vibočovo líčení ukazuje ještě jedno obrovské téma, které se, vzhledem k okolnostem válečného vývoje, stalo aktuálním nejen pro sociální demokracii, ale pro celý londýnský exil. Byla to otázka spolupráce s komunisty.

Vstup Sovětského svazu do války v červnu 1941 měl přirozeně značný vliv na československý exil. Na podzim se odrazil v novém složení Státní rady, do které prezident poprvé jmenoval i komunistické členy. Komunistická názorová korouhev se otočila, teze o imperialistickém konfliktu byly zapomenuty a komunisté nově dávali najevo ochotu spolupracovat s představiteli londýnského odboje. To byla příležitost pro bechyňovsko-laušmanovské křídlo sociální demokracie. Již před červnem 1941 se na stránkách Nové

⁵¹ "*Nějakému Majerovi*", který od 15 let pracoval jako horník a později jako dělník v lomu, se univerzitního vzdělání nedostalo a rozhodně tedy nebyl doktorem. Absolvoval pouze obecnou školu a v letech 1929–30 navštěvoval vyšší socialistickou školu v Kladně, která připravovala schopné mladé funkcionáře na budoucí práci ve stranickém aparátu (ABS, OB 2231, pods vazek č. 284, Majer V. a spol. činnost a charakteristiky).

svobody objevovaly články hledající inspiraci v Sovětském svazu. Po vstupu SSSR do války pak přisun textů, které podporovaly jednostrannou, až nekritickou orientaci na Sovětský svaz, samozřejmě ještě zesílil. Protivládě naladěni sociální demokraté v nové situaci začali uvažovat o komunistech jako o svých potenciálních partnerech, s nimiž by bylo možné se postavit kabinetu *"rozhodně převahy pravice se slabým levicovým křídlem."*⁵² (Kuklík, Němeček 2004: 144).

V tomto období rovněž uvnitř sociálnědemokratické emigrace narůstal vliv Zdeňka Fierlingera, který se do té doby v exilu výrazně realizoval na stránkách Nové svobody a byl dokonce pokládán za hlavního programového mluvčího levice v sociální demokracii⁵³. Po vstupu SSSR do války, uznání československé exilové vlády Sovětským svazem a obnovení diplomatických styků se Beneš v zájmu kontinuity rozhodl post vyslance v Moskvě obsadit opět Fierlingerem, který tuto funkci vykonával již mezi léty 1937–1939. Teprve pozdější vývoj ukázal, jak velkou chybou bylo jeho jmenování na tak významný post, které přispělo k další diferenciaci československého exilu. Staronový vyslanec se totiž pro své neskryvané sovětofilství, které se promítalo do výkonu jeho diplomatické funkce, dostával od počátku do sporů s vládou i prezidentem. Naopak londýnští zastánci

⁵² Londýnská komunistická emigrace se sdružovala v organizaci Mladé Československo – od roku 1943 Nové Československo – a vydávala stejnojmenný časopis (Kuklík, Němeček 2010:274). Z hlediska stranické hierarchie byly v Londýně malé ryby; důležití soudruzi, kteří londýnské skupině udělovali instrukce, za války dleli v moskevském exilu. Bechyněho skupina si představovala, že se londýnští komunisté připojí k její otevřené kritice vlády a soustavným tlakem tak Beneše společně donutí k rekonstrukci kabinetu ve prospěch radikální levice. To se však nestalo, protože komunisté byli z Moskvy instruováni, aby se snažili kooperovat se všemi složkami londýnského odboje. Bechyněho rozčarování ze zdrženlivé reakce na snahu o spolupráci vyústilo ve vzájemné očeřování na stránkách Nové svobody a Mladého Československa (Horák 2012: 109–112).

⁵³ Svou představu socialistického programu předestřel Fierlinger nejprve začátkem roku ve své práci *Dnešní válka jako sociální krize* a posléze na stránkách Nové svobody v článku *Nejdříve jasnou myšlenku a program*. Požadoval návrat k vědeckému marxizmu a odmítal tak budování obdoby Národní strany práce, které vyčítal právě její opuštění marxistických kořenů. Kritizoval předmnichovský systém a navrhoval rozsáhlé politické a sociální reformy v revolučním duchu. V ekonomické oblasti se chtěl inspirovat hospodářstvím Sovětského svazu (Kuklík, Kuklík 2001: 39–40). Po radikální změně "starého" systému volal i Bechyně ve svém rozsáhlém textu *Stát, demokracie a politické strany*, který vyšel na pokračování v Nové svobodě. Ve třetí, poslední části Bechyně napsal: *"Zreformujte ústavní zřízení, volební řády, omezte moc i počet politických stran, dejte jim přiměřenější funkci, učiňte cokoli v oboru státního a politického zřízení – a neopravili jste nic, dokud od základů nepřebudujete společenský řád. A to je hlavní úkol, před nímž stojíme v přítomné době. Co bylo v republice do Mnichova, náleží minulosti. Je to ukončená epocha. Jest jistě mnoho věcí zdravých a silných v tom období, na něž bude národ navazovat. Rozhodně k nim však nepatří typ starého politického stranictví, forma i činnost starých koaličních vlád. Chytil by vodu do koše, kdo by chtěl obnovovat staré politické strany a metody. Já na příklad k takovým rybářům nepatřím. Nechci se svými přáteli tvořiti znovu starou sociální demokracii. Jde o to, abychom již nyní položili základ velkého jednolitého lidového hnutí s radikálním programem společenské přestavby."* (SOka Rakovník, Majer, Nová svoboda, August–September 1941).

blízké spolupráce se Sovětským svazem a československými komunisty hodnotili Fierlingerovo angažmá kladně⁵⁴ (Ibid.: 148–152).

Dalším projevem snahy sociálnědemokratického exilu nějakým způsobem vybudovat vlastní organizační strukturu bylo vytvoření klubu členů vlády a Státní rady, v jehož čele stáli Bechyně a Němec a jenž navazoval na zmíněnou, nepřiliš akceschopnou Devítku. Programové a politické nejasnosti mezi jednotlivými proudy soc. dem. exilu vedly k rozhodnutí svolat konferenci, která by se těmito otázkami zabývala⁵⁵. Konference funkcionářů bývalé sociálnědemokratické strany a Národní strany práce se konala v Londýně 9. června 1942. Jejím výsledkem bylo kompromisní usnesení, které se sice hlásilo k prvorepublikové tradici strany, ale zároveň podle něj nemělo v exilu dojít k obnově stranické struktury na starých, tedy předmnichovských základech (Horák 1958: 44–45).

2.4 Benešovo jednání s moskevským vedením KSČ a jeho důsledky

Nárůst sympatií vůči Sovětskému svazu ze strany západních států i československé emigrace, který byl důsledkem vstupu SSSR do války, ještě umocnilo rozpuštění Kominterny v květnu 1943⁵⁶. Tento krok mnozí politici vnímali jako akt vstřícnosti vůči západním spojencům a interpretovali jej jako důkaz, že Sovětský svaz opouští své revoluční praktiky a nastupuje cestu demokratizace, jež bude pokračovat i po válce. Rovněž aktivita československých komunistů v domácím odboji způsobovala nárůst jejich prestiže. Komunistickým návrhům se proto dostávalo stále větší pozornosti při politických jednáních, která měla vést jednak k rekonstrukci či transformaci politických stran, jednak k

⁵⁴ Rozpory mezi umírněnými a radikálními sociálními demokraty v této věci ještě narostly po Laušmanově "soukromé" pouti do Sovětského svazu. Laušman se do SSSR vydal na lodi 29. května 1942. Takzvanou severní cestou přes Severní a Barentsovo moře doputoval o čtyři měsíce později na ruskou pevninu. Navštívil Kujbyšev, kam byly v době ofenzivy německé armády evakuovány diplomatické úřady, Buzuluk a Moskvu. Setkal se zde s Fierlingerem a Gottwaldem, kterému přednesl svou vizi vytvoření jednotné socialistické strany. Gottwald však označil takové úvahy za předčasné a Laušmanův návrh odmítl. Sovětské Rusko Laušman opouštěl začátkem února 1943 a během následujících dvou týdnů se letecky dopravil zpět do Londýna (Šolc 2008: 115–124).

⁵⁵ Impulzem ke svolání konference bylo zejména *Prohlášení k současné politické situaci*. Tento dokument z dubna 1942 byl podepsán Václavem Holubem a vyjadřoval tedy stanoviska vojenské skupiny. Prohlášení žádalo, aby byly položeny základy pro sjednocení dělnické třídy. O možnosti vlády národní fronty vojáci uvedli: *"Ta je dnes nutnou a souhlasíme s ní. Avšak tak jako socialisté dosud tvořili vládu s převážnou většinou pravicovou, tak pravice musí dnes pochopit, že vývoj jde proti ní a podřídit se tomu. Nepochopí-li to, musí být k tomu donucena. Socialisté nemohou dále ustupovat."* (Horák 1958: 44–45).

⁵⁶ Rozpuštění Kominterny však neznamenalo, že by Sověti opravdu rezignovali na snahu řídit světové komunistické hnutí. Jednalo se jen o zastírací manévr, který měl odstranit obavy západních spojenců ze sovětské politiky. Struktury Kominterny se pouze přeměnily a přešly do zahraničních byr komunistických stran, sídlících v Moskvě a do sovětských stranických orgánů, kde agendu Kominformy okamžitě převzalo Oddělení mezinárodních informací při VKS(b). V tomto aparátu i nadále působil jako aktivní funkcionář Klement Gottwald (Němeček 2005: 34).

diskuzi o programu obnovy Československa a jeho zásadních společenských a ekonomických proměn (Kuklík, Němeček 2004: 205–206).

Značný vliv na směřování diskuze o obnově Československa samozřejmě měl prezident Beneš⁵⁷. Proto bylo velmi důležité jeho jednání s představiteli moskevského vedení KSČ v prosinci roku 1943. S komunistickou delegací, tvořenou Klementem Gottwaldem, Janem Švermou, Václavem Kopeckým a Rudolfem Slánským, se Beneš sešel k celkem šesti rozhovorům ve dnech 13. – 20. prosince 1943⁵⁸ (Kuklík, Němeček 2010: 271). V podmínkách rozpuštěné Kominterny a v roli státotvorných činitelů a obhájců národních zájmů Československa zahájili komunisté při rozhovorech s Benešem frontální útok na důležité pozice v odboji i doma po válce. Komunisty zvýhodňoval rozhodující obrat ve válce, což se promítlo i do politických dohod mezi oběma zahraničními centry odboje. Pro komunistické návrhy bylo charakteristické, že nebyly formulovány jen jako úzce stranicky vyhraněný program, nýbrž se vždy prezentovaly jako celonárodní programové požadavky a úkoly nové lidové moci (Kocian 1994: 165–166).

Mezi hlavní komunistické požadavky patřilo zesílení domácího odboje, potrestání válečných zločinců a kolaborantů, vyřešení česko-slovenského uspořádání na principu *rovný s rovným* a řešení problému německé menšiny, podle kterého měla vláda zaručit, že potrestání nebudou všichni Němci, ale pouze aktivní nacisté. V zahraničněpolitické oblasti komunisté přirozeně považovali za hlavní spojení se SSSR. Pro bezprostředně poválečné období navrhovali komunisté vytvoření prozatímního státního aparátu. Ten by sestával z prezidenta, prozatímní vlády, Prozatímního národního shromáždění a soustavy národních výborů a jeho hlavním úkolem by bylo zajištění přechodu k normálním

⁵⁷ Prezidentovy názory na obnovu Československa procházely během války vývojem a je pro ně charakteristická interakce principů kontinuity a diskontinuity ve vztahu k první republice. Beneš ve svých teoretických pracích promýšlel řadu hospodářských, sociálních a politických reforem, které měly podle jeho názoru po konci války v Československu proběhnout. Například v otázce uspořádání stranického systému se zabýval myšlenkami na jeho zjednodušení, když počítal s tím, že některé strany nebudou po válce vůbec obnoveny, jiné splynou. Obecně lze říci, že v důsledku mezinárodního i domácího vývoje měnil Beneš svůj pohled na šíři a hloubku, kterou by poválečné změny měly v optimálním případě mít. Nejprve byl zdrženlivý, postupem času prosazoval hlubší změny (Kuklík, Němeček 2010: 265–280).

⁵⁸ Jednání s moskevským vedením KSČ předcházelo 12. prosince podpis československo-sovětské smlouvy o *přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci*. Tato bilaterální spojenecká smlouva byla klíčovým mezinárodně právním a politickým aktem československého exilu. Kromě bezpečnostní garance byl domluven program úzké vojenské i hospodářské spolupráce. Smluvní strany se rovněž zavázaly nevstupovat do spojení a koalic namířených proti druhé z nich. Této části využili Sověti ve svém tlaku na Československo o tři a půl roku později, když se Praha chystala přijmout Marshallův plán (Cuhra et al. 2006: 139).

poměrům⁵⁹. V ekonomické oblasti počítalo vedení KSČ s majetkovými zásahy v podobě konfiskace nepřátelského majetku, částečných restitucí a se zavedením národních správ. Tyto návrhy byly zřejmě z taktických důvodů formulovány v umírněné podobě (Kuklík, Němeček 2010: 270–272).

V otázce zjednodušení politického uspořádání komunisté modifikovali Benešovu představu v tom smyslu, že navrhli vytvoření bloku tří socialistických stran⁶⁰ – komunistické, sociálně demokratické a národně socialistické. Tento blok měl být vůdčí silou prozatímní vlády a měl se stát zástupcem a vykonavatelem vůle "*naproste většiny národa.*" Komunisté se pokládali za nejsilnější stranu a konstatovali, že by tím pádem v prozatímní vládě měli mít nárok na předsednický post. Gottwald deklaroval, že nyní toto právo nebudou uplatňovat, to ale neznamená, že by se jej do budoucna zříkali. Komunisté každopádně trvali na tom, že šéfem kabinetu se musí stát někdo ze stran socialistického bloku a v prozatímní vládě si nárokovali posty ministrů vnitra a národní obrany. Do stávajícího londýnského kabinetu ale vstoupit odmítli. Do budoucna komunisté počítali s tím, že národní fronta, vzniklá v domácím i zahraničním odboji, bude pokračovat i po skončení války. Ještě na konci roku 1943 předpokládali, že kromě partají bloku tří dělnických stran v národní frontě budou jak katolíci, tak agráři (Korbel 1959: 89).

Závěry Benešových jednání v Moskvě, s nimiž prezident po návratu seznámil londýnské exilové politiky, se promítly do způsobu obnovy sociálnědemokratické stranické struktury. Bylo tak zrevidováno usnesení konference z června 1942, podle kterého nemělo dojít k obnově strany na prvorepublikovém půdorysu. Již koncem ledna 1944 se na vytvoření jednotné sociálnědemokratické skupiny domluvili Bečko a Němec s Laušmanem a Patzakem. V půlce února se s tímto kvartetem sešel prezident Beneš, aby projednali roli soc. dem. v přípravě na obnovu poválečného stranického života. Vznik sociálnědemokratické skupiny, tvořené dvěma orgány; *vedením a konferencí*, byl

⁵⁹ Podle prezidentova tajemníka Táborského se Benešovi nezamlouvala idea ustavení národních výborů a komunistům sdělil, že mu příliš připomínají "*sověty z Leninových časů*". Právě na národní výbory však komunisté kladli zvláštní důraz. Chtěli, aby nebyli pouze institucí pro přechodné období, nýbrž aby po řádných volbách nahradily dosavadní správní a samosprávné orgány (Kuklík, Němeček 2010: 271–272).

⁶⁰ Tento komunistický návrh prakticky vylučoval Benešovu původní koncepci, v níž prezident počítal s přetvořením československého stranického systému na půdorysu tří stran. Podle Benešovy představy tak měly vzniknout tři partaje; středová, konzervativní a levicová, která by sjednotila všechny socialistické strany. Moskevské špičky KSČ však integraci do jednotného levicového proudu odmítly a přišly s ideou socialistického bloku, který pro sociální demokraty a národní socialisty v podstatě představoval závazek vycházet více či méně ochotně vstříc komunistům (Kocian 1994: 166).

definitivně potvrzen na konferenci funkcionářů 27. února 1944. Její závěry opět vyjadřovaly kompromis mezi dvěma proudy uvnitř strany. Bylo vytvořeno nové vedení tzv. zahraniční skupiny, ve kterém byli převážně členové předválečného ústředního výboru strany, ústředního výkonného výboru mládeže a členové Státní rady⁶¹. Zároveň však konference konstatovala, že členové vlády jsou ministři jen za svou osobu a že vláda bude podporována pouze v případě, že bude postupovat v souladu s navrženým sociálnědemokratickým programem (Kuklík, Němeček 2004: 211–212). Ten se vyslovoval pro znárodnění průmyslu i bankovníctví a pro pozemkovou reformu. Konference dále podpořila ideu vytvoření bloku socialistických stran⁶², vyslovila se pro správní reformu na principu národních výborů a žádala spolupráci se Sovětským svazem i západními spojenci. Závěrečná rezoluce konference byla 9. března 1944 zaslána prezidentu Benešovi. Konkretizaci programu pak ještě obsahovalo *Prohlášení zásad z půlky dubna*, které pravilo, že "*vyrůstá politická i akční jednota československého pracujícího lidu měst a venkova*" a že skupina bude usilovat o organizační sjednocení vytvořením jedné levicové strany (Horák 1958: 51–52).

Ani další kompromisní stanovisko, které se opět snažilo navodit dojem, že sociální demokraté mluví jedním hlasem, nemohlo zakrýt reálné spory, které uvnitř strany neustále probíhaly a v jejichž důsledku se od sebe dva názorové proudy dále vzdalovaly. Ujednání obnovit stranu na "starém" půdorysu, které dohodl Beneš v Moskvě a o jehož správnosti přesvědčoval levicové sociální demokraty ve svém dopise Fierlinger⁶³, bylo pro příslušníky bechyňovského směru těžko akceptovatelné. Chtěli spolupracovat s komunisty jinak než formou tradičních stran, byť nově sdružených pod hlavičkou socialistického klubu. Vůči londýnské vládě se stavěli do stále hlasitější opozice a rozhodně si nepřáli obnovovat starou sociální demokracii i s jejími ministři. Do konfliktu nejen s vládními

⁶¹ Předsedou byl Bechyně, místopředsedy Bečko a Patzak, jednatelem se stal Laušman a pokladníkem Majer (Šolc 2008: 90).

⁶² Jednání o vytvoření socialistického bloku započala v březnu. Za sociální demokraty se jich účastnili Němec, Bečko, Bechyně a Laušman, komunisty reprezentovali Nosek, Valo, Spurný a Laštovička, národní socialisty Stránský, Ripka, David a Uhlíř. V bloku byly projednávány především otázky národních výborů, vládního delegáta pro osvobozené území, česko-slovenského poměru, osudu německé menšiny či přípravy ekonomické obnovy Československa. Jednání na půdorysu bloku měla největší význam v první polovině roku 1944 a znovu v únoru 1945 a vyvrcholila vytvořením první vlády Národní fronty na jednáních v Moskvě v březnu 1945 (Kuklík, Němeček 2010: 273).

⁶³ Fierlingerův list Bechyněmu a Laušmanovi se po obsahové stránce v podstatě shodoval s obdobným Gottwaldovým dopisem londýnskému vedení KSČ. Fierlinger v dopise otevřeně uvedl, že vychází ze vzájemných konzultací s komunisty a vyzval levicové sociální demokraty, aby nevstupovali do londýnské vlády a jednali s ostatními stranami o vytvoření socialistického bloku (Kuklík, Němeček 2004: 212).

sociálními demokraty, ale nyní již i s Laušmanem, se ve druhé polovině roku 1944 dostával Bechyně. Odmítal jakkoliv posilovat postavení Šrámkovy vlády, a proto nesouhlasil s tím, aby Němec přijal místo vládního delegáta pro osvobozené území. Stejně tak se stavěl proti usnesení vedení soc. dem. skupiny z 24. července, které žádalo pro sociální demokraty jedno místo ve sboru poradců vládního delegáta a rovněž Němcovo nahrazení v ministerské funkci jiným sociálním demokratem. Bechyně však nakonec tlaku spolustraníků včetně Laušmana ustoupil. Podvolil se usnesení, které do vlády nominovalo Majera⁶⁴ a Laušmana vyslalo jako poradce vládního delegáta na osvobozené území (Kuklík, Němeček 2004: 210–213).

2.5 Ministrem Šrámkovy vlády

Majer tak 31. července 1944 dosáhl vrcholu své dosavadní politické kariéry, když se stal ministrem hospodářské obnovy a současně správcem věcí spadajících do působnosti ministerstva průmyslu, obchodu a živností. Jeho jmenování do Šrámkovy vlády bylo z určitého úhlu pohledu průlomovým momentem. Jak si tehdy do deníku poznamenal prezidentův tajemník Táborský, jednalo se o prvního politika, který *"celkem nebyl v dřívější ČSR ničím a dnes je členem vlády."* (Kuklík 2002: 41).

Václav Majer se tedy stal "vládním" sociálním demokratem, což docela pěkně ilustruje názorový vývoj, kterým v londýnské emigraci procházel. Zhruba tři a půl roku poté, co jakožto mluvčí vojenské skupiny upozorňoval na *"povážlivou pravicovost"* a *"reakčnost"* kabinetu, nyní sám vstoupil do vládních řad. Z původních radikálních pozic se tak v londýnském exilu postupně dostával směrem doprava. Je samozřejmě otázkou, jestli byl Majerův posun způsoben skutečně nějakou zásadní názorovou proměnou, nebo ve svých stanoviscích v pokročilejších fázích války nadále vycházel z podobných pozic jako na jejím začátku a jeho posun doprava tak byl spíše optický, způsobený skutečností, že se v podstatě celý londýnský exil v důsledku válečného vývoje posunul doleva. Jinými slovy, šel Majer skutečně doprava, nebo prostě jen zůstával na svém a na rozdíl od ostatních nepádil tak nadšeně doleva? Řekl bych, že realitě odpovídala spíše druhá možnost.

⁶⁴ Bečko a Němec v dopise z 31. července formálně navrhovali na ministerský post tři politiky; Majera, Patzaka a Kosinu. Bylo však výslovně doporučeno, aby byl ministrem jmenován Majer (Horák 1958: 53).

Uvnitř sociální demokracie Majer v momentě svého jmenování do vlády nepochybně náležel k pravicovému proudu⁶⁵. Nadále pokračoval v podpoře linie prezidenta Beneše, kterou po návratu z moskevských jednání charakterizovaly zejména debaty o úpravě politického systému v osvobozené republice: *"Nenáležel jsem nikdy k těm... [kteří] přičítali všechno zlé a neblahé, co nás postihlo, na politické stranictví a politické strany... Na druhé straně ovšem nemůžeme přecházet vady, které tento systém měl a jsem hluboce přesvědčen o tom, že k takovému systému se vrátit nemůžeme a nechceme. Jednou z velkých slabin... bylo, že u nás byly některé strany vytvořeny s charakterem čistě stavovským. To pak stěžovalo jednání o takových problémech,... které neměly být předmětem stranicko-politických tahaček a jednání, neboť jejich řešení bylo v zájmu celostátním. To musíme mít také na zřeteli při všech úvahách o našem budoucím politickém systému."* (NA, Laušman, kart. 26, inv. č. 16, Projev V. Majera v politickém výboru SR 6. 3. 1944).

Majer tedy rozuměl Benešovým úvahám o úpravě stranického systému. Nechtěl oprašovat soc. dem. v prvorepublikovém formátu, nýbrž, podobně jako Nečas s Bečkem a národní socialisté Drtina s Ripkou, do budoucna přemýšlel o vybudování strany s širším záběrem⁶⁶. Taková partaj by integrovala zejména sociálnědemokratické a národněsocialistické proudy, utvořila protiváhu komunistům na jedné a agrárikům na druhé straně a oslovila tak, řečeno s Prokopem Drtinou, *"většinu národa, kterou [je] možno získat."*⁶⁷ (Horák 2012: 140–142).

⁶⁵ Jiří Horák přemítá o správnosti dělení sociálních demokratů na "pravicové" a "levicové" a konstatuje, že *"má-li se klasifikovat poměr těchto dvou skupin ke komunistům, nejsprávnější rozdělení sociálních demokratů patrně bude na ty, kteří už se s komunisty sžili a ty, kteří s komunisty byli ochotni spolupracovat."* Dále uvádí, že výjimkou byli Josef Bělina a Karel Kříž, kteří *"od počátku varovali před spoluprací s komunisty."* (Ibid.: 50). Majer později o názorovém proudu, ke kterému náležel, hovořil jako o *"pravicové skupině"*, která *"trvala zásadně na samostatném a nezávislém politickém postupu a na spolupráci se všemi skupinami v exilu, nevyjímaje ani komunisty, pokud se dalo věřit, že jsou schopni demokratické spolupráce a podporují cíle československého národního odboje."* Jeho názorovi oponenti z *"levicové skupiny"* pak podle něj usilovali *"o spolupráci s komunisty za každou cenu"* (Majer 1958: 144).

⁶⁶ Bohumil Laušman později během výslechů po svém únosu z Rakouska vypověděl, že v období po moskevských jednáních v prosinci 1943 byl uvnitř sociálnědemokratické emigrace, společně s Bechyněm, Čaplovičem, Jurnečkovou a Patzakem *"pro stranu se socialistickým programem,"* zatímco *"skupina tehdejších ministrů Nečase, Němce, Bečky a později Václava Majera... se vyslovovala... pro stranu po vzoru Labour Party."* (ABS, ZV 127 MV, Protokol z výslechu B. Laušmana dne 2. 7. 1954).

⁶⁷ Na rozdíl od Laušmana a dalších "levých" tak Majer nemohl kladně hodnotit sloučení slovenské sociální demokracie s Komunistickou stranou Slovenska, ke kterému došlo během Slovenského národního povstání. Slučovací sjezd proběhl v září 1944 v Banské Bystrici a provázal jej chaos, daný mimo jiné nejednoznačným postojem moskevského vedení KSČ. To nejprve sloučení schválilo, aby za několik dní názor změnilo a doporučilo jej odložit na pozdější dobu. Splynutí pod hlavičkou KSS se nicméně i přes tyto průvodní zmatky stalo faktem (Horák 2012: 152–154).

Hned po vstupu do vlády musel Majer spolu s ostatními kolegy ministry řešit vrcholící konflikt se Zdeňkem Fierlingerem. Ten si svým prosovětským vystupováním vybudoval v Moskvě silnou pozici, opakovaně překračoval své pravomoci a svými činy šel mnohdy přímo proti zájmu londýnské vlády, jíž byl podřízen a jejíž linii tak měl prosazovat. Nepřípustné bylo též jeho zasahování do politických záležitostí československého exilu, kterým se Fierlinger rovněž pouštěl daleko za hranice kompetencí státního úředníka. Fierlingerovy aktivity, především protivládní postup v otázce česko-polských vztahů⁶⁸ a snaha získat pro sebe vedoucí politické postavení v exilové sociální demokracii, byly předmětem diskuzí v kabinetu již od počátku roku 1944. Začátkem srpna se pak vláda jednomyslně rozhodla řešit situaci Fierlingerovým odvoláním z funkce. Pevná podpora sovětské strany a československých komunistů v Moskvě však způsobila, že tato snaha vyšla naprázdno⁶⁹. Vláda ustoupila a konstatovala, že si její vyslanec dělá, co chce. Pro budoucí směřování Československa i sociálnědemokratické strany tak nebylo dobrým výchozím stavem, že se Fierlinger na počátku roku 1945 stal jedním z hlavních pretendentů na místo prvního poválečného předsedy vlády (Kuklík, Němeček 2004: 213–222).

2.6 Exil na konci války, moskevská jednání a Košický vládní program

Představy prezidenta i exilové vlády o obnově Československa musely s blížícím se koncem války projít určitou revizí v oblasti vnitropolitického uspořádání, kterou způsobily události Slovenského národního povstání. Na politickou scénu vstoupila totiž Slovenská národní rada⁷⁰ se svým požadavkem na obnovení Československé republiky jako státu dvou rovnoprávných národů. I přes porážku povstání na konci října 1944 bylo jasné, že autorita SNR nemůže být opomíjena a že předmnichovský centralizmus státu je na Slovensku neudržitelný. Jednání mezi představiteli londýnského exilu a delegací SNR

⁶⁸ Fierlinger vystupoval výrazně prosovětsky, a tím protipolsky, ve věci projektu možné československo-polské konfederace. Po ustavení lublinského výboru zaslal bez vědomí vlády jeho předsedovi pozdravný telegram a v dalších měsících pokračoval v nátlaku na uznání výboru československou exilovou vládou (Kuklík, Němeček 2004: 216–221).

⁶⁹ Opočenský si 27. října do deníku poznamenal, že prezident v rozhovoru sdělil Feierabendovi, že nemůže Fierlingera odvolat, *"protože byla zde intervence od Rusů, aby ho neodvolával. Prezident řekl, že na to nezapomene a že si tyto účty srovná."* (Opočenský 2001: 379).

⁷⁰ Slovenská národní rada byla vytvořena koncem roku 1943 vánoční dohodou a sdružovala představitele občanského a komunistického odboje. Po vypuknutí povstání koncem srpna se SNR postavila do jeho čela a vydala prohlášení, podle něhož přebírala na Slovensku zákonodárnou, vládní a výkonnou moc do doby, než se demokratickým způsobem konstituují legitimní slovenské orgány. Dále SNR vyhlásila, že chce postupovat v souladu s československým zahraničním odbojem a pracovat na vytvoření nové Československé republiky. SNR také hned po vypuknutí povstání vytvořila svoji novou strukturu – vlastní SNR byla rozšířena na 50 členů a dále vzniklo předsednictvo SNR a takzvaná pověřenectva jako orgány moci výkonné (Kuklík, Němeček 2004: 279).

proběhlo v Londýně v říjnu a listopadu 1944. SNR rovněž byla účastníkem dalších diskuzí o podobě poválečného uspořádání.

Důležitým tématem posledního období exilu byla dále otázka osudu londýnské vlády a vůbec celého státního zřízení. Výsledkem lednových a únorových jednání prezidenta s představiteli londýnského a zprostředkovaně i moskevského exilu byla dohoda, podle které měla stávající vláda vykonávat svůj úřad až do ustavení kabinetu na osvobozeném území. Především na nátlak komunistické strany, podpořený výslovnou žádostí sovětské vlády, bylo rozhodnuto, že se londýnská emigrace včetně Beneše na osvobozené území vrátí přes Moskvu.⁷¹ Tamní pobyt hodlal prezident zasvětit rozhovorům se sovětskými představiteli a klíčovým vnitropolitickým jednáním o podobě a programu nové vlády (Ibid.: 279–284).

Dny a týdny předcházející momentu, kdy se velká část londýnské emigrace včetně prezidenta přesunula k rozhovorům do Moskvy, byly vyplněny řadou vnitropolitických diskuzí, jejichž závěry měly sloužit jako východiska pro moskevská jednání. Rovněž sociální demokraté se 11. února 1945 na schůzi své skupiny, již bez Bechyněho⁷², Němce a Laušmana⁷³, rozhodli ještě před odletem do SSSR vypracovat tzv. *akční program*. Iniciátorem tohoto kroku byl Edvard Táborský, jenž své názory nepochybně konzultoval s prezidentem a chtěl do programu prosadit své návrhy na změnu ústavy, která měla být přijata referendem. Program, obsahující názory sociální demokracie na ekonomické, sociální i politické změny obnovovaného státu⁷⁴ byl schválen 18. února a měl soc. dem.

⁷¹ Samotný návrat do vlasti směrem z východu nebyl sám o sobě ničím překvapivým. Postup Rudé armády do centra kontinentu byl zkrátka rychlejší než průnik amerických a britských vojsk z opačného směru, takže cesta přes východ představovala prostě nejrychlejší způsob, jak se dostat na území osvobozeného Československa. Cestu do vlasti přes Moskvu samotnému prezidentovi rozmlouvali zejména Feierabend a Majer. Prvně jmenovaný prezidentovi navrhoval, aby do Moskvy poslal jen představitele politických stran a sám tam nejezdil, protože by tak ze sebe učinil v podstatě "vězně" sovětské strany. Od moskevských jednání prezidenta zrazoval i Majer. Beneš mu však řekl, že bohužel neexistuje jiná možnost, pokud nemá být komunistům odevzdána veškerá moc bez boje (Korbel 1959: 109–111).

⁷² Bechyně ve druhé polovině roku 1944 již zcela otevřeně napadal vládu a zpochybňoval i pozici prezidenta Beneše. Dostal se tak mimo seriózní diskuze o poválečném uspořádání a svou politickou kariéru ukončil jako nepřijatelný radikál (Kuklík, Němeček 2010: 276).

⁷³ Němec s Laušmanem, jakožto členové vládní delegace pro osvobozené území, opustili Londýn již ve druhé půlce srpna 1944 (Horák 2012: 147).

⁷⁴ Program navrhoval komplexní přestavbu republiky v duchu demokratického socialismu. Navrhoval znárodnění velkých podniků a pozemkovou reformu. Zahraničněpoliticky mělo být Československo úzce spojeno se Sovětským svazem, ale zároveň si mělo uchovat a dále prohloubit "*dosavadní přátelské vztahy k demokraciím západním*." V otázce stranického uspořádání program požadoval vytvoření jedné socialistické strany: "*Vše, co se tomuto sjednocení staví v cestu, ať jsou to rozpory osobní, nabyté posice v té či oné straně, vzájemné rekriminace a stížnosti z minula, vše musí ustoupit před velikým cílem, který máme před*

delegátům sloužit jako základ pro moskevská jednání. Sociálnědemokratická delegace s ním však v Moskvě ani oficiálně nevystoupila, neboť jako výchozí dokument pro jednání vzala návrh KSČ (Kuklík, Němeček 2010: 276–277).

Diskuze neprobíhala pouze na vnitrostranické úrovni. Došlo i k jednáním delegací sociálních demokratů, národních socialistů a komunistů, která navazovala na původní rokování socialistického bloku z první poloviny roku 1944. Reprezentanti stran bloku se tak ještě před odletem do Moskvy jednomyslně dohodli, že nebude obnovena *"stará agrární strana"* a že její představitelé *"nepřicházejí v úvahu jako politický partner v národní frontě."* (Kuklík, Němeček 2004: 286).

Dne 23. února 1945 se v Londýně konalo zasedání Státní rady. Prezident ve svém projevu konstatoval ukončení činnosti československého státního zřízení a rozloučil se před cestou na moskevská jednání (Majer 1958: 139). Odlet československé delegace byl naplánován na 9. března. Toho dne ráno se politici shromáždili na letišti a čekali na prezidenta Beneše a ministra Masaryka. Těsně před odletem se dostavil pouze Jan Masaryk a oznámil ostatním, že *"starý nepojede,"* což zdůvodňoval úředním zaneprázdněním prezidenta⁷⁵. Cesta československých politiků vedla přes Káhiru, Teherán a Baku. Kompletní delegace, tedy už i s prezidentem Benešem, dorazila na moskevské letiště Tušino 17. března. Odtud se politici přesunuli do hotelu Nacional, kde byli ubytováni (Holub 1997: 145–153).

Ještě před vlastním zahájením jednání se k poradě sešly jednotlivé stranické skupiny. Dvoudenní rokování sociálních demokratů začalo 18. března na československém vyslanectví za účasti Majera, Laušmana, Bečka, Táborského, Holuba, Fierlingera, Bernarda a Patzaka. Přítomen byl i Jozef Šoltész, bývalý sociální demokrat, který se po sloučení na Slovensku díky komunistické důvěře dostal do vedoucí funkce v nové straně a při hlavních jednáních byl členem delegace SNR. Porada sociálnědemokratické skupiny jen potvrdila její vnitřní rozháranost. To se posléze projevovalo během hlavních jednání,

sebou a jehož lze dosáti jen jednotným úsilím všech socialistů republiky..." (ABS, B 1, inv. j. 160, Program akčního výboru Československé sociálně demokratické strany dělnické).

⁷⁵ Pravým důvodem Benešovy nepřítomnosti na letišti však nebyly pracovní povinnosti, nýbrž záchvat mrtvice, který jej postihl večer před plánovaným odletem. Prezident tak opustil Londýn až 11. března a k delegaci se připojil v průběhu cesty (Kuklík, Němeček 2004: 287).

kdy sociální demokraté nepůsobili jako tým, nýbrž shluk jednotlivců, z nichž každý vystupuje sám za sebe⁷⁶ (Horák 2012: 169).

Samotná jednání o podobě vlády a jejím programu probíhala od 22. do 29. března. Sociálnědemokratická sestava ve složení Majer, Patzak, Laušman a Fierlinger⁷⁷ jednala s reprezentanty národních socialistů, komunistů, lidovců a SNR⁷⁸. Prezident Beneš se schůzí oficiálně neúčastnil, i když se je nepřímo snažil ovlivňovat⁷⁹. Komunisté, na rozdíl od představitelů ostatních stran, působili připraveným a sebevědomým dojmem. Díky šikovné podpoře slovenských požadavků navíc dokázali při projednávání řady jiných návrhů získat pro své stanovisko i delegáty Slovenské národní rady. Sami komunisté považovali výsledky moskevských jednání za úspěch. V diskuzích s ostatními stranami se jim i přes dílčí neshody či ústupky podařilo prosadit v podstatě všechny jejich představy, ať už se jednalo o programové či personální otázky (Kuklík, Němeček 2004: 288–290).

Představitelé londýnské emigrace nevstupovali do jednání s nějakou jasnou a pevně danou koncepční představou, kterou by byli odhodláni během diskuzí prosazovat. Jejich role tak spočívala v podstatě pouze v reagování na komunistické návrhy. Přesto nebyly diskuze úplně jednoduché, komunistům dělali starosti zejména Majer⁸⁰ a národní socialista Jaroslav Stránský. V dopise, kterým členové komunistické delegace Nosek a Laštovička informovali spolustraníky v Londýně o výsledcích moskevských jednání, se píše: *"Nejhůře v jednání si počínali jako obvykle Stránský a Majer. Teprve potom, když byli strašně zbiti,*

⁷⁶ Táborský si do deníku poznamenal: *"My sociální demokraté působíme velmi trapně. Jsme nejednotní a komunisté do nás jdou jako do másla. Máme ostré spory v našem vlastním středu. Máme málo lidí pevných nervů a kuráže. Komunisté ovládají celé jednání a takřka diktují program."* (Horák 2012: 169).

⁷⁷ Personální obsazení soc. dem. delegace oproti původním předpokladům doznalo změn, a to v neprospěch pravicového křídla. Ještě v Londýně se funkcionáři usnesli, že stranu budou na jednání reprezentovat Němec, Bečko, Majer a Laušman a náhradníky budou Holub a Patzak, tedy čtyři pravíci ku dvěma levicovými. Po příjezdu do Moskvy byl však z účasti na jednání vyloučen Slovák Bečko s odůvodněním, že na Slovensku strana neexistuje, a proto nemá právo být na jednáních zastoupena. Němcovi, který se coby vládní delegát nacházel na Podkarpatské Rusi, zas byla účast znemožněna z "dopravních" důvodů. Poměr se tak rázem otočil (Majer 1958: 145).

⁷⁸ Nejprve se vlastními jednáními o poválečné vládě účastnily pouze české strany. Zástupci SNR se k nim připojili až 25. března (Kuklík 2010: 137).

⁷⁹ Podle komunistů *"bylo cítit jeho [tj. Benešovy] zásahy nepřímo přes Stránského a Majera."* (Kaplan 1992: 86).

⁸⁰ Přitom původně se komunisté nedomnívali, že zrovna Majer by mohl jednání nějak výrazně ztěžovat a neměli k němu výhrady, jako například vůči Janu Masarykovi. V charakteristikách navrhovaných ministrů–nekomunistů, které si představitelé moskevského vedení KSČ zpracovali na konci února, bylo u Majerovy osoby uvedeno: *"V londýnské sociálně demokratické emigraci byl Majer počítán k tzv. levé skupině, do doby, než se stal ministrem. Za svého ministrování se Majer přiblížil k vládní benešovské skupině. Podle mínění našich londýnských soudruhů... počíná si Václav Majer v Londýně poměrně čestně, má přátelský poměr ke komunistům a vystupuje aktivně pro národní blok dělnických stran."* (Ibid.: 107–108).

umkli a jednání pokračovalo rychleji kupředu." (Kaplan 1992: 85). Atmosféru moskevských rozhovorů, kde se Stránský s Majerem často ocitali v menšině, popisuje i Václav Holub: "V jedné polední přestávce se zastavil v pokoji V. Majera v Nacionálu prof. Járo Stránský, který z národních socialistů jediný vystupoval rozhodně proti komunistům, a přímo rozzuřen říká: 'Majere, prosím vás, to je hrozné, co ti komunisté navrhuji. Co budeme dělat?' Majer se dlouho nerozmýšlel a řekl svou jadrnou otevřeností: 'Pane profesore, to se ptáte mne, vy starý politik, ministr a nejlepší náš žurnalista? – Já vám povím, co budeme dělat.' Stránský nedočkavě čekal na Majerovo doporučení. 'Nesmíme se posrat!' řekl rozhodně Majer. A Stránský to ve své noblesnosti akceptoval s ulehčením, že se konečně řešení našlo." (Holub 1997: 156).

Tato příhoda značí, že Majerovi nescházelo odhodlání⁸¹. Stejně tak je z ní ale patrné, že odhodlání bylo mnohdy to jediné, čeho se londýnským delegátům, a navíc zdaleka ne všem, na jednání v Moskvě dostávalo. Pokud demokratům záleželo na prosazení vlastních návrhů, což asi záleželo, vzhledem k tomu, že výsledek jednání poté hodnotili jako svůj neúspěch, jistě by splnění cílů spíše dosáhli, kdyby kromě prostého odhodlání disponovali i nějakým programovým dokumentem. Z něj by pak mohli při jednání vycházet a předkládat kvalifikované alternativy ke komunistickým návrhům. Odhodlání je zkrátka důležitá věc, někdy ale samo o sobě nestačí a v takových chvílích se rozhodně nemůže dostavit "ulehčení" a nelze konstatovat, "že se konečně řešení našlo."

Výmluvným důkazem komunistického úspěchu a šikovně zvolené taktiky, se kterou jednání vedli, byl například postup v otázce obsazení postu předsedy vlády. Na jejich návrh se jím stal Zdeněk Fierlinger. Jeho jmenování se sice příliš nezamlouvalo prezidentovi⁸² ani dalším představitelům londýnské vlády, kteří si s Fierlingerem užili své

⁸¹ I Majerovo odhodlání ale mělo své limity. Opočenský si do deníku poznamenal Masarykův dojem z moskevských jednání, který ministr zahraničí v rozhovoru sdělil Ladislavu Feierabendovi: "Masaryk přijel a Láďa s ním mluvil. Řekl Láďovi, že v Moskvě všichni sklapli, jen Václav Majer zůstal pevný." O pár dní později si Opočenský zapsal: "Láďa mluvil s Masarykem. Masaryk mu řekl, že Majer zůstal sice den pevný, ale pak se opil a byl po druhý den nezpůsobilý jednat." (Opočenský 2001: 410).

⁸² Prezident původně uvažoval, že předsedou nové poválečné vlády by měl být představitel domácího odboje, který byl buď "pronásledován nebo se aspoň bezvadně choval." V úvahu připadal národní socialista Petr Zenkl vězněný v Buchenwaldu, případně sociálnědemokratický senátor Vojtěch Dundr (Kuklík, Němeček 2010: 270). Vzhledem k dalšímu vývoji událostí však idea předsedy vlády z řad domácího odboje padla. V říjnu 1947 pak k okolnostem Fierlingerova jmenování prezident uvedl: "Řekl jsem mu [Fierlingerovi]..., že Sověty jej chtějí mít za ministerského předsedu proto, aby jim sloužil. Nabádal jsem ho, aby to prohlédl, nedovede-li to, tak že věci nerozumí. Fierlinger opáčil, mám-li ho za idiota. To ne, ale řekl

během jeho působení na postu československého vyslance v Moskvě, komunisté však byli neoblomní a ostatní na jejich návrh přistoupili (Korbel 1959: 115). *Fellow traveler* Fierlinger na postu šéfa vlády skýtal pro komunisty hned několik výhod. Jednak měli jistotu, že vůči nim ministerský předseda bude loajální. Dalším plusem bylo, že se jednalo o příslušníka jiné partaje, což při zásadě paritního zastoupení stran ve vládě znamenalo, že si KSČ zbytečně neblokovala jedno místo⁸³. A konečně, přenechání postu premiéra jiné straně mohli komunisté prezentovat jako vlastní velkorysost a důkaz, že nelpějí na křeslech.

Dne 28. března dosáhly delegace jednomyslné dohody o programu i osobním složení vlády. Závěry jednání byly poté na slavnostní audienci předloženy prezidentovi, který je schválil. Sociálním demokratům výsledky porad garantovaly tři místa ve vládě⁸⁴. Kromě šéfa kabinetu Fierlingera tvořili vládní sociálnědemokratickou sestavu ministr výživy Václav Majer⁸⁵ a ministr průmyslu Bohumil Laušman. Dne 3. dubna přijel Beneš s designovanou vládou⁸⁶ a dalšími členy československé delegace na osvobozené území do Košic⁸⁷. Majer se tak znovu ocitl ve městě, přes které před pěti lety pod falešným jménem prchal do emigrace. Nyní již nebyl uprchlíkem, nýbrž ministrem vlády, která se vracela domů. Společně s přítelem Holubem si však v nabitém programu rádi našli čas, aby navštívili Holubovy příbuzné a při večeři společně zavzpomínali na dramatické chvíle před pěti roky (Holub 1997: 162).

Nová vláda konala své první zasedání na osvobozeném území 5. dubna 1945 a ještě jednou projednala v Moskvě dohodnutý program. Takzvaný *Košický vládní program*, jak se mu podle místa oficiálního vyhlášení začalo říkat, byl tvořen celkem šestnácti články a obsahoval základní zásady vládní politiky ve vnitropolitické a mezinárodní oblasti. V I.

jsem, že nerozumíte věci. Hledal jsem jiného ministerského předsedu, ale nikdo nebyl, všichni byli slabí, ustrašení..." (Kuklík, Němeček 2004: 463).

⁸³ Podobně komunisté využívali i hlasu ministra národní obrany Ludvíka Svobody, tj. nestraníka, který se však de facto choval, jako kdyby byl členem KSČ (Pehr 2011: 165).

⁸⁴ Vládu tvořilo 25 členů; ministrů a státních tajemníků. Každá z českých stran získala po 3 křeslech, slovenské partaje každá po 4. Nestraníkům bylo vyhrazeno 5 postů (Ibid.: 163–164).

⁸⁵ Personální obsazení postu ministra výživy bylo jednou ze změn, ke kterým oproti původním komunistickým představám došlo během moskevských jednání. Ve svém prvním návrhu podoby vlády z 22. února totiž Gottwald předpokládal, že se Majer stane ministrem pošt (Kaplan 1992: 83).

⁸⁶ Ještě před přechodem státní hranice, ve Lvově, podal Šrámek prezidentovi demisi dosavadní londýnské vlády s datem 2. dubna (Kuklík, Němeček 2004: 290).

⁸⁷ Václav Holub ve svých pamětech později uváděl, že během cesty se jej Laušman snažil přesvědčit, aby svůj politický osud nadále nespojoval s Majerem: "*Tvrdil, že Majer nebude dlouho ministrem, že se s ním doma nepočítá a že také Gottwald má k němu vážné výhrady.*" (Holub 1997: 158).

článek definoval princip vlády Národní fronty Čechů a Slováků⁸⁸, jejíž existence byla limitována přípravou a provedením *"všeobecné, tajné a přímé volby do Ústavodárného shromáždění"*, které mělo za úkol vypracovat novou československou ústavu. Dále program měnil podobu místní správy, když zřizoval národní výbory, uváděl zásady znárodnění a pozemkové reformy a formuloval vládní postup vůči německé a maďarské menšině. Ustanovení vládního programu se tak stala základem pro reformovaný společenský systém Československa, které se mělo stát *"lidově demokratickým státem"*. Vládní program byl rovněž nazýván programem *"národní a demokratické revoluce"* (Kuklík, Němeček 2004: 291–293).

Prezident Beneš a nová vláda předsedy Fierlingera pak čekali v Košicích na osvobození celého území Československé republiky. Dne 8. května kabinet odcestoval do Bratislavy, odkud se 10. května letecky přesunul do osvobozené Prahy, kam 16. května 1945 přijel i prezident Beneš (Pehr 2011: 165).

⁸⁸ Princip vlády Národní fronty znamenal legalizaci pouze šesti politických stran; KSČ, KSS, sociální demokracie, národních socialistů, lidovců a Demokratické strany (dvě později zřízené slovenské strany byly marginální). Tyto strany měly působit v koalici a možnost přechodu do opozice neexistovala. Národní fronta tak byla jakousi "superstranou" sdružující všechny partaje. Systém omezoval důležitost parlamentu ve prospěch pravomocí vlády a hlavně vedení Národní fronty (Cuhra et al. 2006: 160). Jak se posléze ukazovalo, existence Národní fronty vedla k jisté dvoukolejnosti výkonné moci, kdy se v řadě především politických záležitostí nejednalo a nerozhodovalo ve vládním kabinetu, ale právě na schůzích Národní fronty (Pehr 2011: 171).

3 Ve třetí republice

3.1 O době, idejích a velkých politických úkolech na prahu lidové demokracie

Své úkoly a priority v osvobozeném Československu dala vláda na papír v Košicích. Nyní přišla chvíle, kdy měl kabinet naznačené teze začít převádět do praxe. Jedinečný historický okamžik kladl před politickou reprezentaci řadu velmi obtížných překážek, výzev a úkolů, které s sebou budování nového systému na troskách starého řádu přirozeně přináší. Při jejich překonávání mohl kabinet využívat svých obrovských pravomocí a spolehnout se na velkou autoritu, jíž se mezi lidmi těšil. Vlnou euforie, která zavládla po osvobození, se nechávali unášet i politici⁸⁹. V duchu dobového hesla byli připraveni ve svých funkcích "roztočit kola" a pracovat pro dobro společnosti (Pehr 2011: 166–167).

Jakou společnost ale exil na osvobozeném území vlastně našel? Stejně jako politici v emigraci, i běžní lidé, kteří prožili válku doma, vycházeli při svých úvahách o optimálním vývoji Československa po osvobození ze základního rámce, tvořeného především dvěma rozdílnými zkušenostmi. Jednak to byly vzpomínky na první republiku, jednak zkušenosti se životem v druhé republice a Protektorátu. Politický diskurz bezprostředně poválečného Československa byl tak utvářen interakcí prvků kontinuity a diskontinuity s předcházejícími obdobími, kterou zosobňoval prezident Beneš⁹⁰. V návaznosti na interpretaci první světové války byl právě skončený konflikt nahlížen jako pokračování boje o demokracii a osvobození Čechů a Slováků od německého útlaku. Tento způsob výkladu navozoval pocit čehosi důvěrně známého, zároveň ale sliboval něco nového. V konečném důsledku se tedy nemělo jednat pouze o nějaké opakování založení státu ve chvílích po rozpadu monarchie, nýbrž o splnění tehdy daných slibů a nedokončených projektů. V oblasti národní a sociální měla revoluce roku 1945 uzavřít revoluci z roku 1918 a zároveň v ní pokračovat v duchu nové doby (Brenner 2005: 258).

⁸⁹ Hubert Ripka o době bezprostředně po osvobození později napsal: "Když jsem se vracel do Prahy, Československo už dva týdny nebylo v rukou Němců. Ve vzduchu se vznášelo ještě něco z nadšení, které poznamenalo první dny znovunabyté svobody..." (Ripka 1995: 53).

⁹⁰ Od Beneše vedla přímá linka k T. G. Masarykovi, k jehož humanismu se hlásili nejen demokraté, ale často i jeho ideoví odpůrci, využívající implicitně ústřední myšlenky Masarykovy filozofie dějin, podle níž v souladu s plánem Prozřetelnosti směřuje vývoj společnosti ke stále dokonalejší demokracii. Nejen komunisty, ale i skutečnými nositeli jeho odkazu byl upozadován Masaryk coby reálný reprezentant liberálně demokratické minulosti Československa a naopak byl vykládán jako spolutvůrce socializujícího dneška (Drápala 2000: 28–30).

V tehdejší společnosti zkrátka panovala shoda, že v poválečném uspořádání republiky se oproti meziválečné době musí "něco" změnit. Onu změnu reprezentoval nejčastěji *socialismus*; pojem, jehož nadužívání způsobilo, že si pod ním každý mohl představit cokoliv a dalo se jím zaštitit a ospravedlnit vlastně všechno. V raném poválečném období, když se významy slov ještě vznášely v revolučním oparu a byly vnímány jaksi intuitivně, v symbolické rovině, však tato skutečnost ještě nikoho příliš neznepokojovala (Dobeš 2005: 277–278). Když jeden z nejvýznamnějších českých novinářů Ferdinand Peroutka v lednu 1946 napsal, že "*cesta do budoucnosti vede jen branou socialismu*" (Peroutka 1991: 537), vyjádřil tím nejen názor velké většiny společnosti, ale zároveň ukázal, že otevřenost vůči socialistickým idejím nebyla cizí ani čelným reprezentantům prvorepublikové intelektuální scény. I ti se v prvních měsících po osvobození vešli do tehdy ještě velmi širokého a nedogmatického řečiště socialismu, schopného a ochotného absorbovat různé myšlenkové proudy⁹¹. Další takovou osobností byl například literární vědec Václav Černý, který ve stejné době jako Peroutka uvedl: "*Stal jsem se socialistou prostě tím, že jsem žil v této lidské společnosti s otevřenými očima, neumrtveným svědomím, myslícím mozkiem. Přijímám cíle komunistické přestavby společnosti. Nepřijímám zdůvodnění těchto cílů a výklad vývoje tak, jak je podává historický materialismus. Neodůvodňuji si svůj socialismus a nevysvětluji si člověka a život pouze z Marxe.*" (Kalinová 2004: 90).

Podobně vnímal svět kolem sebe i Václav Majer, který ve svých článcích a projevech z prvního období po osvobození uváděl: "*Jsme nyní... na prahu nové epochy lidstva. Válka skončila velkou revolucí, která svými důsledky není ještě v podstatě u konce... Vývoj věcí v Evropě, v celém světě a také u nás dal v mnohém sociální demokracii a socialistickým stranám za pravdu.*" (ABS, B 1, inv. j. 160, Ministr s. Majer v Plzni). Na tomto místě je možná vhodné upozornit na jeden rys Majerových projevů, který je podle mne patrný nejen v textech z období bezprostředně po osvobození, ale ve většině jeho projevů ze třetí republiky. Jedná se o potřebu zdůrazňovat kompatibilitu *socialismu s demokracií*. Samotné časté užívání těchto pojmů jistě není nějakým majerovským specifíkem. Plná ústa demokracie a socialismu měla většina tehdejších politiků, ať už byly jejich pravé úmysly jakékoliv. Domnívám se však, že zatímco řadě z nich sloužily tyto pojmy pouze jako

⁹¹ Jestliže socialismus udával po osvobození ideový tón, jeho přímým opakem a konceptem, který měl být podle valné většiny společnosti odložen na smetiště, byl *liberalismus*. Tomu veřejnost připsala odpovědnost za největší traumata první republiky, tj. hospodářskou krizi a Mnichov. Přívlastek "liberální" zkrátka velmi často sloužil jako rychle srozumitelná nálepka k označení všeho špatného. Platilo, že jako "socialistický=pozitivní", tak "liberální=negativní" (Ibid.: 20–24).

verbální výbava pro každodenní politickou praxi, Majer nebral ani jeden z těchto pojmů na lehkou váhu. V celém období je u něj podle mne patrná až urputná snaha zdůrazňovat, že oba principy si musí být rovny a ve jménu prosazení jednoho není možné odhodit ten druhý. V kondenzované podobě lze tento Majerův postoj najít například v jeho osnově k projevu na sjezdu lounské župy sociální demokracie, jenž předcházela XX. manifestačnímu sjezdu strany v říjnu 1945. Majer si poznamenal: "*Hlásíme se k vědeckému socialismu, ale stejně [podtrženo Majerem] se hlásíme a zůstáváme věrni k demokracii T. G. Masaryka.*"⁹² (Ibid., Poznámky k projevu na sjezdu lounské župy).

Kromě ideje obnovení stranického systému ve formě asymetrického středolevého uspořádání, renovace správního systému do podoby národních výborů a definování pohledu na německou a maďarskou menšinu, obsahoval vládní program základní nástin zamýšlené strukturální proměny ve sféře hospodářství. Přirozeně i zde byla jasně patrná zvýšená míra etatismu. Silný stát měl potlačit liberální "zákony džungle" a zamezit tak opakování problémů meziválečného období, které vyústily v hospodářskou krizi a následně ve válku⁹³ (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 246–247).

Všeobecně tak převládl názor, že nejlepší způsob, jak předejít opakování ekonomických těžkostí 30. let, představuje zestátnění určitých odvětví průmyslu⁹⁴. Při moskevských

⁹² O necelé dva roky později, když už byla situace v Národní frontě o poznání napjatější než v létě 1945, při vystoupení v Kladně Majer prohlásil: "*Československá soc. demokracie bojuje dnes ze všech sil o to, aby na cestě k uskutečnění socialismu nebyly pohřbeny ideály demokracie a lidské svobody, a na druhé straně aby při zachování demokracie a lidských svobod nebyl pohřben socialismus. V tom je dnes velká odpovědnost sociální demokracie, která nás zavazuje.*" (Právo lidu 13. 5. 1947). Dnešním slovníkem bychom nejspíše řekli, že Majerovým cílem byl sociální, nikoliv socialistický stát. Jak píše Milan Znoj: "*Samozřejmě, že [sociální demokraté] mluvili o socialismu, ostatně stejně jako sociální demokraté na Západě. Ale posuzujeme obsah, nikoli slova. Dalo by se stejně tak říci, že jejich cílem byl stát socialistický, nikoli sovětský a smysl by byl stejný*" (Znoj 2005: 183).

⁹³ Řečeno s Majerem: "*V této válce nevíťezilo jenom právo, svoboda a demokracie, ale vítězí také socialismus nad kapitalismem.*" (ABS, B 1, inv. j. 160, Ministr s. Majer v Plzni).

⁹⁴ Tendence evropských vlád více zasahovat do ekonomiky nebyla v čase poválečné rekonstrukce obecně ničím neobvyklým. Levicová vlna s příslušnou hospodářskou a sociální strategií procházela takřka celým starým kontinentem. Dva komunisté v britském parlamentu a znárodnění Bank of England v roce 1946 koneckonců tuto skutečnost výmluvně charakterizují (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 246). Zároveň je ale třeba si uvědomit, že poválečné zestátnění v zemích s lidově demokratickým zřízením bylo motivováno jinými pohnutkami než v západní Evropě. V čem tento rozdíl tkvěl, vysvětlil o šedesát let později národohospodářský expert sociální demokracie Jaroslav Krejčí: "*...[ve Francii a Velké Británii] došlo po druhé světové válce ke znárodnění dolů, hutí, energetických zdrojů a některých odvětví těžkého průmyslu. Jenže důvody k takovému kroku byly jiné. Šlo většinou o odvětví, která se ocitla v krizové situaci. Zastaralá technologie, nedostatečný odbyt či konkurence levnějších zdrojů; také nepříznivý vliv na ovzduší přicházel v úvahu. U nás se však předpokládalo, že právě tato odvětví budou rozvojová a hlavně šlo o prosazování socialistického principu spojeného s vyvlastněním*" (Krejčí 2005: 110). Západoevropské vlády také s

diskuzích o ekonomických částech vládního programu však komunisté z taktických důvodů nechtěli o znárodnění otevřeně hovořit. Preferovali soustředit se na konfiskace německého a maďarského majetku a potrestání kolaborantů. KSČ tak podporovala spíše zajišťovací opatření typu prozatímní správy, která ponechávala další vývoj otevřený, mimo jiné s ohledem na nálady na osvobozeném území. Taktéž bylo nejprve třeba zjistit skutečný stav ekonomiky a prioritu měla obecně mít rekonstrukce. I z tohoto důvodu se samotný pojem *znárodnění* dokonce ve vládním programu neměl objevit. Na Majerův návrh byla do textu zařazena alespoň obecná teze požadující *"postavit celý peněžní a úvěrový systém, klíčové podniky průmyslové, pojišťovnictví, přírodní a energetické zdroje pod všeobecné státní vedení."* (Kuklík 2010: 138).

Opatrnost v otázce znárodnění si komunisté s sebou přinesli i na osvobozené území. Ještě koncem června 1945 situaci stále nepovažovali za zralou. Obávali se, že jejich skutečná představa o rozsahu znárodnění by mohla vyvolat krizi i případný, tehdy ještě jimi nechtěný rozpad Národní fronty. Hlavními zastánci radikálního znárodnění tak v bezprostředně poválečných týdnech byli sociální demokraté, reprezentovaní především ministrem průmyslu Laušmanem, do jehož gesce znárodnění nejvíce spadalo⁹⁵ (Veber 2008a: 149).

Změnu v komunistickém přístupu přivodil až Gottwaldův rozhovor s Benešem. Prezident navrhl vypracovat znárodnovací dekrety, které podepíše. Chtěl tak zabránit tomu, aby se znárodnění v raně poválečné radikalizované atmosféře stalo předmětem vyhrocených politických půtek v prozatímním parlamentu, který se měl sejít 28. října, a zejména mimo něj. Odboráři i další pracovníci průmyslových odvětví byli rychlému znárodnění nakloněni a komunisté vycítili, že nadešel čas. Vedení KSČ tak 3. července souhlasilo s přípravou zmíněných dekretů, avšak s podmínkou, že budou odpovídat jejich představě rozsáhlého znárodnění. To v praxi znamenalo rozšíření dosavadních komunistických návrhů o

příchodem recesí druhé poloviny 50. let začaly od etatizmu a plánování upouštět (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 127).

⁹⁵ Podle Václava Vebera postupoval Laušman radikálně zřejmě proto, že se domníval, že prosazením znárodnění v šíři a hloubce, o které tehdy neuvažovali ani komunisté, získá sympatie veřejnosti a posílí pozici strany (Veber 2008a: 149). Laušman sám neměl konkrétní představu, jak dosíci (nejen) svého konečného cíle, tedy vybudování socialistické společnosti. Přirozeně se ale domníval, že zestátnění představuje zásadní předpoklad, který je navíc třeba splnit co nejrychleji, dokud k němu existuje společenská vůle. Nebyl ekonomem a v problémech hospodářství se detailně neorientoval, takže se obklopil podobně naladěnými národohospodáři i dalšími spolupracovníky. Rychlé provedení rozsáhlého znárodnění považoval, řečeno s nepříliš velkou nadsázkou, za své "dějinné poslání" a sám sebe vnímal jako politického garanta hospodářských změn (Horák 2012: 184).

požadavek jít přes národní hranici šíře znárodnění⁹⁶. Od července 1945 potom začaly odborné komise na ministerstvech průmyslu, výživy a financí a též komise socialistického bloku připravovat příslušné znárodnovací dekry, které posléze vláda začala projednávat začátkem září (Kocian 2008: 61–69).

Přestože hlavní politickou figurou znárodnění byl Laušman, a to nejen v rámci sociální demokracie, ale v kontextu celé politické scény, rovněž Majer měl k tomuto tématu co říci⁹⁷. "Jeho" ministerstvu výživy totiž byla svěřena příprava znárodnění podniků potravinářského průmyslu. V poválečném přidělovém hospodářství se jednalo o velmi významnou a ekonomicky citlivou oblast. Stejně jako při diskuzích o osnově ostatních znárodnovacích dekretů, i v tomto případě panovaly ve vládě spory o formu a rozsah znárodnění⁹⁸ (Kuklík 2010: 197).

Právě v těchto oblastech Majerovy představy často ne vždy zcela odpovídaly představám komunistů s Fierlingerem a Laušmanem na jedné a zbytku vlády na druhé straně. Majer přirozeně ideu znárodnění velkých a důležitých podniků podporoval. Jakožto ministr výživy a zemědělský expert své strany hleděl na celou problematiku především ze zorného úhlu vesnice a od znárodnění si sliboval rozbití "*dřívější soustavy kartelů a trustů*", jíž byli podle něj běžní zemědělci "*ubijeni*". Jeho cílem bylo přebudování československé ekonomiky do formy "*socializujícího hospodářství*", které se v zemědělské oblasti mělo projevovat především družstevnictvím⁹⁹, s tím, že považoval "*za samozřejmé, že*

⁹⁶ Například v projevu k pražským funkcionářům KSČ Gottwald 9. července řekl: "*Pokud se týká německé a maďarské buržoazie, jdeme úplně na její ekonomické kořeny. Chceme úplně zlikvidovat a znárodnit německý a maďarský majetek. Co se týká českého a slovenského velkokapitálu, podnikáme první kroky ke znárodnění a demokratizaci hospodářství...*" (Gottwald 1955: 101).

⁹⁷ Otázkou znárodnění se Majer zabýval již v čase londýnského prozatímního státního zřízení, kdy jako ministr hospodářské rekonstrukce zodpovídal za koordinaci příprav dekretu *o mimořádných opatřeních k zajištění hospodářského života na osvobozeném území*. Osnova tohoto dekretu byla připravována již od roku 1942 a o jeho podobě se dlouho diskutovalo. Během závěrečných fází jednání vlády bylo zdůrazněno, že jde jen o rámcový dekret, který bude muset být konkretizován dalšími dekry a vládními nařízeními podle situace na osvobozeném území. Dekret byl vydán až 1. února 1945 a vyjadřoval dvě hlavní zásady. První byla restituce majetku, jehož převod proběhl po Mnichovu pod tlakem rasové, politické a národní perzekuce. Druhou zásadou bylo zajištění veškerého soukromého i veřejného nepřátelského majetku, jakož i majetku tzv. státně nespolehlivých osob na území Československa (Kuklík 2010: 127–130).

⁹⁸ Dalším sporným bodem bylo rovněž tempo znárodnění. Oproti původní představě znárodnění po etapách se prosadila varianta jednorázového aktu (Kocian 2008: 62).

⁹⁹ Svě představy o výstavbě zemědělství v době po osvobození Majer vyjádřil mimo jiné ve stranickém dokumentu *Novými cestami v zemědělství*, kde mimo jiné uvedl: "*Zemědělci musí být zaručena spravedlivá odměna za práci... Řízené hospodářství... musí být upraveno tak, aby zemědělce zbytečně nevázalo množstvím předpisů... Řízené hospodářství zaručuje dnes konsumentu přiděl potravin v nejnужnější míře, v budoucnu zaručí zemědělci, že pro své produkty pěstované v rámci výrobního oblastního plánu nalezne*

zemědělská půda má zůstat v soukromém vlastnictví." Zásadní význam nejen v oblasti zemědělství, ale v celém novém hospodářském systému Majer přisuzoval malým a středně velkým podnikům, jejichž rozvoj měl být podporován¹⁰⁰ (ABS, B 1, inv. j. 160, Václav Majer: Referát na XX. sjezdu sociální demokracie).

Z těchto představ Majerovo ministerstvo vycházelo i při přípravě osnov znárodnovacích dekretů. Kromě uvedení částí potravinářského sektoru, jichž by se mělo znárodnění týkat, tak návrh ministerstva výživy z konce první zářijové dekády přicházel i s ideou využití družstevních forem znárodnění. Na tuto iniciativu však reagovala Ústřední rada odborů, která ve svém prohlášení družstevnictví odmítla a požadovala znárodnění jen a pouze zestátněním. Dne 27. září pak Majer, podpořen kolegy z Demokratické a národněsocialistické strany, zopakoval návrhy na větší využití formy družstevnictví v potravinářském sektoru. Mělo se jednat hlavně o segment cukrovarnictví a lihovarnictví, a to zejména kvůli možnosti propojit zpracování surovin s jejich pěstováním. Proti Majerovým návrhům opět vystoupili komunisté, kteří v souladu s usnesením své národohospodářské komise pokládali znárodnění ve formě zestátnění za *"pokročilejší metodu"*. Zisk neměl podle nich být dělen pouze mezi družstevníky, ale měl náležet celku. Obávali se i přetrvávajícího vlivu *"cukrobaronů"* na nová družstva. Problém představovala i otázka stanovení hranice pro znárodnění z hlediska počtu zaměstnanců a výrobní kapacity podniků¹⁰¹.

Vzhledem k prezidentovu záměru podepsat dekrety před první schůzí prozatímního Národního shromáždění byla jednání vedena ve značném časovém presu. Dne 17. října na

odbyt za předem stanovené ceny, které budou úměrné jeho výrobním nákladům... Význam družstevní práce je tou nejdůležitější kapitolou úspěšného přebudování našeho zemědělství." (SOka Rakovník, Majer, Novými cestami v zemědělství).

¹⁰⁰ Tento názor pak zastával i v dalších obdobích. Například v době po přijetí dvouletky kritizoval, že *"při stanovení dvouletého plánu nebylo k potřebám zemědělství, k soukromým podnikům, k řemeslu a obchodu přihlíženo tak, jak si to jejich význam v našem hospodářství zaslouží. Na rozhodujících místech jsou někteří lidé, kteří se domnívají, že znárodněná výroba nebo sektor družstevní potřebují nějaká zvláštní privilegia a výhody na úkor soukromé složky naší výroby a podnikání."* (ABS, B 1, inv. j. 160, Může být zemědělec a živnostník v soc. hosp.?).

¹⁰¹ Zajímavá byla například debata týkající se zařazení pivovarů do znárodnění. Majer, podporovaný ostatními ministry za soc. dem. a komunisty, navrhl znárodnit pivovary s ročním výstavem 100 tisíc hektolitrů v roce 1937. Zbylí členové kabinetu doporučovali stanovení hranice na 300 tisíc hektolitrů a hodlali též usilovat o vynětí určitých pivovarů ze znárodnění. Výsledkem byl kompromis, který určil limit 125 tisíc hektolitrů, takže znárodnění se dotklo jen 13 pivovarů v českých zemích a jednoho na Slovensku. Kompromisního řešení bylo dosaženo i v případě mlýnů, cukrovarů a továren na výrobu čokolády a cukrovinek. Nejdůležitější bylo zvláštní ujednání o znárodnění továren na výrobu umělých tuků, kde byla stanovena nízká hranice 150 zaměstnanců (Kuklík 2010: 199–200).

zasedání kabinetu náměstek předsedy vlády Ján Ursíny (Demokratická strana) s lidoveckým ministrem zdravotnictví Adolfem Procházkou opět nastolili možnost združstevnění zejména u cukrovarů, tedy postup, který byl již jednou většinou vlády odmítnut. Majer se pokusil patovou situaci vyřešit prosazením tzv. zájmového podílu především řepařů na znárodněných cukrovarech. To by znamenalo alespoň jakousi třetí cestu v podobě účasti na řízení znárodněného podniku. Po další diskuzi se vláda nakonec dopracovala k řešení v podobě návrhu Ripky a Kopeckého, podle kterého byly ze znárodnění skutečně vyňaty tzv. rolnické cukrovary, jež se měly přeměnit na družstva, a měl v nich být vyloučen vliv velkostatkářů (Kuklík 2010: 198–200).

Dekret č. 101/45 *o znárodnění některých podniků potravinářského průmyslu* byl tedy vládou schválen a prezident jej společně s dalšími třemi znárodnovacími dekrety podepsal 24. října 1945¹⁰². Druhý den proběhly v městech po celé republice manifestace, oslavující znárodnění. Největší z nich na Václavském náměstí, kde promluvil prezident a zástupci všech politických stran. Ve své finální podobě schválené vládou a prezidentem se znárodnění týkalo všech bank a pojišťoven, klíčového průmyslu a ostatních závodů s více jak pěti sty zaměstnanci. Celkem se tedy jednalo o 2 119 podniků s 61 % všech zaměstnanců v průmyslu a se 75 % podílem na průmyslové výrobě. Vznikl tak mohutný znárodněný sektor a už tak nesmírně silná mocenská pozice vlády se ještě upevnila (Kocian 2008: 62–63).

3.2 Obnovování sociální demokracie a první poválečný sjezd

Válečná jednání reprezentantů československého exilu, která vyvrcholila ustavením "košické" vlády, dala kladnou odpověď na otázku, zdali má být v rámci nového politického uspořádání obnovena sociálnědemokratická strana. Toto rozhodnutí mezi příslušníky sociálnědemokratického hnutí vyvolalo různé reakce. Někteří sociální demokraté, zejména příslušníci domácího odboje a z exilových špiček pak Laušman¹⁰³, pochybovali vůbec o účelnosti tohoto kroku. V jejich úvahách se totiž jako logické jevílo vytvoření jedné

¹⁰² Kromě dekretu č. 101/45 prezident podepsal dekrety č. 100/45 *o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků*, č. 102/45 *o znárodnění akciových bank* a č. 103/45 *o znárodnění soukromých pojišťoven* (Horák 2012: 190).

¹⁰³ O Laušmanově postoji referuje informátor Adolf Říha ve své zprávě o Majerovi, když zmiňuje ministrův rozhovor s Vojtěchem Dundrem bezprostředně po příjezdu košické vlády do Prahy: "Odešel jsem pro Dundra, načež ministr Majer v mé přítomnosti s ním projednával delší dobu otázku, týkající se znovuzaložení strany soc. dem. ... Majer se vyslovil v tom smyslu, že v Košicích měl s minist. předsedou Fierlingrem hodně práce, aby ministra Laušmana získali pro založení samostatné strany soc. dem., protože týž prý zásadně byl pro utvoření jedné strany dělnické, a sice strany komunistické." (ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Záznam A. Říhy z 28. 6. 1946).

socialistické strany a nikoliv další pokračování komunisty preferované spolupráce samostatných levicových partají na bázi socialistického bloku¹⁰⁴. Ostatní ideu obnovení partaje přijali, avšak smysl tohoto kroku vnímali různě. Tato rozdílnost se ukazuje na přístupu Fierlingera a Majera.

Ministerský předseda Fierlinger chápal obnovu sociální demokracie jako taktický manévr, který má posloužit především potřebám KSČ¹⁰⁵. Ve Fierlingerově pojetí sice měla být sociální demokracie obnovena jako samostatná strana, prakticky by však fungovala jako komunistická sajdkára. Jediným opodstatněním její existence mělo být v podstatě oklamání voličů a získání hlasů od skupin, které by přímo komunistickou stranu nikdy nevolily. Jednalo se především o ty příznivce strany, kteří sociální demokracii podporovali již za první republiky, pamatovali si meziválečné konflikty s komunisty a byli vůči KSČ z principu ostražití. Dále šlo o příslušníky tzv. středních vrstev, na něž se sociální demokracie nově chtěla zaměřit (ANM, Fierlinger, kart. 15, inv. j. 263).

Oproti tomu Majer nevnímal obnovu strany jako nějaký taktický manévr na cestě do náruče komunistů. Naopak chtěl, aby sociální demokracie fungovala jako sebevědomá a suverénní partaj¹⁰⁶. I on hodlal pro svou stranu získat příznivce z jiných než tradičně dělnických kruhů, ovšem ne proto, aby tím skrytě posílil komunistickou pozici. Věřil, že pokud se strana ideově otevře a nabídne program atraktivní nejen pro dělníky, ale i pro reprezentanty středních vrstev a další doposud opomíjené voličské skupiny¹⁰⁷, autorita

¹⁰⁴ Přestože spolupráce soc. dem., komunistů a nár. soc. v rámci socialistického bloku v exilu s různou intenzitou probíhala již od jara 1944, dohoda o ustavení Národního bloku pracujících lidu měst a venkova, jak zněl oficiální název, byla podepsána až 8. června 1945 v Praze. Též byla vydána výzva k vytváření organizační struktury, tedy k zakládání koordinačních výborů bloku na nižších správních úrovních. Komunisté chtěli, aby tento blok sloužil jako "pevné socialistické jádro" Národní fronty, jehož členové se vždy měli dohodnout na společném řešení konkrétní otázky a ostatní strany pak jen postavit před hotovou věc. Tento plán však nebyl naplněn a blok během půl roku v podstatě zanikl, když jej národní socialisté de facto opustili (Kocian 2005: 1127–1128).

¹⁰⁵ Po Únoru, konkrétně v lednu 1949, byl Fierlinger pověřen vypracovat pro vnitrostranickou potřebu dokument o činnosti sociální demokracie od osvobození do sloučení. Vznikla tak úvaha *K historii boje za jednotu dělnického tábora v ČSR*. V ní tehdy již člen ÚV KSČ Fierlinger uvedl, že ačkoliv "vždy hájil myšlenku jedné strany,... po vzájemné dohodě se stranou komunistickou v květnu 1945 přistoupil k obnovení [sociálnědemokratické] strany." (ANM, Fierlinger, kart. 15, inv. j. 263).

¹⁰⁶ Podle agenturní zprávy Majer s Blažejem Vilímem, poválečným generálním tajemníkem strany, již v květnu 1945 společně "kritisovali jak KSČ okupovává klíčové posice, bagatelisovali ji, že si natluče hlavu, že nebude mít dost kádrů, když se do ní hrne tolik všelijaké chamradě." (ABS, OB 2231, podsvazek č. 285, zpráva č. 81).

¹⁰⁷ Jako odborník na problematiku vesnice upozorňoval především na zemědělce a konstatoval, že před válkou strana nedokázala "podchytit a získat velké masy pracujících zemědělců pro svůj program..." (ABS, B 1, inv. j. 160, Václav Majer: Referát na XX. sjezdu sociální demokracie).

sociální demokracie v celé společnosti stoupne, a tím i její vliv v praktické politice. Koncem srpna 1945 Majer v této věci řekl: *"Mnoho z toho zač soc. demokracie po desetiletí bojovala je dnes již obecním přesvědčením, to co nám bylo vytýkáno, to je dnes programem všeho československého lidu. Proto jsme oprávněni a také zavázáni vybudovat si pevné soc. demokratické hnutí, které by bylo oporou těchto myšlenek a tím i celé republiky... Soc. demokracie má za sebou velkou a slavnou minulost a má před sebou také velkou budoucnost. A jestliže dnes získáváme do svých řad i ty vrstvy, které stály před válkou stranou, pak je to v zájmu státu a národa. My tyto lidi chceme získávat však nejen pro stranu, ale především pro socialismus a pro poctivou práci pro republiku tak jak je to v tradici našeho hnutí."* (ABS, B 1, inv. j. 160, Ministr s. Majer v Plzni).

Již na první pražské schůzi ústředního akčního výboru strany, která proběhla v půlce května v Lidovém domě, došlo ke střetu mezi Majerem a předsedou strany Fierlingerem¹⁰⁸. Na pořadu zasedání bylo doplnění ústředního akčního výboru o sociální demokraty, kteří válku přečkali na území Protektorátu. Mezi účastníky schůze a osobami navrhovanými do ÚAV byla řada neznámých tváří, případně lidé prosazující těsnou spolupráci s KSČ. V obavě z ovládnutí stranického orgánu komunistickými příznivci Majer žádal, aby se výbor zatím nedoplňoval *"a aby se u všech sporných jedinců nejprve zjistilo, jak se během války chovali a kam vlastně dnes politicky patří."* Vzhledem k početní převaze levice však se svým návrhem neuspěl a výbor byl doplněn podle Fierlingerových představ¹⁰⁹. Kromě potvrzení Fierlingera v předsednické funkci bylo dále zvoleno prozatímní představenstvo, které mělo vést stranu do podzimního sjezdu. Jedním z jeho členů byl i Majer (Holub 1996: 20–22).

¹⁰⁸ Vůbec první schůze tehdy ještě pouze z exilu se navrátilších sociálních demokratů na domácí půdě proběhla již v Košicích. Zvolen byl předběžný ústřední akční výbor s tím, že po příjezdu do Prahy bude tento výbor doplněn straníky, kteří prožili válku doma. Předsedou strany byl zvolen Fierlinger, jeho zástupcem Laušman a tajemníkem Holub, který svůj post brzy opustil a působil jako Majerův tajemník na ministerstvu. Ještě v dubnu však Holub připravil text prvního svolání strany, oznamující obnovení její činnosti (Holub 1996: 21). Dalším dubnovým dokumentem pak byl akční program strany. Stejně jako akční program z února 1945, připravený londýnskými sociálními demokraty před odletem do Moskvy, i tento text předpokládal sloučení s komunisty v jednu dělnickou stranu (SOKA Rakovník, Majer, Program akčního výboru Československé sociální demokracie).

¹⁰⁹ Fierlinger tento okamžik ze svého úhlu pohledu interpretoval zcela opačně, když napsal: *"Majer hned v květnu 1945 pokoušel se vnutit vedení strany řadu funkcionářů starého ražení a vytvořil ve straně svou pravicovou frakci."* (ANM, Fierlinger, kart. 15. inv. j. 263).

XX. manifestační sjezd sociální demokracie se pak konal 18. – 21. října 1945 ve Smetanově síni Obecního domu v Praze. Mimo přijetí nového organizačního řádu¹¹⁰ a volby funkcionářů do příslušných stranických orgánů¹¹¹ sjezd rovněž definoval programová východiska strany. Rozhodující vliv na podobu programových materiálů měla v této době levice ve vedení strany, tj. předseda Fierlinger a jeho souputníci, jejichž převahu odráželo i personální obsazení nového ÚVV. *Prohlášení zásad* z XX. sjezdu sociální demokracie tak charakterizuje radikální rétorika. Sleduje linii prosazovanou komunisty a v intencích tehdejší taktiky KSČ již nehovoří o jednotné socialistické partaji, jak bylo pro soc. dem. dokumenty běžné zhruba do poloviny roku 1945. Text *Prohlášení* tak uvádí, že *"samostatná existence sociální demokracie je... potřebou budování státu a je zájmem nejširších vrstev československého pracujícího lidu."* Rovněž deklaruje touhu *"nadále úzce spolupracovati"* uvnitř socialistického bloku, který je *"jádro* *Národní fronty a zárukou sociálního rozvoje národa a státu."* (Prokš 1999: 249–254).

Snaha sociální demokracie zaměřit se na nedělnické vrstvy obyvatelstva se na manifestačním sjezdu odrážela i navenek ve změně názvu strany. Z něj bylo vypuštěno slovo *"dělnická"* a strana se tak nově oficiálně jmenovala *Československá sociální demokracie*¹¹². Povinnost zdůvodnit změnu názvu delegátům připadla generálnímu tajemníkovi Vilímovi, který vysvětlil, že dříve sociální demokraté podceňovali význam *"ostatních vrstev národa"*, což byla chyba, kterou je třeba do budoucna odčinit. Tato

¹¹⁰ Strana se po válce obnovovala na podobných organizačních základech, na jakých stála v meziválečném období. Základním stavebním kamenem stranické struktury tak nadále zůstávaly místní organizace. Do budoucna se sice po vzoru komunistů počítalo s vytvořením závodních organizací, avšak vzniklo jich poměrně málo a nebyly ve straně oblíbené. Řádný sjezd, jehož úkolem byla volba předsedy a ústředního výkonného výboru, se měl scházet jednou za dva roky. Denní stranickou politiku řídilo představenstvo strany, které zvolila ustavující schůze ÚVV. V představenstvu působilo kromě předsedy a čtyř místopředsedů (tzv. předsednictvo) také deset volených zástupců ÚVV, předseda kontrolní komise, ústřední tajemník, šéfredaktor Práva lidu a ústřední ředitel stranických hospodářských podniků. Mezi sjezdy bylo možné v případě potřeby svolat tzv. zastupitelstvo, na jehož jednání se vedle členů ÚVV podíleli také zástupci krajů, poslanci parlamentu i zemských národních výborů, redaktori stranického tisku atd. Organizační řád dával značnou pravomoc krajským výborům, což rovněž navazovalo na meziválečnou praxi. Nejvýraznější organizační změnou oproti meziválečnému období bylo neobnovení strany na Slovensku (Vošahlíková 2005: 1166–1167).

¹¹¹ Předsedou strany se stal Fierlinger, Majera sjezdoví delegáti zvolili do ústředního výkonného výboru a představenstva strany (AČSSD, f. 71, a. j. 111, Protokol XX. manifestačního sjezdu).

¹¹² Jméno *Československá sociálně demokratická strana dělnická* nesla partaj od prosince 1918 (Tomeš 2005: 11).

změna orientace však současně vyvolávala mezi členy obavy, zda se nejedná o postup, který rezignoval na vliv strany v dělnickém prostředí¹¹³ (Vošahlíková 2005: 1166).

Přijatými programovými dokumenty i personálním obsazením nejvyšších stranických orgánů každopádně XX. manifestační sjezd potvrdil tehdy převažující vliv levicových funkcionářů, kteří hodlali stranu nadále vést cestou úzké spolupráce s komunisty. Odpověď na otázku, jestli se z hlediska názoru veřejnosti jedná o správnou trasu, pak měly dát volby v roce 1946.

3.3 Před volbami 1946

Volby v roce 1946 byly jedinečné. Tímto konstatováním nechci zabředat do úvah, do jaké míry byly fatální pro další směřování československé variace lidově demokratického systému¹¹⁴, spíše chci upozornit na prostou skutečnost, že se jednalo o první volby po jedenácti letech. Navíc proběhly ve společensko-politickém klimatu, které se dramaticky lišilo od prvorepublikového Československa roku 1935. Všechny partaje volbám přirozeně přisuzovaly velký význam.

Přípravy na volby zahájily jednotlivé strany již na konci roku 1945. Dne 16. ledna 1946 se konala porada koordinačního výboru stran Národní fronty, která řešila otázky spojené s volbami. Oproti předválečné legislativě se do zákonů, podle kterých volby v roce 1946 proběhly, prosadila nová významná ustanovení. Jednalo se například o zrušení podmínky tříměsíčního pobytu v místě konání volby¹¹⁵, přiznání volebního práva příslušníkům

¹¹³ Pokles vlivu strany na dělnictvo a odborové struktury byl nepříznivou skutečností, které musela poválečná sociální demokracie čelit. Zatímco v meziválečném období tvořili dělníci takřka 60 % členské základny, po válce to bylo jen něco přes 30 % (Vošahlíková 1985: 46). Okupanty sjednocenou odborovou organizací jménem Národní odborová ústředna zaměstnanecká převzali komunisté, kteří zde prostřednictvím Zápotockého okamžitě začali uplatňovat svůj vliv. Pozice sociální demokracie v zaměstnaneckém hnutí tak velmi oslabilo a strana tím přišla o jednu ze svých tradičních meziválečných opor (Veber 2008a: 147).

¹¹⁴ Osobně souhlasím s argumentací Jiřího Vykoukala, který komparací vývoje v jednotlivých zemích středoevropského regionu přesvědčivě ukazuje, že ať už se volby konaly dříve nebo později a výsledky komunistů byly jakékoliv (zjevná porážka v Maďarsku v listopadu 1945, vítězství ve svobodných volbách v Československu v květnu 1946, polské vítězství na základě falšování a manipulace v referendu v červnu 1946 a v lednových parlamentních volbách 1947), na celkové podobě politiky příliš nezměnily a nepředstavovaly žádný nevratný bod zlomu. Výchozí stav byl i po volbách zachován, maximálně došlo k posunu směrem doleva, avšak nikoliv k nastolení diktatury jedné strany. Lidové demokracie jako autonomní (tj. nestalinské) systémy i nadále trvaly potud, pokud trvala spolupráce vítězných mocností. Jakmile kooperace velmocí přestala fungovat, udržení autonomních lidových demokracií (tedy dosti komplikovaných ekonomicko-politických hybridů) v jednotlivých středoevropských zemích ztrácelo na významu a jednodušším se stalo blokové řešení (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 244–251).

¹¹⁵ Novinkou byly voličské průkazy, které umožnily občanům odevzdat hlas mimo jejich trvalé bydliště (Pehr 2007: 14)

armády a SNB nebo snížení věkové hranice aktivního a pasivního volebního práva na 18, respektive 21 let. Překážka volebního práva se měla rozšířit na odsouzené a ve vazbě se nacházející kolaboranty a zrádce i další osoby označené jako provinilé proti národní cti¹¹⁶. Shoda byla dále dosažena v otázce zachování prvorepublikové tradice vázanosti kandidátních listin a poměrného systému. Změnu oproti meziválečnému období naopak představovalo neobnovení senátu a utvoření jednokomorového parlamentu s 300 poslanci, a dále vytvoření nových volebních krajů, kterých bylo 28. Souhlas panoval i nad tím, že po volbách bude opět ustavena vláda Národní fronty¹¹⁷ (Kocian 2007: 46).

Problematickou se při projednávání volebních zákonů ukázala být otázka tzv. bílých hlasovacích lístků. Jednalo se o iniciativu komunistů, podle jejichž argumentace měla být prostřednictvím bílých lístků dána voličům možnost projevit nesouhlas se stávajícím režimem a politickými stranami. Předpokládalo se, že tuto příležitost by mohli využít zejména stoupenec velkých zakázaných partají. To v kombinaci se zákonem stanovenou volební povinností¹¹⁸ vytvářelo nemalou skupinu potenciálních voličů, o kterou nepochybně stálo za to usilovat a která by mohla přijít vniveč, pokud by svůj názor vyjádřila bílými lístky¹¹⁹. Nevůli proto tento návrh vyvolal zejména u národních socialistů, kteří si společně s Demokratickou stranou dělali největší čáku na zisk hlasů od bývalých agrárníků. Protože vedení Národní fronty nedokázalo v této věci dospět k dohodě, přijalo 21. února 1946 usnesení, že o osudu bílých lístků rozhodne bojové hlasování na půdě Prozatímního národního shromáždění. Parlament posléze bílé lístky schválil většinou 154 hlasů¹²⁰ (Pehr 2005: 178–180). Dalším předmětem politického sporu v Národní frontě,

¹¹⁶ Volebního práva byli zbaveni i všichni příslušníci neslovanských národů (Broklová 1993: 80).

¹¹⁷ Kandidovat tedy mohly jen strany sdružené v Národní frontě, případně registrované, které vy vijealy k 30. dubnu 1946 v dotyčné zemi nějakou činnost. V NF se totiž strany dohodly, že nevzniknou partaje s celorepublikovou působností, což bylo dříve běžné. V českých zemích tak kandidovaly 4 strany (KSČ, soc. dem., nár. soc., lidovci) na Slovensku rovněž (Demokratická strana, KSS, Strana slobody, Strana práce) (Pehr 2007: 14).

¹¹⁸ Každý občan mající právo volit tak skutečně musel k volbám jít. Pokud by tak neučinil, hrozila mu finanční pokuta. Výjimky tvořili pouze lidé starší 70 let, vážně nemocní nebo ti, kteří se z jiných zákonem daných důvodů nemohli volebního aktu zúčastnit (Pehr 2005: 179).

¹¹⁹ Jednalo se především o stoupence tří nepovolených stran, které při volbách 1935 v úhrnu získaly 25,3 % všech odevzdaných hlasů. Byli to agrárníci se 14,3 %, národní demokraté s 5,6 % a živnostníci s 5,4 % hlasů (Pehr 2007: 18).

¹²⁰ Přestože bílé lístky vzbudily při projednávání volebních zákonů velký povyk, jejich vliv v samotných volbách byl nakonec malý. V českých zemích tvořil jejich podíl 0,35 %, na Slovensku 0,79 % (Ibid.: 22).

který se však nakonec povedlo vyřešit kompromisem, se stal termín konání voleb. Ten byl nakonec stanoven na neděli 26. května 1946¹²¹ (Kocian 2007: 46).

Spolupráce mezi jednotlivými stranami Národní fronty, respektive socialistického bloku, měla svůj zenit za sebou již koncem roku 1945¹²² a s blížícími se volbami byla zapomenuta docela. Sociální demokraté se ocitli pod palbou zleva i zprava, když na ně útočili jak komunisté, tak zejména národní socialisté, kteří ještě nechtěli odlišovat jednotlivé proudy uvnitř sociální demokracie, ostře na ni útočili a prezentovali ji jako v podstatě zbytečnou partaj, která se beztak po volbách sloučí s komunisty¹²³ (Vošahlíková 2005: 1170). Sociální demokraté národním socialistům na oplátku předhazovali "*zneužívání Benešova jména a demagogické využívání přechodných nesází*". Na národní socialisty útočili články v Právu lidu, což už v lednu 1946 vyústilo v žalobu, kterou národní socialisté na sociálnědemokratický tisk podali u rozhodčího soudu novinářů¹²⁴ (Tři roky I.: 233). Dalším lednovým konfliktem mezi dvěma stranami demokratickému socializmu pak byla událost, kdy sociálnědemokratický poslanec a zároveň předseda Ústředního svazu řemesel Pavel Sajal pozval Prokopa Drtinu na valnou schůzi svazu, ale pak mu neudělil slovo. Drtina tak nemohl proslovit svůj připravený projev, v čemž národní socialisté spatřovali netaktnost a politický naschvál (Koutek 2011: 214–215).

Svědectvím o předvolebním poměru k ostatním stranám a zejména o napjatých vztazích s národními socialisty je i zápis z důvěrné schůze soc. dem. z půlky února 1946. Schůzi

¹²¹ Dá se říct, že demokratické strany si nepřály s volbami příliš otálet, zatímco komunisté se je snažili oddalovat. Původní návrh národních socialistů doufal ve volby v únoru nebo březnu, lidovci navrhovali duben, sociální demokraté 5. květen a komunisté se rozhodovali mezi koncem května a podzimem (Kocian 2007: 46).

¹²² Od podzimu 1945 přicházelo do sekretariátu strany stále více stížností sociálnědemokratických funkcionářů ze závodů a národních výborů na nekolegiální a agresivní chování komunistů. Krajští a okresní funkcionáři v různých koutech republiky museli čelit intrikám, vyhrožování a fyzickému násilí ze strany členů KSČ. Komunisté odmítali zastoupení sociálních demokratů v mnoha okresních a místních národních výborech, bránili zakládání okresních soc. dem. organizací a objevily se i případy bezdůvodného zatýkání a vyslýchání sociálních demokratů orgány SNB (Horák 2012: 196–197).

¹²³ Munice pro podobné útoky se národním socialistům hledala relativně snadno; stačilo zalistovat Právem lidu z jara a léta 1945 a citovat z tehdejších Laušmanových textů. Například ještě v červenci 1945 ministr průmyslu prohlásil: "*Naše strana se však nikdy nevzdala a nikdy nevzdá myšlenky socialistické jednoty nejenom v měřítku národním, nýbrž i státním*" (Právo lidu 10. 7. 1945).

¹²⁴ Útoky na stránkách tisku trvaly po celé předvolební období. Na stále se opakující národněsocialistické výpady, že se sociální demokracie hodlá sloučit s komunisty, Právo lidu reagovalo tím, že národní socialisty prohlásilo za "*lživé a zbabělé pomlouvače*." (Tři roky I.: 488–489).

předsedal poslanec Vojta Erban¹²⁵ a například řekl: "*[národněsocialistická strana] má dvojí tvář, jednou dívají se na budování republiky a druhou na hniající žumpu soukromého kapitalismu. Je to nejnebezpečnější strana, která u nás existuje a náš boj proti ní musí být veden všemi členy. V této straně je ukryt reakcionářský duch a jen odtud mohli bychom očekávat nepoctivé akce... Náš poměr a nár. soc. není takový, abychom bratrům mohli poctivě pohleděti do tváře, protože nás napadají kde se jim to dá. Nedávno jsem četl ve Svobodném slově velký úvodník, který mě dohnal k slzám... opravdu dojemnou péči nám věnují... kdože se to dovolává Beneše a Masaryka? Vždyť oni šli s prapory do Národní jednoty zrádcovat Beneše a Masaryka!*". Směrem ke KSČ se pak Vojta Erban vyjádřil takto: "*...komunistická strana, která proti nám zahajuje boj, nevolí vhodné prostředky a víme co od nich očekávati... My známe komunisty – a proto zařídíme si svou taktiku tak, abychom mohli čeliti všem nástrahám. Přes všechny výstřelky komunistů... přáli bychom si, aby všichni byli tak dobří jako Gottwald a Slánský.*" (ABS, OB 2231, díl II., Důvěrná schůze soc. dem. ze dne 13. 2. 1946).

Sociální demokraté nebyli s to atakům jiných stran efektivně čelit. Spoustu energie museli věnovat řešení vnitrostranických sporů, síly na odražení vnějších útoků jim pak už nezbývaly a navenek tak působili pasivně. Blížící se volby totiž uvnitř partaje znovu nastolili otázku poměru ke komunistům. Křídlo kolem Majera se přelo s Fierlingerovou skupinou o to, jakou taktiku v kampani zvolit.

Václav Majer, spolu s kolegou z londýnského exilu Františkem Němcem, řadou zástupců z regionů a postupně i s tajemníkem Blažejem Vilímem na základě stížností z regionu upozorňoval, že komunisté se rozhodně nechovají jako spojenci, a pokud se vůči nim sociální demokraté dostatečně nevymezi, nemohou si dělat naději na volební úspěch. Fierlingerovská levice pak vnitrostranickým oponentům slovy Vojty Erbana vytýkala, že své úsilí soustřeďují pouze dovnitř strany a intrikují proti vedení "*se zřejmým úmyslem izolovat soudruhy Fierlingera a Laušmana,*" místo aby se obraceli k potenciálním voličům a bojovali o jejich sympatie.

¹²⁵ Při interpretování úryvku je dobré si uvědomit, že Vojta Erban, poslanec, osobní tajemník ministra Laušmana a zástupce generálního tajemníka strany patřil k zastáncům blízké spolupráce s komunisty (Tomeš 2005:49).

Další spor mezi dvěma křídly vypukl ohledně složení volebních kandidátek, respektive míry vlivu, který by na jejich podobu mělo mít stranické centrum. Zatímco levice se snažila do seznamů přicházejících z regionů zasahovat, Majer s Vilímem chtěli prosadit kandidáty podle návrhů z regionů *en bloc*. Pravice svůj zájem uhájila, ovšem její protivníci počítali s tím, že právě "neposlušné" [čti protifierlingerovské a protilaušmanovské] obvody ve volbách získají nejméně hlasů, což poté levici umožní provést patřičná "*energická opatření*" pro "*výměnu garnitur v krajích*"¹²⁶ (Horák 2012: 202–204).

Když strany Národní fronty na své schůzi 25. března 1946 uzavřely dohodu, která určovala pravidla volební soutěže a měla zajistit, že boj o voliče bude veden slušně¹²⁷, byly už přípravy na volby v plném proudu a nějakou dramatickou změnu dosavadního předvolebního kurzu šlo už sotva očekávat. Představitelé partají se sice v dohodě svorně zavázali, že svou předvolební agitaci povedou v souladu se zásadami Košického vládního programu, budou v ní prosazovat a obhajovat dosavadní politiku Národní fronty a svůj volební program budou rozvíjet "*pozitivně a zdrží se osobních polemik a osočování*"¹²⁸, každodenní praxe té doby však ukazovala, že v dodržování některých bodů mají účastníci voleb zřejmé deficity (Vykoupil 2005: 171). Mnohé fauly již byly spáchány a na jejich pokračování už nemohla uzavřená dohoda příliš změnit.

Dnem oficiálního startu předvolební kampaně se stal 25. duben, kdy byla zveřejněna vyhláška ministerstva vnitra z 19. dubna o vypsání voleb do nového parlamentu, nazvaného Ústavodárné národní shromáždění. Kampaň pak naplno začala oslavami 1. května jakožto Svátku práce, který každá z politických stran slavila po svém. Čtrnáct dní před volbami se sešel ústřední volební výbor, který vylosoval pořadí kandidátních listin. Komunistům los přiřkl jedničku, lidovcům dvojku, sociálním demokratům trojku a národním socialistům čtyřku. Přidělená čísla se díky lidové tvořivosti okamžitě promítla do

¹²⁶ Nutnost vyhnat po volbách ze strany všechny protivníky prosazoval Vojta Erban. V korespondenci varoval Fierlingera a Laušmana před tím, že "*křečovitá snaha udržet trvalý soulad mezi koncepcemi naprosto protichůdnými vede ke kompromisům, na kterých lidé Fierlingerovi a Laušmanovi nutně musejí prodělat, jako vždy, kdy se přísná socialistická tendence spojí s něčím jiným.*" Dále upozorňoval, že se na nejbližším sjezdu strany bez "*včasných a náležitých opatření stane konsolidovaná pravice ve straně problémem více než obtížným... Tato klika, která nemá nic jiného na práci než intrikovat ve straně, musí být likvidována. Rozumí se ovšem takticky správně a soustavným postupem, pokud možno bez otřesů.*" (Horák 2012: 204).

¹²⁷ Na slušné vedení kampaně apeloval i samotný prezident Beneš, který se k této problematice opakovaně vyjadřoval při řadě příležitostí. Koncem ledna 1946 například deklaroval, že "*jde o to, aby volby byly vedeny slušně a v klidu.*" (Pehr 2007: 15).

¹²⁸ Všechna porušení dohody měla být projednána předsedy stran nebo jejich tajemníky (Vykoupil 2005: 171).

více či méně povedených veršovánek¹²⁹, které doplňovaly ústřední hesla používaná stranami v kampani¹³⁰.

Samotné volby proběhly v relativním klidu. Ve dnech vrcholící kampaně a přímo v neděli 26. května mělo původně dojít k přesunu sovětských vojsk přes československé území z Podunají do sovětské okupační zóny v Německu, na základě odmítavého stanoviska prezidenta však byl tento přechod realizován až po volbách. Jinak nedošlo k žádným závažným problémům, nepočítáme-li drobné svízele, jako bylo přelepování a strhávání plakátů (Pehr 2007: 15–20).

3.4 Volební neúspěch a jeho vliv na další vývoj v sociální demokracii

Svůj volební výsledek považovali sociální demokraté za politickou katastrofu. K jinému konstatování funkcionáři snad ani dospět nemohli, vždyť jejich strana z voleb vyšla jako nejslabší česká partaj¹³¹. Jednotliví sociální demokraté se však lišili v pojmenování příčin, které podle nich k nuznému volebnímu výsledku vedly. Opět se tak projevil protichůdné trendy, kdy vedení strany "zatačelo" doleva, zatímco členstvo se vyvíjelo doprava.

Vedení přisuzovalo neúspěch tomu, že strana až do voleb nesla ve vládě větší zodpovědnost, než jí příslušelo a že potřebám socialismu a státu podřizovala své vlastní zájmy. Jak o rok a půl později konstatoval oficiální stranický dokument, tento sociálnědemokratický altruismus měl způsobit ztížení pozice strany v průběhu kampaně, kdy musela čelit *"záměrné agitaci národních socialistů na straně jedné a komunistů na*

¹²⁹ Komunisté na přidělené číslo zareagovali sloganem *"na hřebíček palička, na reakci jednička,"* lidovci přišli s hesly *"k lepším zítřkům buduj spojku, demokrat jsi, volíš dvojku"*, *"bez okolků volme dvojku"*, *"ten, kdo není extremist, fašista či totalista, volí dvojku dozajista"* a konečně *"myslivec si nesmí splést jestřába a sojku, řádí-li v revíru škodná, vezme na ni dvojku"*. Sociální demokraté šířili slogan *"občane věř jenom na 3 a všem to natři, jak se patří"*. Národní socialisté deklarovali, že *"pravdu hájí, pravdu šíří volte proto číslo čtyři"*, *"každé dítě dnes už ví, tahle čtyřka zvítězí"* nebo *"do urny když čtyřku dáte, totalitu pochováte"*. (Pehr 2007: 16).

¹³⁰ Komunisté razili v kampani ústřední motto *"republice více práce, to je naše agitace"*, národní socialisté nabádali voliče *"pojdte s námi, s námi nezabloudíte"*, lidovci zas hlásili, že *"totalita bude bita"*. Sociální demokraté paradoxně žádné jedno ústřední heslo neměli, na jejich plakátech se nejčastěji objevovaly slogany *"demokracie naše cesta – socialismus náš cíl"* nebo *"pro republiku šťastných, sytých a svobodných lidí"* (Ibid.: 18).

¹³¹ V českých zemích dostali komunisté 40,17 %, národní socialisté 23,66 %, lidovci 20,23 % a sociální demokraté 15,59 %. V celorepublikovém součtu pak sociální demokracie, společně se sesterskou slovenskou Stranou práce, získala 12,75 % hlasů (Horák 2012: 205). Co do rozdělení mandátů vypadalo třísetčlenné ÚNS takto: KSČ 93, KSS 21, národní socialisté 55, lidovci 46, slovenští demokraté 43, sociální demokracie 37, Strana slobody 3, Strana práce 2 (Pehr 2007: 22). Z toho plyne, že komunisté společně se sociálními demokraty (tedy přesněji řečeno s českými sociálními demokraty, bez slovenské Strany práce) měli v novém parlamentu nejtěsnější možnou většinou, tedy 151 hlasů. Tato skutečnost se pak projevila už během první schůze nové sněmovny, při volbě jejího předsedy.

straně druhé, která vedla k úmyslnému rozdělování našeho národa na vyslovenou pravici a levici, takže sociální demokracie uprostřed se octla ve velmi obtížné situaci." (Zpráva o činnosti Československé sociální demokracie k XXI. řádnému sjezdu v Brně 1947: xxviii–xxix).

Oproti tomu ohlasy přicházející od běžného členstva a regionálních funkcionářů nespátkovaly pravou příčinu porážky v tom, že by bezelstní sociální demokraté šli do volebního boje se srdcem na dlani, nýbrž v přílišné podpoře komunistické politiky, kterou provozovalo ústředí partaje¹³². Stále častěji tak zaznívaly argumenty, vinící z volebního debaklu právě vedení strany v čele s Fierlingerem, který zosobňoval politiku bezvýhradné spolupráce s komunisty¹³³. Odpůrci předsedovi vyčítali, že jeho kroky před volbami smazaly rozdíly mezi oběma stranami natolik, že voliči nespátkovali v sociální demokracii nic víc, než pouhou filiálku KSČ¹³⁴ (Kaplan 1997: 173).

Hned po volbách tak do stranického sídla začaly poštou mířit rezoluce krajských výborů strany i dopisy nespokojených jednotlivců, které kritizovaly politiku stranického ústředí. Asi nejostřeji své výtky formulovali členové krajského výboru v Plzni, kteří konstatovali, že *"nelze nevidět, že volební neúspěch způsobil dosavadní postup strany"*¹³⁵... *Příliš pozdě počalo být odmítáno šíření zhoubných tvrzení, že sociálně demokratická strana splyne se*

¹³² Jako hlavní příčina neúspěchu se tento fakt jevil i většině z tisícovky respondentů, kteří se zhruba pět týdnů po volbách zúčastnili průzkumu Československého ústavu pro výzkum veřejného mínění a odpověděli na otázku: *"Jak si vysvětlujete, že sociální demokracie vyšla z posledních voleb jako nejslabší strana?"*. Výsledky průzkumu by se daly shrnout odpovědí jednoho z dotázaných, který uvedl: *"Proč mám volit kovářička, když mohu volit kováře?"* (ANM, Fierlinger, kart. 40, inv. j. 1436). Tato věta ukazovala, že kombinací radikální rétoriky a orientace na komunisty sociální demokracie nové voliče oslovit nedokázala a o ty staré přicházela.

¹³³ Důkazem povolebního dusna v sociálnědemokratickém sekretariátu a zároveň výmluvnou demonstrací Fierlingerova postoje je událost, kterou později popsal Vojta Erban: *"V den voleb seděli na sekretariátě soc. dem. Vilím, Fierlinger, Laušman, Majer, Vojta Erban, Jankovcová, Tůma a snad ještě někteří jiní. Když rozradostnění komunisté pod okny soc. dem. sekretariátu volali: 'Ať žije Fierlinger', reagoval na to Majer tím, že řval: 'Zavřete ty okna, vždyť jsou to gauneři.' Když Fierlinger vyšel na balkon, volala Jankovcová hystericky: 'Ať jde zpátky, je to provokace, není to k vydržení.' ... Když se vrátil Fierlinger z balkonu a uklidňoval přítomné tím, že říkal, že je vše v pořádku, že dohromady máme většinu, odešli vztekle z místnosti Vilím, Majer a Jankovcová."* (Kaplan 1997: 173).

¹³⁴ Kromě závislosti na komunistech spatřovali členové strany příčiny neúspěchu ve špatné propagaci, malém zastoupení žen či nedostatku odborníků. Zaznívaly i názory, že volební fiasko bylo způsobeno *"odstavením zkušených a osvědčených vůdců"* z dob první republiky (Pehr 2007: 23).

¹³⁵ Svou kritiku Plzeňané podpořili argumentem, že relativně nejlepších výsledků sociální demokraté dosáhli v těch krajích, kde *"jsme zaujali jiný postup na rozdíl od celkového postupu strany a dosáhli tak vyšších výsledků /Ostravsko, Plzeňsko aj./ než bylo možno očekávat."* (AČSSD, f. 71, a. j. 120, Prohlášení krajského výkonného výboru soc. dem. v Plzni k výsledkům voleb). Tento fakt byl tedy v rozporu s výše zmíněným očekáváním levice v ústředí strany, jež doufala v nízký zisk nezávisleji vystupujících obvodů a hodlala jej využít jako záminku k personálním změnám.

stranou komunistickou. Postup strany naopak všechna tato tvrzení spíše potvrzoval... byla připuštěna nepřiměřená převaha vlivu komunistického." Plzeňané dále vyjádřili své přesvědčení, že "pokračovati v dosavadním postupu znamenalo by ohroziti skvělé dílo tří sociálně demokratických generací." Podle jejich názoru tak bylo žádoucí: "Doplniti ústřední vedení strany,... přebudovati se vší péčí ústřední tisk strany,... osamostatnit politický postup strany." Plzeňští sociální demokraté považovali vnitrostranickou krizi za tak vážnou, že dokonce navrhovali svolání mimořádného sjezdu strany, a to nejpozději v červenci 1946 (AČSSD, f. 71, a. j. 120, Prohlášení krajského výkonného výboru soc. dem. v Plzni).

Volební neúspěch dal podnět k dalšímu přeskupování sil uvnitř sociální demokracie. Hlavní dělicí čarou mezi jednotlivými proudy ve straně nadále zůstal vztah ke komunistům¹³⁶. Kromě fierlingerovské levice a majerovské pravice se však počala formovat skupina středu, jejímž zosobněním se stal Bohumil Laušman¹³⁷. On a jeho soupoutníci začali v období po volbách 1946 usilovat o jasné zachování samostatné sociální demokracie, spolupráce s komunisty se však principiálně nezřikali a měli ambici vyvažovat protichůdné tendence mezi ostatními stranami Národní fronty (Vošahlíková 2005: 1169).

Ve jménu jednoty sociální demokracie se stávajícímu vedení podařilo volbami rozbouřenou hladinu vnitrostranické diskuze uklidnit a nejostřejší kritické poznámky na

¹³⁶ Dalším možným přístupem k dělení členstva sociální demokracie může být rozdělení na "staré" a mladé", tedy na straníky působící v čelných funkcích v době první republiky a na ty členy, kteří vstoupili do sociální demokracie či se v ní začali výrazněji projevoval až po druhé světové válce. I zde je však důležitým hodnotícím parametrem vztah ke komunistům a názor na význam existence samostatné sociální demokracie. "Staří", kteří po válce nehráli v orgánech strany důležitou roli, se zasazovali o zachování samostatné sociální demokracie, jasně vymezené vůči komunistům. Mezi "mladými" nebylo v této klíčové otázce jasno. Touto tematikou se ve svých pamětech zabývá Ivan Dérer, jeden ze "starých" (Dérer 1993: 26–50).

¹³⁷ U Laušmana se přitom jednalo o dosti zásadní proměnu jeho politiky, způsobenou nejspíš jednak volebním neúspěchem strany, ale především komunistickou agresivitou během kampaně a arogancí při povolebních vyjednáváních. Za definitivní krok, kterým po letech snění o vytvoření jednotné socialistické strany nastoupil na cestu obrany samostatné sociální demokracie, lze považovat jeho projev v Brně 1. července 1946. Atmosféra byla tehdy ovlivněna událostmi v Plzni a Olomouci, kde právě probíhaly spory o výběr předsedy tamních národních výborů. V NF existovalo pravidlo, že předsedu navrhuje vítězná partaj, ale v obou městech proti komunisty navrženým osobnostem protestovali představitelé ostatních stran. Komunisté sice nakonec přistoupili na kompromis a navrhli nové kandidáty, ovšem až poté, co situaci vyhnali na samotnou mez, uspořádali demonstrace a hrozili stávkou. Laušman v Brně k aktuální situaci na československé politické scéně řekl: "Nikdy žádnému teroru se nepodrobíme, také mu neuhneme a to, co se odehrálo v Plzni a Olomouci, znamená opuštění demokracie. Proto trváme, aby se nová vláda řídila podle intencí Košického programu a aby nikdo jiný nevládl než skutečná vláda. Vláda má vládnout s principy demokracie a socialismu, abychom tak nakonec utužili právní jistotu a pořádek a pevný řád." (Horák 2012: 209–210).

čas ustaly. Vedení strany z volebních výsledků vyvodilo závěry, podle nichž měla sociální demokracie jasně vystupovat jako samostatná politická síla, viditelně stojící napravo od komunistů a nalevo od národních socialistů. Dále měla strana prosazovat svůj vlastní program demokratického socialismu a usilovat o rozšíření svých řad i jejich efektivní organizaci (Kaplan 1997: 173–174).

Bylo tedy třeba znovu důkladně promýšlet politiku sociální demokracie. Co vlastně mělo být tím typicky "jejím" socialismem¹³⁸, tedy programem, který by strana dokázala naplňovat a veřejnost by prosazená pozitiva vnímala jako zásluhu právě a jen sociální demokracie, čímž by byla dána rázná odpověď na pochyby o smyslu samotné existence strany? Obtížné hledání vlastní identity straně navíc ztěžovala skutečnost, že sebevědomě vystupující komunisté si ve třetí republice verbálně přivlastnili mnohé rysy sociálnědemokratického programu¹³⁹ a v podstatě za tichého přihlížení ostatních demokratických stran zatlačili sociální demokracii do podřadného postavení (Veber 2008a: 146).

Své právo na existenci a přízeň obyvatelstva si sociální demokraté nejprve chtěli vydobýt radikálními návrhy v oblasti znárodnění. Volby jim ale jasně ukázaly, že tudy pro ně cesta nevede. I přesto, že hybatelem razantní socializační politiky v oblasti průmyslu byl Laušman, kýženou odměnu v podobě hlasů pro sociální demokracii ve volbách to nepřineslo¹⁴⁰. Sociální demokraté si tak uvědomili, že mnohem širší prostor pro jasné vymezení se vůči komunistům, a to bez použití pro ně nepřírozeného radikalizmu, jim poskytují jiné oblasti politické praxe, než je hospodářství¹⁴¹. Svou odlišnost mohli sociální

¹³⁸ V obecném cíli, jímž mělo být dosažení socialismu, se sociální demokraté s komunisty shodovali. V chápání jeho obsahu a způsobu jeho uskutečnění se však strany zásadně odlišovaly, když proti komunistické *revoluci* stála sociálnědemokratická *evoluce* (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 154).

¹³⁹ Komunisté žádný svůj cílový program socialismu v Československu nevypracovali a nevyhlásili. Jedním z hlavních důvodů tohoto kroku bylo, že strana nechtěla odradit potenciální voliče a snažila se působit tak, že je schopná uspokojit požadavky všech pracujících včetně soukromých zemědělců a živnostníků (Pernes 2005: 1132). KSČ se tak plně ztotožnila s vládním programem a prezentovala se jako partaj, která se ve prospěch blaha občanů zřiká všech ideových postulátů, které by snad národ rozdělávaly (Dobeš 2005: 279).

¹⁴⁰ Sociálním demokratům pozdě došlo, že prosazování radikálních návrhů pro ně nepředstavuje optimální taktiku, díky které by přibrzdili komunisty v rozletu. Pro sociální demokracii nebyl v čase první republiky radikalizmus typický a neuvědomovala si, že nyní nemá smysl s komunisty vstupovat na jejich domovské hřiště, kde pravidla hry určují oni (Dobeš 2005: 282).

¹⁴¹ V dalších fázích třetí republiky, kdy se napětí uvnitř NF prohlubovalo, však rozpory přerostly i do hospodářské a sociální roviny, jak ostatně dokázal spor o milionářskou dávku v roce 1947. Stejně tak původně blízký pohled sociálních demokratů a komunistů na zemědělskou politiku se od podzimu 1946 začal zásadně rozcházet. Důvodem bylo jednak chování komunistického ministra zemědělství Julia Ďuriše, který se sociálními demokraty nekonzultoval své návrhy osnovy nových zemědělských zákonů. Podstatná

demokraté ukazovat například v otázkách způsobu vedení politického boje nebo v kulturní oblasti, školství či právní teorii¹⁴². Sociální demokraté totiž v těchto okruzích svůj postoj odvozovali od zásad masarykovské humanitní demokracie, což je logicky stavělo po bok demokratických politických stran. Proto také představitelé KSČ na tento stav hleděli s nelibostí a vnímali jej jako nebezpečný příznak *"maloburžoazního radikalizmu"* či *"reformizmu"*¹⁴³(Vošahlíková 1985: 74–78).

Pozvolné emancipační tendence v řadách sociální demokracie podpořilo i povýšené vystupování komunistů při povolebním jednání o ustavení Gottwaldovy vlády¹⁴⁴. Sociální demokracii měla být v novém kabinetu vyhrazena opět tři místa; post místopředsedy vlády a dvě ministerstva. Představenstvo, vedeno snahou zajistit pro stranu některý z významných rezortů, tak pověřilo své vyjednavče úkolem *"předložit Gottwaldovi požadavek na ministerstvo vnitra nebo zemědělství s tím, že druhé ministerstvo může být kterékoliv."* (Horák 2012: 206). Doufali, že jim komunisté v jejich požadavcích vyjdou vstříc, avšak místo toho se u nich setkali s *"přílišnou sebedůvěrou, která je vedla k tomu, že neposuzovali sociální demokracii při sestavování vlády jako socialistického partnera ve vládě, nýbrž jako nejslabší politickou stranu."* (Zpráva o činnosti Československé sociální demokracie k XXI. řádnému sjezdu v Brně 1947: xxxi). Gottwald sociálnědemokratické

byla i stranicko-konkurenční rovina, neboť komunisté se sociálními demokraty od podzimu 1946 soupeřili o vliv mezi středním rolnictvem. A konečně, neopominutelný vliv na konflikty v zemědělské oblasti měla i skutečnost, že zemědělskou politiku strany určoval Majer a další příslušníci pravicového proudu (Vošahlíková 1985: 75–76).

¹⁴² *"Na právní zajištění demokratických vymožeností si činila specifický nárok Československá strana národně socialistická,"* takže i zde musela sociální demokracie obhajovat smysluplnost vlastní existence. Tentokrát nikoliv "zleva", tedy vůči komunistům, jako v případě ekonomické náplně socialismu, nýbrž "zprava", tedy vzhledem k národním socialistům (Kohout 2005: 101).

¹⁴³ Postupný odklon sociálních demokratů od linie sledované komunisty lze vypořadovat i z programových prohlášení, vydaných během tří poválečných let. Čím více času od války uplynulo, tím více se tyto dokumenty zaměřením svého obsahu i formou odlišovaly od představ komunistů. Srovnáme-li *Zásady politického programu z XX. manifestačního sjezdu v říjnu 1945 se Zásadami přijatými o dvě léta později v Brně*, je patrný posun od primárně hospodářských otázek a revoluční rétoriky k oné "nadstavbě" socialismu, tedy k tematice jeho vztahu k demokracii a právu. V textu schváleném v Brně se tak konstatuje, že sociální demokracie chce *"v období změn hospodářského a sociálního řádu tento postup podporovat a urychlovat tím, že bude střežit demokratické myšlení, udržovat a rozšiřovat občanské svobody a demokratická práva, uplatňovat důsledně demokratické zásady a metody, aby se celá soustava vlády a správy stávala dokonalejším výrazem a skutečným vůle i opravdového prospěchu lidu"* (Prokš 1999: 258–259).

¹⁴⁴ Gottwald byl jakožto šéf vítězné strany jmenován předsedou vlády. Sociální demokracii v kabinetu nadále reprezentovali Laušman coby ministr průmyslu a Majer jako ministr výživy. Zůstal i Fierlinger, který se stal místopředsedou vlády. Prezident Beneš nový kabinet jmenoval 2. července 1946. Programové prohlášení, nazvané *Budovatelský program nové, Gottwaldovy vlády*, bylo Ústavodárným národním shromážděním jednomyslně přijato 11. července. Jeho ústřední složkou se stala dvouletka, první pokus o plánovité řízení hospodářství (Veber 2008: 57–59).

požadavky odmítl s poznámkou, že strana, která získala nejmenší počet hlasů, si nemůže činit nároky na tak důležitá ministerstva (Šolc 2008: 155).

Ani komunistická arogance, vnímaná sociálními demokraty stále zřetelněji, však neznamenal, že by se snad nějak automaticky sblížovali s národními socialisty. Vzájemné vztahy byly vážně pošramoceny předvolebním bojem a další ránu jim pak zasadily události, které doprovázely volbu předsedy Ústavodárného národního shromáždění. V prozatímním Národním shromáždění tuto funkci vykonával národní socialista Josef David, ale po vítězných volbách nabyli komunisté přesvědčení, že by jim měl tento post náležet a vyvolali o něj s národními socialisty spor. Navrhli, aby se předsedou stal lidovec, a když národní socialisté nesouhlasili s poukazem na to, že předsedou musí být socialista, postavili vlastního kandidáta, Antonína Zápotockého. Sociálnědemokratičtí poslanci se po těžkém jednání svého klubu, ve jménu stranické disciplíny, rozhodli jako celek podpořit Zápotockého proti Davidovi. To při rozložení sil v novém parlamentu znamenalo, že předsedou byl zvolen kandidát KSČ¹⁴⁵ (Veber 2008: 182).

Zápotocký se sice funkce po měsíci vzdal, usedl na předsednickou židli v Ústřední radě odborů a předsedou se tak 18. července skutečně stal David, na vztahy demokratických socialistických stran však měla tato epizoda negativní dopad. Národní socialisté chápali postup sociální demokracie jako zradu demokratické politiky. Prokop Drtina například o jejich činu zpětně hovořil jako o *"stupidním a věrolomném hazardu"*¹⁴⁶ (Koutek 2011:

¹⁴⁵ Deník sociálnědemokratického právního experta Zdeňka Pešky obsahuje zajímavé svědectví Vojty Beneše o průběhu jednání klubu: *"Jednalo se asi 2 hodiny. Byla ochota v užší volbě odevzdati prázdné lístky. Nakonec s tím souhlasil i Fierlinger i Laušman. Ale pak přišla zpráva, že přes ujednání lidovci nechtějí ani v první volbě postavit svého kandidáta. Toho využily radikální živly, poukazovalo se na věrolomnost pravice atd. Při hlasování byly 3 hlasy pro Davida, asi 10 nehlasovalo, ostatní pro Zápotockého."* Dále si Peška poznamenal, že *"Beneš je tím velmi deprimován, klub nevyhověl ani aby směl odejít při volbě. Dnes ráno už telefonovali z Plzně, proč hlasoval pro Zápotockého, chtěli by, aby do všech důsledků pro Davida."* (ABS, f. 310, sign. 310–71–6, Opis deníku prof. Dr. Zdeňka Pešky z let 1945–46). Laušman později ve svých pamětech psaných ve vězení stejnou událost líčil následujícím způsobem: *"Bylo jasné, že budou-li jenom dva sociální demokraté hlasovati s pravici, bude Antonín Zápotocký poražen... Této delikátní situace pokusili se skutečně národní socialisté využít, a to získáním alespoň několika poslanců sociální demokracie pro podporu Davida, když vedení strany se předtím vyslovilo pro Zápotockého, což bylo ve vsí formě oznámeno vyjednávačům pravice sociální demokracie snažících se nejprve pro Davida získati celý sociálnědemokratický poslanecký klub, a tím už tehdy komunisty izolovat. Když Václav Majer s několika svými druhy s volbou Davida ve vedení strany nepochodil a musel se většinovému rozhodnutí podříditi, stal se v poslaneckém klubu sociální demokracie mluvčím pro Davidovu volbu Vojta Beneš. Klub po obšírné rozpravě... vzal rozhodnutí vedení strany na vědomí."* (Horák 2012: 207).

¹⁴⁶ Drtina vnímal i symbolickou rovinu Zápotockého jepičího angažmá ve funkci předsedy ÚNS: *"Nejtíživější bezprostřední konkrétní výsledek tohoto selhání sociální demokracie byl v tom, že při zítěžší volbě*

226–227). Hlasování sociálnědemokratických poslanců znovu nepotěšilo ani většinu běžných členů strany, kteří si opět uvědomili, že jejich představy se často neshodují s postupem vedení. Zdeněk Peška si do deníku poznamenal svědectví Václava Chába, redaktora legionářské tiskoviny Národní osvobození, který mu den po zvolení předsedy ÚNS řekl, že *"mu chodějí do redakce soc. demokraté a pláčou, že strana hlasovala pro Zápotockého."* (ABS, f. 310, sign. 310–71–6, Opis deníku prof. Dr. Zdeňka Pešky z let 1945–46).

Atmosféru, která byla pro politickou scénu charakteristická od komunistického triumfu v květnových volbách, pěkně popisuje Marie Buzková v dopise bankéři Kurtu Epsteinovi z 29. července 1946. Majerova sekretářka a tehdy i důvěrná přítelkyně vylíčila jeho spolupracovníkovi, toho času dlícímu v Londýně, náladu v Československu takto: *"Tady se člověk stále dovídá o nějakém tom lidově-demokratickém teroru členů kompartaje, každou chvíli si sem někdo přijde stěžovat a lidé si stále ještě myslí, že hvězdářská legitimace otvírá brány ráje. Bohužel, ještě je to na mnoha místech smutná skutečnost a člověku se točí hlava nad nesnadností srazit jim hřebínek z rozpálených hlav, které, bohužel, ještě nezchladly. Lidé snad stále ještě nechápou, pokud to sami co nejvíc nepocítí na vlastní kůži, komu že to dali moc do rukou a je jim velmi nepříjemné, když jim to někdo připomene. Na venek a pro cizinu se křičí o jednotě, která vládne mezi stranami, ale nejraději by každého, kdo se jim postaví, uškrtili."* (ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Epstein Kurt – fotokopie dopisu od Majera).

Události následujících měsíců, jako například stále patrnější využívání SNB jakožto nástroje k prosazení vlastních záměrů, nebo v lednu 1947 Gottwaldem vyhlášený cíl získat v příštích volbách většinu národa, pak klid do sociálnědemokratických řad zcela jistě nepřinesly. Naopak, nabádaly k permanentní ostražitosti¹⁴⁷. Ta část sociální demokracie, která usilovala o přístup ke KSČ na principu rovný s rovným, stále upozorňovala na

presidenta republiky dr. Edvard Beneš bude musit skládat slib nikoliv do rukou reprezentanta demokratického řádu, nýbrž do rukou ideologického diktátora a odpůrce demokracie." (Drtina 1992: 179).

¹⁴⁷ Přestože od druhé poloviny roku 1946 ubývalo na adresu sociálních demokratů výtek ze strany národních socialistů spolu s tím, jak jich přibývalo od komunistů, občasné škorpení dvou demokratických socialistických stran se čas od času objevilo. Nejčastěji na sebe bralo podobu vzájemného osočování na stránkách stranických listů. Když například Svobodné slovo ve druhé lednové dekádě roku 1947 v článku *Vláda a parlament* napsalo, že sociální demokraté ve vládě slouží komunistům, reagovalo Právo lidu textem *Zenkla a David mají slovo!*, ve kterém oba čelné představitelé národních socialistů činilo odpovědnými za tento článek *"obsahující impertinence a sprostoty"* a žádalo po nich omluvu (SOKA Rakovník, Majer, Právo lidu 18. 1. 1947).

nezdravou přichylnost fierlingerovské levice ke komunistům¹⁴⁸. Vilím s Majerem se nevzdali myšlenky na výměnu předsedy strany, a naopak fierlingerovci se neúspěšně pokusili o nahrazení Vilíma ve funkci generálního tajemníka Vojtou Erbanem (Kaplan 1997: 173–174).

3.5 Horké léto 1947 – Marshallův plán a milionářská dávka

Rok 1947 byl z hlediska poválečného vývoje zlomovým obdobím, ve kterém vzal definitivně zsvě chatrný soulad mezi vítěznými mocnostmi. Napětí mezi západními státy a Sovětským svazem narůstalo, kontury nastupující studené války začaly být zřetelnější a okolnosti mezinárodního vývoje posouvaly Evropu stále blíže k faktickému rozdělení na dva bloky. Nepříznivé zahraničněpolitické klima se přirozeně odráželo i na tuzemské scéně. Mezi stranami zůstávaly resentimenty z časů kolem voleb a ukazovala se řada obtíží, které byly *"zaviněny především přepjatým optimismem a nekritickým nadšením po dnech revoluce, kdy... všichni viděli růžově."* (SOkA Rakovník, Majer, Hlas sociální demokracie severovýchodních Čech 3. 4. 1947).

Když se sociální demokraté, zejména z iniciativy aktivního Laušmana, začali zkraje nového roku postupně chystat na další volby, Majer nezůstal stát stranou. První měsíce roku tak strávil v adekvátním politickém záprahu. Vcelku čile objížděl republiku, aby ve svých projevech na stranických schůzích, konferencích a krajských sjezdech hovořil o aktuálních vnitropolitických tématech i otázkách, které spadaly do působnosti jeho ministerstva výživy¹⁴⁹.

Politické události zásadního významu však přišly především ve druhé polovině roku 1947. První a rovnou největší z nich, ve které se navíc do tuzemského politického života zásadně promítlo mezinárodní napětí, se ohlásila na přelomu června a července. Vláda tehdy musela zaujmout stanovisko k americkému pozvání k účasti na Marshallově plánu¹⁵⁰. O

¹⁴⁸ Ačkoliv na krajské, okresní a místní úrovni i v jednotlivých výborech ÚNS docházelo ke sporům mezi komunisty a sociálními demokraty už od voleb 1946 či ještě dříve, při zásadních jednáních centrálních institucí sociální demokraté většinou hlasovali ve shodě s komunisty až do léta 1947 (Vošahlíková 1985: 65).

¹⁴⁹ V té době se jednalo zejména o otázku organizačního uspořádání znárodněného potravinářského průmyslu, zejména cukrovarnictví. Řešilo se, *"zda má být z každého cukrovaru a každé surovarny vytvořen samostatný národní podnik nebo zda je účelnější soustředit vždy několik surovarů kolem velké rafinerie v jediný národní podnik."* (Ibid., Mladá fronta 4. 2. 1947). Problémem byl i výkup a distribuce základního zboží a s tím související nutnost reorganizace trhových svazů (Ibid., Zemědělské noviny 29. 1. 1947).

¹⁵⁰ *Program evropské obnovy*, jak zněl oficiální název hospodářské pomoci starému kontinentu, představil americký ministr zahraničí George Marshall v červnu 1947 ve svém projevu na Harvardově univerzitě. Spojené státy sledovaly jasný cíl; pomoci Evropě z jejího hospodářského marazmu, který trval i dva roky po

výhodnosti této rozsáhlé nabídky hospodářské pomoci nebylo pochyb. Československá ekonomika, ze značné části závislá na exportu především západním směrem, totiž k využití všech svých kapacit naléhavě potřebovala úvěry na investice i nákup nezbytných surovin a devizy jí zoufale chyběly. Proti účasti na Marshallově se tak zprvu nestavěli ani komunisté, kteří dobře znali stav československého hospodářství a hrozící problémy, jako například snižování životní úrovně, rozhodně nebyly v jejich zájmu (Tůma 2008: 123–124).

Nebylo proto nijak překvapivé, že československá vláda americkou nabídku přijala. Dne 4. července 1947 kabinet jednohlasně rozhodl vyslat svou delegaci na pařížskou konferenci, kde se o konkrétní podobě americké pomoci mělo jednat. Po cestě premiéra Gottwalda a ministrů Masaryka a Drtiny do Moskvy ovšem vláda stejně jednomyslně své stanovisko změnila a účast na pařížském rokování odvolala. Stalin s Molotovem při jednání v noci z 9. na 10. července prezentovali celou záležitost jako *"otázku přátelství"*, s tím, že československá účast v Paříži by byla pro Moskvu nepřijatelná, protože by tím Praha prý podpořila západní snahu izolovat Sovětský svaz¹⁵¹ (Smetana 2008: 279). Gottwald, který již předtím se Stalinem separátně jednal bez vědomí Masaryka a Drtiny, samozřejmě vůči sovětskému stanovisku nic nenamítal. Ani duo demokratických ministrů se Stalinem nijak otevřeně nepolemizovalo. Ve svých vystoupeních Masaryk s Drtinou pouze opatrně vysvětlovali, že Marshallův plán obecně podle nich není zaměřen proti SSSR a eventuální československá účast už vůbec ne. Stalin vystupoval klidně, dokonce žoviálně vtipkoval. Na argumenty, že československá ekonomika potřebuje devizy a tudíž úvěry, odpovídal, že Sověti dobře vědí, že Československo má deviz dost a se smíchem prohodil směrem k Molotovovi: *"Řekli si, že by mohli dostat dolary a nechtěli tu příležitost propást."* Sovětský vůdce nehodlal diskuzi příliš protahovat a jednání s Čechoslováky uzavřel s tím, že změna

válce, a zajistit tím politickou stabilitu kontinentu. Američané si totiž byli vědomi, že katastrofální ekonomická situace představuje vhodnou půdu pro politický radikalismus. Základní podmínkou plánu bylo, že se evropské země společně dohodnou, o jaký konkrétní druh pomoci budou mít zájem, a předloží společné návrhy, jak ji využijí. Nemělo se tak jednat o pomoc jednotlivým zemím, ale Evropě, jejíž státy budou spolupracovat (Cuhra et al. 2006: 167). Jako taková byla účast nabídnuta i Sovětskému svazu a jeho východoevropským spojencům, i když Američané příliš nepočítali s tím, že by Moskva návrh přijala. Zapojení do plánu totiž Washington podmiňoval zveřejněním detailních informací o národním hospodářství. Sověti přesto přijali nabídku účasti na pařížské konferenci v červenci 1947, na níž se mělo jednat o evropských požadavcích. Delegace tvořená ministrem zahraničí Molotovem a osmdesáti devíti ekonomickými odborníky však po četných telefonických konzultacích se Stalinem nakonec odmítla poskytnout údaje o hospodářské situaci a po necelých třech dnech konferenci opustila (Luňák 1997: 81–82).

¹⁵¹ Sovětům přitom vůbec nevadilo, že ještě několik dní předtím cestu československé delegace do Paříže schvalovali. Nyní Stalin Čechoslováky za jejich záměr tvrdě kritizoval a prosazoval zcela opačné řešení s takovým klidem, jako by takový názor zastával od začátku. Zaskočeným ministrům tak připravil klasickou ukázkou svého charakteristického způsobu politického jednání (Tůma 2008: 127).

vládního stanoviska má být oznámena nejpozději 10. července. Ještě v noci tak delegace odeslala do Prahy telegram, v němž žádala vládu, aby změnila své předchozí stanovisko (Tůma 2004: 197–199).

Kabinet pak 10. července o Marshallově plánu jednal až do večerních hodin. Debata byla vyhocená, ovšem jádrem diskuze nebyla otázka, zda účast odvolat, či nikoliv. Názor, že sovětskému přání je třeba vyhovět, totiž zastávali všichni přítomní ministři¹⁵². Proti byl pouze Majer, který se ale tehdy nacházel na jednání Mezinárodní obilní konference v Paříži a své stanovisko ohlásil do Prahy telegraficky. O existenci telegramu se navíc ministři v době schůze nedověděli, takže Majer jednání kabinetu neovlivnil ani zprostředkovaně (Feierabend 1996:). Dlouhé rokování ve vládě se soustředilo na problém, jakými důvody v prohlášení vysvětlit změnu vládního stanoviska. Podle komunistických návrhů mělo komuniké působit, jako kdyby vláda ke změně stanoviska dospěla spontánně. Naopak většina demokratů žádala, aby v prohlášení bylo decentně, ale přeci jen jasně poukázáno na souvislost se sovětským postojem a změna byla vysvětlena ohledem na československo-sovětskou spojeneckou smlouvu. Na konci rozhořčené debaty pak bylo odsouhlaseno komuniké ve znění bližším návrhům nekomunistických ministrů. Ať už by bylo vládní sdělení naformulováno jakkoliv, reálně znamenalo jen jedno, a sice, že přistoupení k americkému programu hospodářské pomoci je pro Československo passé (Tůma 2008: 127).

Komuniké, respektive z něj plynoucím obratem vládního stanoviska o sto osmdesát stupňů, byl Majer velmi zklamán: *"Četl jsem to slovní harakiri s úžasem, s bolestí a se smutkem. 'To je konec československé nezávislosti i svobody,' říkal jsem sobě i svým přátelům... Sovětský brutální zásah do rozhodování československé vlády byl hrubým zásahem do československé státní suverenity. Rozbil napadrt' iluzi o československé nezávislosti a iluzi o takzvaném československo-sovětském přátelství,"* vzpomínal o dvacet let později v emigraci (Feierabend 1996: 470–471). Důvody Majerova kladného poměru k Marshallovu plánu byly jasné. Coby zodpovědný ministr výživy si plně uvědomoval pozitivní vliv, který mohla americká pomoc mít na tuzemské hospodářství. Navíc vnímal, že výhodnost nabídky ještě umocňoval moment, kdy přišla. V roce 1947 totiž území republiky postihlo

¹⁵² Podle pozdější Majerovy vzpomínky kromě něj a trojice jednající v Moskvě na schůzi kabinetu absentovali ještě Laušman, Hála, Šrámek a Ripka (Feierabend 1996: 470).

katastrofální sucho a téhož roku svou poválečnou pomoc postiženým zemím končila organizace UNRRA¹⁵³ (Ibid.: 468–469).

Jednáním československé delegace v Moskvě a z něho vyplývajícím odmítnutím účasti na Marshallově plánu se vláda zabývala i na své mimořádné schůzi 15. července 1947, tentokrát již za přítomnosti z Francie navrátilšího se Majera. Gottwald si pochvaloval výsledek moskevských jednání a poukazoval na sovětský příslib dodávky obilí, který delegace v Moskvě získala. Majer žádal upřesnění rozsahu dodávky a termínu, ve kterém bude uskutečněna. Poté se ještě vrátil k odvolání československé účasti na poradě o Marshallově plánu a referoval ostatním ministrům o reakci, kterou toto rozhodnutí vzbudilo mezi delegáty obilní konference¹⁵⁴. Své expozé zakončil konstatováním, že vláda udělala chybu a on *"považuje za svoji povinnost, aby to vládě řekl."* K Majerovým výhradám se žádný další ministr nepřipojil. Ministři se pak ještě chvíli dohadovali o jednotlivých slovech a tragikomickou kapitolu československé účasti–neúčasti na Marshallově plánu ukončili přijetím usnesení o výsledcích jednání v Moskvě. V něm Stalinovi poděkovali za *"porozumění a velkorysé rozhodnutí, kterým bylo zahájeno nové údobí v hospodářských a obchodních stycích mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik."* (Kaplan, Špiritová 1997: 393–394).

Odmítnutí Marshallova plánu pak Majer s perspektivou delšího časového odstupu vnímal jako osudový krok, kterým Československo překročilo Rubikon. S více než dvacetiletou distancí o událostech v červenci 1947 napsal: *"Je možné, že tehdy, a snad jediné tehdy, a nikoli až v únoru 1948, udeřila osudová hodina, kdy snad ještě bylo možno zachránit československou svobodu a nezávislost. Nevím! Víme, k čemu došlo, když vláda sovětskému diktátu povolila, ale nemůžeme vědět, co by se stalo, kdyby tehdy vláda sovětský diktát odmítla."*¹⁵⁵ I po letech se proto zabýval otázkou, jestli neměl po návratu z Paříže protestovat veřejně, na schůzích a v tisku. Po letech pro své tehdejší konání našel

¹⁵³ Pomoc UNRRA kulminovala během roku 1946, kdy představovala 36 % veškerého československého dovozu. Zboží bylo touto organizací dodáváno zdarma (podle statistiky z ledna 1947 UNRRA do té doby do Československa dodala zboží v celkové hodnotě 13 miliard korun), mohlo však být prodáváno na domácím trhu, což mělo samozřejmě blahodárný vliv na výši rozpočtového salda (Veber 2008: 87).

¹⁵⁴ Majer uvedl: *"[komuniké] působilo v Paříži jako bomba. Celkový dojem byl, že Československá republika se podrobila určitému nátlaku."* (Kaplan, Špiritová 1997: 393).

¹⁵⁵ Majer tak vlastně ve své analýze o několik desítek let "předběhl" historiky Víta Smetanu, Oldřicha Tůmu a Karla Kaplana, kteří, slovy prvně jmenovaného, právě v Marshallově plánu vidí *"přejetou výhybku na cestě k socialismu"*. To znamená poslední a vlastně jedinou reálnou možnost, kdy se českoslovenští demokraté mohli pokusit s alespoň nějakou nadějí na úspěch zabránit komunistům v jejich cestě k mocenskému monopolu (Smetana 2008: 279–282, Tůma 2008: 123).

následující zdůvodnění: "... neudělal jsem to, neboť tehdy by můj veřejný protest narušil společný postup nekomunistických stran, a to jsem ovšem riskovat nemohl. Bylo by to pomohlo pouze komunistům. A pak hlavně: kdo ví? V době, kdy Jan Masaryk, Prokop Drtina... se museli rozhodovat v Moskvě a ostatní členové vlády doma pod tlakem Moskvy – já jsem dýchal svobodný vzduch a cítil se člověkem zcela svobodným. Dodnes si sám sobě kladu otázku: 'Co bys byl, Václave, dělal v Praze?'"¹⁵⁶ (Feierabend 1996: 471–472).

Napětí v Národní frontě, kde se komunisté stále častěji dostávali do izolace, pak ještě vzrostlo na přelomu srpna a září, v souvislosti s takzvanou milionářskou dávkou¹⁵⁷. Zástupci všech nekomunistických stran odmítli návrh KSČ na zavedení této ad hoc výběrové daně na jednáních 27. srpna a 2. září¹⁵⁸. Komunisté pak na postoj ostatních členů Národní fronty reagovali po svém. Rozpoutali agresivní kampaň v tisku, kdy na stránkách svých novin zveřejnili jména těch, kteří hlasovali proti dávce. V této atmosféře probíhalo i zasedání vlády 7. září. Místopředseda vlády a národněsocialistický šéf Petr Zenkl na jednání přednesl kompromisní návrh, podle kterého měly být finanční prostředky na podporu suchem postižených zemědělců vzaty z běžného rozpočtu. Komunisté však odmítli na toto řešení přistoupit. Naopak dále stupňovali napětí, ať už pokračováním tiskové kampaně, nebo svoláváním sjezdů a konferencí řady institucí, v nichž disponovali většinou (Veber 2008: 134).

Někteří sociální demokraté viděli v ofenzivní reakci komunistů zneklidňující paralely s vývojem v ostatních evropských zemích, kde nastala další fáze komunistického přístupu k ostatním stranám. Václav Majer spatřoval v chování KSČ "*promyšlený postup velké politiky komunistické strany, která je synchronizována také s politikou komunistických*

¹⁵⁶ Majerův telegram měl rovněž vnitrostranický dopad. Po návratu z Francie totiž na schůzi předsednictva sociální demokracie musel čelit Fierlingerovi. Předseda žádal, aby Majerovi byla udělena důtka a aby odvolal svůj pařížský telegram, se svým návrhem však u předsednictva nepochodil (Feierabend 1996: 471).

¹⁵⁷ Milionářská dávka představovala mimořádnou selektivní daň, kterou chtěli komunisté mírnit následky katastrofálního sucha, jež v létě postihlo československé zemědělství. Jejich návrh však vykazoval celou řadu demagogických rysů a nepřesností. Komunisté například mluvili o "milionářské" dávce, daň by však postihla i řadu "nemilionářů". Jejím uvalením by navíc do státní kasy zdaleka nepřineslo tolik peněz, kolik komunisté tvrdili (Veber 2008: 134). Jak píše Jacques Rupnik: "V zemi, kde tři čtvrtiny ekonomiky (a zejména velké průmyslové podniky) vlastnil stát, byl útok proti 'milionářům' pustou demagogií." (Rupnik 2002: 229).

¹⁵⁸ Jasně zamítavý postoj, upozorňující na nepatřičnost komunistického návrhu, tehdy na srpnové schůzi vlády vyjádřil dokonce i Fierlinger, řka, že "*chápe tento návrh jen jako legraci. Není přece možné, aby se pokaždé, když nám bude scházet několik miliard v rozpočtu, ukládala nová dávka*" (Kaplan 1993:78). Hubert Ripka ve svých pamětech uvádí, že i někteří komunisté, zabývající se ekonomickými otázkami, měli závažné pochybnosti o tomto návrhu a prý dokonce v soukromí přiznávali, že doufají, že se demokratům podaří realizaci tohoto plánu zabránit (Ripka 1995: 102).

stran ostatních lidových demokracií," Bohumil Laušman uváděl maďarské zkušenosti, kde "přes dohodu octla se sociální demokracie v soustředěné palbě" (Kaplan 1993: 80–81). Vztahy v Národní frontě tak byly na samotné mezi únosnosti. Cesta z napjaté situace měla podle vedení sociální demokracie vést přeci jen přes vyjednávání s komunisty. Ti sociálnědemokratický návrh na jednání přijali. V diskuzi stranického vedení, předcházející rokování s KSČ, se znovu projevil rozpor mezi fierlingerovci a ostatními. Čelní sociálnědemokratičtí představitelé se přesto nakonec shodli na tom, že předmětem rozhovorů mohou být pouze některé konkrétní záležitosti, nikoliv obecná dohoda o spolupráci. Rovněž byl přijat Majerův návrh na souběžné zahájení rozhovorů s národními socialisty. Došlo tedy k jednání sociálnědemokratické delegace ve složení Fierlinger, Tymeš, Vilím s Gottwaldem, Slánským a Kopeckým. Výsledkem byla dohoda o společném postupu, uzavřená 11. září a zveřejněná v tisku¹⁵⁹ následujícího dne¹⁶⁰ (Kaplan 1997: 175).

Zveřejnění dohody způsobilo poprask mezi členy sociální demokracie, a to na všech úrovních, od místních organizací až povedení strany¹⁶¹. Na signatáře mířily výčitky nejen kvůli obsahu dohody, ale rovněž kvůli okolnostem jejího vzniku a skutečnosti, že byla uzavřena bez vědomí všech členů vedení strany i většiny poslanců sociálnědemokratického klubu¹⁶². Kritizován byl zejména předseda Fierlinger, jehož politika měla mezi členy

¹⁵⁹ Když zpráva o dohodě mezi KSČ a soc. dem. dorazila do redakce Práva lidu, způsobila mezi redaktory "velmi sklíčenou náladu... Sazeči odmítli komuniké sázet, vysadil je tedy sazeč – člen KSČ." (ABS, ZV 127 MV, Ze sociálně demokratických kruhů se dovidáme).

¹⁶⁰ Václav Veber uvádí, že pakt obou stran byl dohodnut na tajných jednáních Gottwalda s Fierlingerem, jemuž se podařilo obratným manévrem získat podpis generálního tajemníka Vilíma i poslance Tymeše a celou stranu pak postavit před hotovou věc (Veber 2008: 136). Další možné zdůvodnění Vilímova podpisu pod dohodou přináší Pavel Horák, který cituje ze vzpomínek levého sociálního demokrata Oldřich Johna: "Mám jednu domněnku, i když se zdá příliš pekelná... že totiž toto komuniké inspiroval a prosadil Vilím ze msty vůči Fierlingerovi, aby ho před veřejností úplně znemožnil a potopil." (Horák 2012: 221).

¹⁶¹ Dne 12. září vyšla dohoda jako "otvírák" jak v Rudém právu, tak v Právu lidu. Text usnesení hovořil o společném postupu v otázkách milionářské dávky, úpravy platů státních zaměstnanců, "i při řešení druhých závažných otázek". Dohoda rovněž ujišťovala, že strany budou nadále pokračovat v politice Národní fronty při zachování demokratické cesty. Komunisté pak do textu prosadili, že obě strany budou usilovat o "obnovu socialistického bloku i v jeho širším smyslu." V Právu lidu samotný text dohody doprovázel ještě odstavec s nadpisem *Velkorysý nezištný pokus o mír ve státě*, který vysvětloval nutnost uklidnění politické situace spoluprací všech stran Národní fronty a informoval o rozhodnutí vedení sociálních demokratů zahájit rozhovory s národními socialisty (Právo lidu 12. 9. 1947). V Rudém právu o významu ujednání dále referoval i článek *Dohoda je výrazem přání všeho pracujícího lidu*, pojednávající o Slánského projevu, jímž o uzavření dohody informoval komunistické funkcionáře na schůzi v Lucerně předešlého večera (Rudé právo 12. 9. 1947).

¹⁶² Odpůrci dohody také upozorňovali na to, že nebylo splněno usnesení představenstva, které jej zavazovalo souběžně s rozhovory s komunisty zahájit i jednání s národními socialisty. Rozhovory s národními socialisty a lidovci proběhly až 18. září (Kaplan 1997: 176).

sociální demokracie stále menší podporu. Podle zprávy komunistického informátora generální tajemník Vilím na mladoboleslavské schůzi krajského předsednictva, konané dva dny po uzavření dohody, k situaci ve straně uvedl: *"Proti předs. Zd. Fierlingerovi se postavila celá Morava a plzeňský kraj. Na Moravě jsou celé balíky vrácených legitimací přívrženců Majerova /pravicového/ křídla. Tito bývalí členové skup. 3 [tzn. sociální demokracie] však prozatím nevstupují do žádné z ostatních skupin a není obav, že by snad podnikli nějakou samostatnou akci, právě jako příznivci Majerovi, kteří své legitimize nevrátili. Zvláště v nynější době, kdy je hlášeno spiknutí na Slovensku, se k ničemu neodhodlají"*¹⁶³ (ABS, OB 2231, podsvazek č. 285, Fotokopie zprávy o poměrech v krajích).

Právě Majer byl největším kritikem dohody s komunisty. Po jejím zveřejnění podal demisi z postu ministra výživy, kterou ale na pokyn vedení strany nakonec stáhl. Na emotivním jednání ústředního výkonného výboru 15. září, které začalo dopoledne a s přestávkami trvalo až do 2. hodiny ranní následujícího dne, Majer hned zkraje prohlásil: *"Dohoda s KSČ to není dohoda, to je kapitulace dosavadní linie, to není obraz nálad a smýšlení členstva, to je strašlivá rána, zasazená našemu hnutí. Fierlinger, ačkoliv to musel vědět dávno před tím, nás neinformoval, o čemž svědčí skutečnost, že v 19.30 o tom již mluvil Slánský v Lucerně. To, co se stalo, je politika soustavného likvidování strany. Musím jasně vyslovit, že jsme nadále samostatným hnutím, pilířem demokracie a socialismu. Nedávám konkrétní návrh, ale žádám, aby z tohoto zasedání vyšlo statečné rozhodnutí."* Později ještě dodal, že *"komunistická strana nedělá chyby, nýbrž jde záměrně proti demokracii."* Ještě ostřeji se pak vyjádřil Slavomír Klaban, který jménem královéhradeckého krajského výboru žádal vyloučení Fierlingera a Evžena Erbana z představenstva strany. Václav Holub v dohodě spatřoval komunistickou snahu *"suchou cestou neutralisovat a likvidovat soc. demokracii"*¹⁶⁴. Dohodu naopak hájili Fierlinger, Tymeš či John, kteří pakt s

¹⁶³ Ve stejné době, kdy probíhaly spory o milionářskou dávku, totiž komunistou Noskem ovládané ministerstvo vnitra přišlo s "odhalením" protistátního spiknutí na Slovensku, kde se Demokratická strana ve spojení se skupinami bývalých hlinkovců a jejich emigrací měla údajně pokoušet o puč s cílem rozbít Československo. Pravým cílem této komunistické akce bylo samozřejmě oslabení pozice Demokratické strany, kterého chtěli komunisté dosáhnout zkompromitováním vrcholných představitelů slovenských demokratů. Brnkání na strunu potenciálního nebezpečí slovenského separatizmu bylo něčím, na co představitelé českých stran slyšeli, takže se proti komunistickým akcím dlouhou dobu nijak nevymezovali. Skutečnou motivaci komunistického postupu si pak čeští demokraté uvědomili až na podzim 1947. Preventivní český pakt proti slovenskému separatizmu se tak rozpadl a začal být nahrazován pozvolna se formujícím paktem proti oběma komunistickým stranám (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 151–152).

¹⁶⁴ Holub pak ve svém vystoupení ještě upozornil na Gottwaldův verbální útok na Majerovu osobu. Ministerský předseda poté, co Majer vyjádřil nesouhlas s uzavřenou dohodou, na jeho adresu prohlásil: *"Je*

komunisty interpretovali jako prostředek k uklidnění situace na politické scéně (ABS, OB 2231, díl II., část 1, Záznam z mimořádného zasedání ÚVV 15. 9. 1947).

Vnitrostranickou krizi se nakonec podařilo utlumit kompromisem. Vedoucí orgány uznaly správnost jednání a dohody s komunisty, zároveň však zkritizovaly způsob jejich schválení a zveřejnění, zahájily rozhovory s národními socialisty a lidovci a daly pokyn krajským a okresním organizacím, aby neuzavíraly žádné další dohody s komunisty. Fierlinger měl zůstat ve funkci předsedy strany až do řádného sjezdu, který byl plánován na listopad.¹⁶⁵ Svým angažmá v procesu hledání cest vedoucích k uklidnění situace si další pozornost získal obrušovač hran Laušman (Kaplan 1997: 179).

Na vládní úrovni pak byla otázka milionářské dávky uzavřena 12. října, kdy kabinet pod obrovským tlakem zákon o mimořádné dani schválil. Průběh celé ani ne dvouměsíční kauzy je tak možné shrnout do jednoho odstavce. Výchozím bodem je komunistický návrh, s nímž nikdo jiný nesouhlasí, takže se KSČ ocitá v menšině. Komunisté reagují veřejným pranýřováním ministrů, kteří se postavili proti dávce. Národní socialisté a lidovci protestují proti takovým metodám a hrozí vládní krizí. Komunisté nedbají jejich výtek, stupňují nátlak a řešení otázky přenášejí z kabinetu "mezi lid", tj. "na ulici". Obrátí se na odbory, které iniciují "tlak zdola". Vypukají demonstrace, svolávají se schůze a jsou vysílány deputace. Na ÚRO a vyšší stranické a státní orgány míří stovky protestních rezolucí. Nekomunistická část vlády se v extrémně napjaté atmosféře podvoluje a schvaluje původní komunistický návrh. Kruh se uzavře (Kalinová 2004: 102).

3.6 Brněnský sjezd a to, co mu předcházelo

Základním faktorem, který utvářel tíživou politickou atmosféru pozdního léta a podzimu 1947, byla proměna komunistické taktiky. Nejednalo se však o žádnou radikální změnu, nýbrž o určitý posun v rámci celkové strategie KSČ, jejímž cílem bylo získání monopolu moci. Jestliže doposavad komunisté ve svém jízdním řádu revoluce stále ještě sledovali oficiální "demokratickou" linii, nyní shledali, že nastal čas pro přesun k "mimoparlamentní" strategii.

to reakcionář, který jde s nár. soc. a lidovci. Vy, poctiví soc. demokraté, si to s Majerem musíte vyřešit." (ABS, OB 2231, díl II., část 1, Záznam z mimořádného zasedání ÚVV 15. 9. 1947).

¹⁶⁵ *"...bylo dohodnuto, že v předsednictví strany nenastanou žádné změny až do sjezdu v Brně /14., 15., 16. XI. 1947/, kde padne konečné rozhodnutí o věci dr. Zd. Fierlingera."* (ABS, OB 2231, podsvazek č. 285, Fotokopie zprávy o poměrech v krajích).

V praktické politice se tento posun projevil zvýšením aktivity a agresivity v přístupu k ostatním stranám. Přestože už po volbách 1946 byl jasně patný nárůst komunistické arogance, nadále se snažili na ostatní partaje působit dojem státotvorného partnera a vyjadřovali se pro spolupráci v rámci Národní fronty. Ve vztahu k druhým stranám si proto do té doby vystačili pouze s relativně pasivním přístupem, založeným povětšinou na získávání informací z jejich vnitřku¹⁶⁶. Od poloviny roku 1947 však "umírnění" komunisté definitivně nastoupili cestu ofenzivní konfrontace, která měla urychlit jejich pochod k získání veškeré moci. Při řešení politických otázek se tak bez ohledu na koaliční partnery, kdykoliv se jim to hodilo, začali komunisté obracet přímo "k masám" a stupňovali tím tlak na demokratické strany. Poprvé si komunisté svou novou taktiku vyzkoušeli naostro právě ve střetu ohledně milionářské dávky (Rupnik 2002: 228–230).

Koncepční východiska pro ofenzivu KSČ představil Rudolf Slánský na zasedání ústředního výboru strany 21. srpna 1947. Plán podzimního politického nástupu komunistů vycházel z teze, že koaliční partneři chtějí vyvolat politickou krizi, zlikvidovat koalici a sestavit úřednickou vládu. Tomu se mělo zabránit vytvářením levicových frakcí v demokratických stranách a pečlivým prověřováním, získáváním a podporováním prokomunisticky orientovaných členů ostatních partají (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 150). Při přípravě taktického postupu boje o mocenský monopol v měsících po srpnovém zasedání ÚV nebylo stranické vedení zcela jednotné. Ve hře bylo pět variant, a sice: (1) získání většiny ve volbách, (2) provedení převratu v ostatních stranách, (3) změna poměru mocenských sil ještě před volbami, (4) změna mocenského systému vytvořením nové struktury Národní fronty, (5) úřednická vláda (Kaplan 1993: 96). Komunisté se nakonec rozhodli pro variantu vnitřního převratu v ostatních stranách. Tlak na rychlé provedení

¹⁶⁶ Informátoři, kterých měla KSČ nejvíce v sociální demokracii, byli navzájem izolováni a netvořili ucelenou síť. Jednalo se především o starší členy demokratických stran, kteří se během vlády rozešli s programem domovské partaje a rozhodli se vstoupit do KSČ, avšak komunisté je přesvědčili, aby svou stranu neopouštěli a raději pro v jejich prospěch pracovali uvnitř mateřské partaje. Mezi spolupracovníky byli i mladí či noví členové nekomunistických stran, které komunisté do těchto stran buď rovnou záměrně poslali, nebo je jako informátory brzy získali (Kaplan 1997: 11–13). Řady kolaborantů prostupovali dále lidé s válečným máslem na hlavě, kteří nyní chtěli aktivně odčinit své protektorátní škraloupky. Spolupracovníky se stávali i obyčejní konjunkturalisté, spatřující v kooperaci s KSČ osobní výhody (Belda et al. 1996: 45). Zvláštní kategorii tvořili tajní členové KSČ, nasazení do nekomunistických stran se stranickým úkolem. Jejich počet však nebyl vysoký (nejvíce jich působilo u národních socialistů) a většina z nich se pro dvojí členství rozhodla až začátkem roku 1948. Informátory a tajné členy verboval, koordinoval a jejich zpráv využíval od roku 1946 evidenční odbor ÚV KSČ, který byl založen na Slánského podnět. Vzhledem k politické blízkosti a shodě, která panovala mezi komunisty a řadou levých sociálních demokratů, nebylo pro KSČ získávání informací zvnitřku sociální demokracie příliš obtížné. Již koncem roku 1946 měl evidenční odbor seznam členů komisí a pracovníků sekretariátu sociálnědemokratické strany a záhy dostával zprávy o zasedání ústředního výboru, poměrech v sekretariátu a názorech čelných představitelů sociální demokracie (Kaplan 1997: 13–23).

akce pak narostl důsledkem kritiky, již se představitelům KSČ, za jejich údajně přílišné lpění na parlamentních metodách politického boje, dostalo na ustavující schůzi Informbyra¹⁶⁷ na konci září¹⁶⁸ (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 151). Založení Informbyra tak jen potvrdilo opodstatněnost Majerových a Laušmanových obav ze začátku měsíce, kdy chování KSČ ve věci milionářské dávky dávali do souvislosti s postupem komunistů v ostatních lidově demokratických státech. Na nebezpečí, které z ustavení Kominformy a její deklarace plyne pro sociální demokraty, pak Majer upozornil na zasedání ÚVV 13. října, kde prohlásil: *"Odmítám rozdělování sociálních demokratů na levé a pravé neb hodné a špatné. Agenty reakce a imperialismu ve výčtu nehodných stran by se později mohly [stát] i strany další. Komunisté by se nezastavili před likvidací i těch dobrých soc. demokratů. Tady jde o víc. Deklarace rozděluje svět na dva tábory. Na státy nových demokracií a na státy imperialistické. V tomto pojetí a rozdělení světa není místo pro poctivé soc. demokraty, přijdou ještě další akce komunistické. U nás mohou přijít před volbami se společnou kandidátkou a s jinými věcmi, my se musíme bránit a to akcí; nepřispělo to ke klidu ani ke spolupráci mezi demokratickým socialismem a komunistickými stranami. O mně se tvrdí, že jsem pravičák, to lidem odpouštím, neodpouštím ovšem to, když o mně někdo řekne, že jsem pesimista. Nermalujme si komunisty lepšími, než jsou."* (ABS, OB 2231, díl II., část 1, Zpráva o zasedání ÚVV 13. 10. 1947).

V polovině roku se začaly probouzet i demokratické strany, respektive národní socialisté, kteří v důsledku aktuální politické situace opustili představu, že se jim podaří komunisty ve volbách porazit samostatně. Postupně tak začínali promýšlet konkrétní možnosti spolupráce s ostatními nekomunistickými silami. K první poradě na toto téma došlo mezi celým užším vedením strany v červenci na poradě v Karlových Varech (Kocian 2002: 149). Mezi národněsocialistickými špičkami panovala shoda, že je třeba se pokusit zformovat všechny nekomunistické strany k obraně demokracie. Osloveni měli být lidovci,

¹⁶⁷ Informační byro alias Kominforma bylo založeno na schůzi představitelů devíti komunistických stran, konané v termínu 22.–27. září 1947 v polské Szklarské Porębě. Jednání se kromě zástupců východoevropských komunistických stran zúčastnili francouzští a italští komunisté. Zazněl zde projev hlavního sovětského ideologa Andreje A. Ždanova, který obsahoval tezi o rozdělení světa na dva antagonické tábory "míru" a "imperializmu" a výzvu k nesmiřitelnému boji proti imperializmu (Cuhra et al. 2006: 169–170).

¹⁶⁸ Polský delegát Władysław Gomułka dokonce tvrdil, že českoslovenští komunisté už propásli nejhodnější příležitost jak dobýt absolutní moc. Sovětští představitelé vysvětlovali, že za stávající zahraničně i vnitropolitické situace je nutné získat úplnou moc co nejrychleji, a tedy nikoliv parlamentní cestou. Českoslovenští předáci, kteří se považovali za vzorné sovětské žáky, byli kritikou zaskočení a slibovali brzké splnění požadavků (Veber 2008: 112–113).

slovenští demokraté i pravé křídlo soc. dem. a společný postup měl být patrný nejen ve vládě, ale i v nižších institucích¹⁶⁹. Jak Prokop Drtina shrnul ve svých pamětech, "*Karlovy Vary byly skutečně výchozím punktem a začátkem nové naší politické orientace a aktivity ve stranicko-mocenském smyslu*"¹⁷⁰ (Drtina 1992a : 341–342).

Během prázdnin tak národní socialisté zahájili jednání se zástupci lidovců a slovenských demokratů¹⁷¹. Jednání se sociálními demokraty, bez jejichž jednoznačného začlenění do nekomunistických řad nemohla mít demokratická opozice naději na úspěch, tehdy probíhala velmi opatrně, formou náhodných rozhovorů vedených s Majerem či Laušmanem (Kaplan 1997: 211–216). Obsahem těchto nezávazných konverzací ale byly pouze jednotlivé politické otázky, které se zrovna řešily ve vládě. Slovy Prokopa Drtiny: "*Nikdo jsme zatím nikomu z nich neřekli naplno – ani Majerovi ne – že nám nejde toliko o spolupráci a vzájemný souhlas od případu k případu, nýbrž že bychom si přáli celkovou dohodu jejich strany s naší, závaznou pro obě strany, že nepřipustíme do voleb další rozpínavost KSČ a že se budeme spolehlivě podporovat zásadně v obraně demokracie*"¹⁷² (Drtina 1992a: 365).

Optimismus, který do demokratických řad přineslo společné odmítnutí komunistického návrhu milionářské dávky, byl po podpisu dohody mezi sociální demokracií a KSČ vystřídán zklamáním. Výzvu signatářů dohody k obnovení socialistického bloku národní socialisté odmítali a argumentovali, že pokud komunisté a sociální demokraté usilují o obnovení bloku, měli před uzavřením dohody k jednání přizvat i národní socialisty, a ne je postavit před hotovou věc (Tři roky III.: 235). Národní socialisté se tak chtěli prezentovat coby sjednotitelé Národní fronty, kteří brání tvorbě jakýchkoliv bloků a deklarují svou

¹⁶⁹ Společný postup se však v budoucnu vždy omezoval výlučně na politickou formu zápasu, a jakmile komunisté přenesli řešení problémů "na ulici", byli demokraté v koncích (Kaplan 1997: 207).

¹⁷⁰ "*Do Prahy jsme se vraceli v bojové náladě a slibovali si, že už dál není možné komunistům ustupovat a že i Sovětům řekneme už jen svoje 'nět'*", vzpomínal na odhodlání a optimistickou náladu po jednání Vladimír Krajina, další jeho přímý účastník (Krajina 2004: 188)

¹⁷¹ Dokonce proběhla i schůzka s generály a důstojníky armády, která se stala prvním a zároveň posledním vážným pokusem rozšířit protikomunistický odpor nad rámec stranické spolupráce. Národní socialisté totiž očekávali, že odmítnutí Marshallova plánu vyvolá vnitrostátní krizi, a proto je zajímalo, jestli by armáda podporovala odpůrce komunistů. Většina generality odpověděla kladně a zároveň slíbila, že bude do armádních funkcí prosazovat příznivce národních socialistů na úkor komunistů. Hodnocení setkání však bylo na obou stranách rozpačité a další schůzka se již nekonala (Kaplan 1997: 211).

¹⁷² "*Systematicky jsem se snažil orientovat politiku naší strany tak, abychom usnadnili choulostivý úkol ministra Majera a jeho přátel, kteří usilovali o osvobození strany z komunistického područí,*" napsal Hubert Ripka ve svých pamětech (Ripka 1995: 107).

ochotu zúčastnit se *"porady o spolupráci s každou stranou, která ji o tuto spolupráci požádá"*¹⁷³ (Král 1963: 243).

Směrem k soc. dem. nechtěli národní socialisté po uzavření dohody činit *"nic, co by sociální demokracii ztížilo možný únik z této pasti, do které vinou některých z nich [sociálnědemokratických předáků] padla"*. O postoji většiny sociálních demokratů k dohodě s komunisty a okolnostech provázejících její vznik národní socialisty z vlastní iniciativy brzy informoval Laušman. Navštívil ministra spravedlnosti Drtinu v jeho úřadě, aby mu sdělil, že on ani Majer o dohodě nevěděli, nemají s ní nic společného a že se jedná o Fierlingerovu intriku. Laušman také Drtinu požádal, aby v tomto smyslu vyrozuměl předsedu nár. soc. Zenkla a aby se stranický tisk zdržel příliš prudkých útoků vůči sociální demokracii. Oba muži si slíbili, že se budou dále vzájemně informovat o postojích svých stran (Drтина 1992a: 378–383). K jednání mezi národními socialisty a sociálními demokraty pak došlo 18. září¹⁷⁴. Sociálnědemokratickou delegaci tvořili Laušman, Vilím a Tymeš, kteří národní socialisty informovali o charakteru dohody s KSC¹⁷⁵ (Kocian 2002: 154).

V kontextu aktivního nástupu komunistů na jedné a pozvolné aktivizace demokratického bloku na druhé straně se tedy odehrávaly přípravy na XXI. řádný sjezd sociální demokracie, který se měl v polovině listopadu odehrát v Brně. Vývoj uvnitř strany s napětím sledovaly¹⁷⁶ oba tábory, neboť směr, kterým se sociální demokracie vydá, byl

¹⁷³ Permanentní strach z toho, že by náhodou vlastní partaj mohla být obviněna z formování jakéhokoli bloku, majícího za cíl rozbít Národní frontu, byl tehdy společný všem demokratickým stranám. Každá z nich proto neustále a do omrzení deklarovala, že je ochotná jednat vždy a se všemi.

¹⁷⁴ Ve stejný den proběhlo i jednání s lidovci, na kterém se obě strany dohodly na vzájemné podpoře, především v zemědělských otázkách a vyměnily si své názory na problematiku prosazování komunistického vlivu ve SNB a armádě (Kocian 2002: 154).

¹⁷⁵ Obě strany se na jednání vyslovily pro udržení Národní fronty a národní socialisté odmítli obnovu socialistického bloku. Většinu vedení sociální demokracie výsledek jednání neuspokojil. Vilím hodnotil jednání slovy, že *"nár. soc. dělají chytráckou politiku"*. K významnější, konkrétnější dohodě mezi oběma stranami, kterou si přál Majer, tak nedošlo (Kaplan 1997: 176).

¹⁷⁶ Je příznačné, že zatímco demokraté situaci v soc. dem. skutečně jen pozorně sledovali, byvše si vědomi, že *"pro budoucnost bude rozhodující, zda a s jakým úspěchem členstvo sociální demokracie bude s to vymoci na svém vedení důsledné zachování vlastní politické linie"* (Tři roky III.: 278), komunisté do vnitrostranických záležitostí soc. dem. bezostyšně zasahovali. Příslušné komunistické orgány se pustily do práce a na okresních konferencích, které volily delegáty, se snažily zjistit rozložení sil a získávat na svou stranu pravicové delegáty. Míra komunistického vměšování do vnitrostranických záležitostí byla však mnohdy neúnosná i pro levicově orientované členy soc. dem. Mnozí delegáti, kteří původně sympatizovali s Fierlingerem, jej tak nakonec nepodpořili, protože pochopili, že je vlastně komunistickým kandidátem. To způsobilo zdrženlivost levých v předsjezdové kampani, kterou KSC nelibě nesla. I přesto však komunisté hodnotili své předsjezdové angažmá pozitivně. Získat na svou stranu sociálnědemokratický tisk, jak plánoval

vzhledem k předestřeným okolnostem důležitý jak pro komunisty, tak pro demokraty. Sociální demokracie se tím dostávala do pozice pověstného *jazyčku na váze*, tedy do situace, kdy "nominální" hodnotu strany, určenou volebním výsledkem, vysoce převyšovala její "reálná" hodnota, daná tím, že ji k prosazení svých cílů potřebovaly oba bloky (Tigrid 1975: 413).

Dvuměsíční období mezi uzavřením dohody s KSČ a sjezdem bylo ve znamení ostrých bojů fierlingerovců s majerovci o nerozhodnuté spolustraníky¹⁷⁷. Názorově silně diferencovaná strana tak ani na předsjezdových okresních konferencích, ani přímo na sjezdu příliš neřešila programová témata a veškerá pozornost se soustředila na otázku volby nového předsedy sociální demokracie (Blažek 2008: 156).

Kandidátem levice byl samozřejmě Zdeněk Fierlinger. Dlouho však nebylo jasno o osobě, která by se Fierlingerovi měla ve sjezdové volbě postavit a nahradit jej ve funkci předsedy. Hledání kandidáta vůbec nebylo jednoduché. Jako jeden z možných vyzyvatelů byl zmiňován Ivan Dérer. Ve svých pamětech Dérer uvádí, že se začátkem října 1947 setkal s Majerem, který jej požádal, aby "*zanechal politické pasivity*" a přijal kandidaturu. Oba muži si v rozhovoru notovali a shodli se na potřebě zvolit v Brně akceschopný výkonný výbor a silného předsedu. Dérer však prohlásil, že on osobně se necítí být "*tím silným a schopným mužem*," takže Majerovu nabídku nemůže přijmout (Dérer 1993: 15). Kandidatura samotného Majera se jevila jako příliš riskantní, neboť nebyl považován za všeobecně akceptovatelného kandidáta, kterého by podpořili i lavírující delegáti, nejkuli některý z příznivců levice¹⁷⁸. Vojta Beneš se nechtěl žádnou funkcí vázat jednak proto, že se ve svých 69 letech již považoval za starého, jednak z toho důvodu, že byl

Gottwald, a přimět k aktivitě radikální levici v soc. dem. se jim sice nepodařilo, byli však spokojeni, že s levicovými funkcionáři navázali bližší kontakt a prohloubili ideové rozpory ve straně. Rovněž měli poměrně dobrou představu o průběhu příprav sjezdu. Před sjezdem dávali Fierlingerovi spíše malou naději na zvolení, avšak nadále věřili, že ofenzivní vystoupení levice na sjezdu dokáže strhnout nerozhodnuté delegáty (Kaplan 1997: 39–43).

¹⁷⁷ Sociálnědemokratická pravice se v tomto období těšila relativně dobrému postavení v krajských a okresních sekretariátech v Plzni, Praze, Liberci a částečně Ostravě, Hradci Králové a Karlových Varech. Situace však nikde nebyla jednoznačná a napětí mezi "pravými" a "levými" panovalo ve většině krajů (Vošahlíková 1985: 93–94). Jeden z komunistických informátorů viděl předsjezdové rozložení sil takto: "*Většina členstva jde hlavně za Laušmanem a Fierlingerem, který má kolem sebe málo schopných propagátorů. Majer však dovede kolem sebe soustřediti nejschopnější funkcionáře a dovede dělati politiku intrik.*" (ABS, OB 2231 díl III., část 1, Přehled o soc. demokratické straně v hrubých rysech).

¹⁷⁸ "*Je zbytečné mít obavy, že za předsedu by byl zvolen Majer... protože levicově orientované síly nepřipustí takovouto kandidaturu,*" vyjádřil svůj názor v první listopadové dekádě člen předsednictva pražského krajského výkonného výboru dr. Černocho, který patřil k levici uvnitř strany (Ibid., Předsjezdová situace v sociální demokracii zpráva č. 4).

prezidentovým bratrem¹⁷⁹. V různých fázích předsjezdového období potom v souvislosti s možnou kandidaturou na post předsedy strany padala i další jména, jako například Vojtěch Dundr nebo František Tymeš¹⁸⁰ (Horák 2012: 221–225). Kandidátem protifierlingerovské části sociální demokracie se však nakonec stal představitel středního proudu Bohumil Laušman¹⁸¹. Ten kandidaturu původně odmítal, ale nakonec ji přijal za tři podmínek: *"za první – že strana bude neodvislou nejenom vůči levici, ale i vůči pravici; za druhé – že její politika bude nejenom demokratická, ale i nadále nekompromisně socialistická; a za třetí – že budu až nadále zproštěn funkce ve vládě, abych se mohl plně věnovat výstavbě strany"* (Laušman 1953: 96).

Václav Majer, o němž důvěrníci KSČ ve svých zprávách mluvili jako o *"nejreakčnějším"*, případně *"nejradikálnějším elementu"* v sociálnědemokratické straně, si od podzimu 1947 vysloužil zvýšenou pozornost komunistických informátorů. V této době začaly příslušné komunistické orgány¹⁸² systematictěji shromažďovat a vyhodnocovat různé typy informací, týkající se Majerovy osoby. Ve druhé půlce října se tak na Slánského stole objevil dopis, v němž pisatel generálního tajemníka KSČ informoval: *"Zasíláme první zprávy, které jsme obdrželi od soudruhů z potravinářského průmyslu a ministerstva výživy. Podle Tvého přání sbíráme i zprávy nedoložené, které by různým kontrolním orgánům mohly sloužit jako upozornění pro jejich vyhledávání. Další zprávy zašleme co nejdříve."*

¹⁷⁹ Vojta Beneš vnímal, že kdyby se stal předsedou, musel by prezident posléze čelit nařčením, že *"prostřednictvím svého bratra uplatňuje nenáležitý vliv na politiku jedné ze stran"* (Dérer 1993: 25). Prezident v předsjezdové situaci ve straně skutečně aktivně ovlivňoval a přál si politický pád svého někdejšího přítele Fierlingera. Proto si některé významné funkcionáře strany zval na audience a přesvědčoval je, aby proti stávajícímu předsedovi vystoupili (Veber 2008: 183–184). Averzí vůči Fierlingerovi se netajil ani v rozhovorech s jinými, než sociálnědemokratickými politiky. Prokop Drtina píše, že prezident po zveřejnění dohody mezi soc. dem. a KSČ o svém dlouholetém spolupracovníkovi hovořil *"s neskrývaným hněvem... odporem a pohrdáním a jeho pakt s KSČ nazval ničemností."* (Drtina 1992a: 385).

¹⁸⁰ Tím ale výčet možných kandidátů nekončil. V jedné z předsjezdových zpráv od informátorů se například objevilo, že majerovci *"připravují jako šlágr pro sjezd v Brně na místo předsedy strany jako protikandidáta s. Františka Němce t. č. velvyslance v Kanadě."* (ABS, OB 2231, díl III., část 1, Předsjezdová zpráva z 24. 9. 1947).

¹⁸¹ Laušman byl vnímán jako praktický politik, vzbuzující naději, že v těžké době dokáže v předsednické funkci řešit vnitrostranické spory a posílit vliv sociální demokracie ve společnosti. Svá rozhodnutí podřizoval často aktuální situaci, kterou se vždy snažil analyzovat a reálně hodnotit možnosti strany prosadit její stanoviska. Ne ve všech případech však dodržoval hranice, které jsou pro podřizování se aktuálním poměrům pro politiky přijatelné (Kaplan 2011: 334).

¹⁸² Během druhé poloviny roku 1947 a v začátku roku následujícího uvnitř KSČ pracovalo několik orgánů, v jejichž pracovní náplni bylo monitorování a ovlivňování dění v sociální demokracii i ostatních nekomunistických subjektech. Tyto orgány různě vznikaly, reorganizovaly se a slučovaly, mnohdy mezi nimi panovalo i napětí. Patřil sem evidenční odbor, informační odbor, ideová a politická komise, komise pro sociální demokracii a národní socialisty, zpravodajská služba ministerstva vnitra, odbor pro práci mezi ostatními stranami (oficiálně odbor Národní fronty) atp. (Kaplan 1997: 11–55).

Jednalo se tedy o informace, které by bylo možno využít k útokům na Majera a k jeho kompromitaci. Slánský se například mohl dočíst, že Majerův bratr je *"notorický alkoholik"* a *"úplatkář"*, že ministr prosazuje své známé do ředitelských funkcí firem pod správou ministerstva výživy, protežuje soukromý sektor na úkor národních podniků, nebo že jeho ministerstvo v zahraničí realizovalo nevýhodný nákup kakaových bobů (ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Fotokopie dopisu pro Slánského ze 17. 10. 1947).

Pokud šlo o Majerovu aktivitu související s blížícím se sjezdem, začátkem listopadu například jeden z komunistických důvěrníků referoval o ministrově návštěvě uherskohradištského cukrovaru, během níž Majer večer zavítal do sklípku, aby v uzavřené společnosti *"mohl důvěrně porozprávět s předními činiteli soc. dem. strany zlínského kraje a aby u nich posílil svoje posice."*¹⁸³ (Ibid., Zpráva z návštěvy min. Majera v cukrovarech na Moravě z 3. 11. 1947).

Jednání očekávaného sjezdu sociální demokracie začalo v pátek 14. listopadu 1947 ve velkém sále brněnského Sokolského stadionu. Emoce vzbudil už Fierlingerův příchod. Jeho přívrženci mu obstarali velkolepé entrée, když jej vyzvedli na ramena a takto ho donesli k předsednickému stolu¹⁸⁴ (ABS, OB 2231, díl III., část 3, Zpráva o průběhu sjezdu). Sjezd zahájil jeho předseda Laušman. Ve svém projevu zdůraznil nutnost jednoty strany v boji za demokracii, vyslovil se proti vnášení diktátorských metod do politického boje a proti tomu, aby v Československu při budování socialismu byly násilně uplatňovány cizí metody, odporující vlastním zkušenostem a tradicím, čímž narážel na komunistický způsob vedení politického boje. Sociální demokracie měla dle Laušmana zůstat samostatnou stranou, řídící se vlastním rozumem a citem. Spolupráce s komunisty i ostatními stranami se měla realizovat případ od případu a na bázi Národní fronty (Šolc 2008: 164). Po Laušmanovi hovořil František Tymeš o sjednocení se slovenskými sociálními demokraty, které bylo jedním z významných výsledků sjezdu¹⁸⁵. Poté zazněly

¹⁸³ *"Ministr Majer byl dosti veselý a sdílný a cíť se v prostředí naprosto věrohodném, popíjel statečně blatnické víno. Věnoval se též společnému zpěvu a vedl v oplzlých písničkách."* (ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Zpráva z návštěvy min. Majera v cukrovarech na Moravě z 3. 11. 1947).

¹⁸⁴ Podle zprávy komunistických informátorů si takové chování vysloužilo kritiku pravicových delegátů, kteří prohlašovali, že *"to jsou fotbalové zvyky a že se to dělá s hráči, kteří dají nejvíce gólů. Generální tajemník Vilím se při tom vyjádřil, že je to objednaná atrakce k posílení Fierlingerovy posice."* (ABS, OB 2231, díl III., část 3, Zpráva o průběhu sjezdu).

¹⁸⁵ Pro připomenutí; na Slovensku došlo během Slovenského národního povstání v září 1944 ke sloučení komunistů se sociálnědemokratickou stranou. Řada jejích původních členů po válce s tímto sloučením nesouhlasila, a tak v lednu 1946 vznikla marginální Strana práce, sdružující tradiční slovenské sociální

zdravice hostů ze zahraničních sesterských partají¹⁸⁶. Pozdravný dopis sjezdu zaslal i prezident a tuzemské politické strany¹⁸⁷. Po hostech z ciziny vystoupil generální tajemník Vilím se zprávou o členské základně.

Z hlediska hlavního bodu sjezdu, kterým byla volba předsedy, byla důležitá hlavně sobota. Jako první řečník dne vystoupil Fierlinger, který ve své řeči zdůrazňoval politiku spolupráce se Sovětským svazem na mezinárodní a s komunisty na vnitropolitické scéně (Blažek 2008: 159). Po předsedovi přednesl svůj projev Majer. Pokud někdo očekával útok na Fierlingerovu politiku, nedočkal se¹⁸⁸, protože ministr se soustředil hlavně na odborné hospodářské otázky a přednesl, stejně jako po něm Vilím, relativně opatrnou řeč. Svůj projev Majer zakončil slovy: *"Veliké a krásné myšlenky demokracie a socialismu, nad které není lidštějších a krásnějších, vítězí a zvítězí nejenom v životě politickém a kulturním, ale také v hospodářství. Jsme demokraté a socialisté a chceme proto demokracii nejenom v politice, ale také v hospodářství. Chceme socialismus, který při stále vzrůstající životní úrovni zajistí člověku také všechny lidské svobody, občanská práva a lidské štěstí."* (AČSSD, f. 71, a. j. 112, Hospodářská politika Československé sociální demokracie. Projev soudr. Václava Majera na XXI. sjezdu strany v Brně ve dnech 14. – 16. XI. 1947).

demokraty, kteří odmítli sloučení s komunisty. V říjnu 1946 se Strana práce přejmenovala na Sociální demokracii na Slovensku a na brněnském sjezdu došlo ke sloučení této strany s českými sociálními demokraty (Veber 2008a: 152). Spojení obou stran bylo dobrým signálem pro pravici, neboť noví slovenští spolustraníci, v důsledku toho, že soc. dem. levice na Slovensku se již během války začlenila do komunistických řad, byli ve své většině pravicového zaměření (Vošahlíková 1985: 89).

¹⁸⁶ Zatímco polští a bulharští delegáti plédovali pro těsnou spolupráci sociálních demokratů s komunisty, zástupce britské Labour Party Denis Healey nabádal v této věci k obezřetnosti (Blažek 2008: 158). V jeho zdravici mimo jiné zaznělo, že labouristé si přejí spolupráci se Sovětským svazem, ta se však *"nesmí zakládat na pojetí, že jedna strana má vždy pravdu a druhá nikdy"*. Zahraniční tajemník labouristů ve svém projevu také uvedl, že *"v nové socialistické Británii je mnohem větší zájem o Československo než možná o kteroukoliv jinou zemi v Evropě."* Dal tak najevo obavy, s nimiž britští labouristé hleděli na perspektivy udržení demokratického vývoje v Československu (Právo lidu 16. 11. 1947).

¹⁸⁷ Komunisté ve svém textu podepsaném předsedou Gottwaldem a tajemníkem Slánským upozorňovali na nezbytnost součinnosti obou stran, protože jediné *"zůstanou-li demokratické, pokrokové a socialistické síly sjednoceny, budou plány reakce potřeny"*. Proto také *"Komunistická strana Československa podává ruku k další upřímné a těsné spolupráci na podkladě zásady rovný s rovným."* Svůj dopis končili poněkud výhrušným konstatováním, že *"kdo sahá na tuto spolupráci, sahá na republiku"* (Rudé právo 14. 11. 1947). I Národní socialisté v textu své zdravice signované předsedou Zenklem a tajemníkem Krajínou vyjadřovali nutnost spolupráce obou stran, i když pro její zdůvodnění samozřejmě používali obsahově jiné argumenty než komunisté. Především vzpomínali na to dobré z minulosti. Konstatovali, že počáteční spory mezi oběma stranami, k nimž docházelo po vzniku národních socialistů, *"překlenulo uplynulých třicet let duhou smíření a spolupráce"* a že *"za celých dvacet let první republiky ani jedinkrát nestáli jsme proti sobě při hlasování v zákonodárných sborech v žádné jen poněkud vážné věci"*. Národní socialisté vyjádřili přesvědčení, že *"se ani v osvobozené republice nesmí ztratit tato tradiční již spolupráce,"* a že obě strany musí být *"obrání zásad a hodnot demokracie parlamentní v duchu humanity a svobody"* (Svobodné slovo 13. 11. 1947).

¹⁸⁸ Například agent V–101 během října informoval, že *"na sjezdu pronese Majer proti Fierlingerově politice bezohledně zahrocenou útočnou řeč."* (ABS, OB 2231, díl III., část 2, Zpráva V–101 z 20. října 1947)

Největší rozruch a zároveň ovlivnění nálady delegátů ve prospěch laušmanovsko-majerovského křídla tak svými projevy způsobili staří straniční funkcionáři¹⁸⁹, kteří původně na sjezdu neměli ani vystupovat¹⁹⁰. Nejostřeji promluvil Vojta Beneš, který směrem k Fierlingerovi prohlásil, že jej *"má rád jako chlapa"*, avšak nevidí v něm předsedu, jenž *"by byl zárukou, že... strana v budoucnosti bude jednotná, ani toho, zda v budoucnosti bude vůbec existovat."* (ABS, OB 2231, díl III., část 2, Zpráva ze sjezdu). Plná podpora samostatnosti strany a obava o její zachování ležela na srdci i Alfredu Meissnerovi: *"Ve straně je strach, že by mohla přijít o svou existenci. Snaha po samostatnosti je tak hluboce zakořeněna, že by si mnohý vylámal zuby. Musí být jasno, ale ne na chvíli, nýbrž na dlouhou dobu. Nemohu snést myšlenku, že se s komunisty sloučíme, že jim sloužíme, je třeba žádat plné jasno a sjezd se má usnésti na naprosté samostatnosti strany..."* (Ibid., část 3, Sjezd soc. dem. strany – 14. – 16. 11. 1947). Dérer pak ve svém projevu *"označil Laušmana jako žáka nezapomenutelného Hampla a Majera jako hamplovského poctivce."* (ABS, OB 2231, díl II., část 1, Sjezdové zasedání 15. XI. odpoledne). Vystoupení zaslužilých členů způsobila, že sjezdová diskuze se přiosvětila a v dalších příspěvcích tak nebyla nouze o osobní invektivy. Jedni obviňovali staré funkcionáře z útoku na *"milovaného pana předsedu"*¹⁹¹ a krachu prvorepublikové politiky sociální demokracie, druzí, a byla jich většina, zpochybňovali správnost spolupráce s komunisty a kritizovali jejich praktiky. Emotivní jednání uzavřel symbolicky nejdříve Fierlinger, který vyzval k uklidnění situace. Na závěr druhého dne vystoupil Majer, který *"si neodpustil, aby ve svém referátu nevinil Fierlingera a tím opět nepokazil již téměř dobrou a spřátelenou náladu delegátů"* (Blažek 2008: 160).

V neděli 16. listopadu, poslední den sjezdu, konečně došlo na volbu předsedy¹⁹². Zvítězil Bohumil Laušman s 283 hlasy oproti 182 hlasům Zdeňka Fierlingera, třetí kandidát

¹⁸⁹ *"Staré politické mrtvoly, které byly již z politického života vyřazeny, měly být oživeny,"* uvedl Fierlinger později na adresu zaslužilých členů sociální demokracie ve svém již zmíněném textu, sepsaném z kraje roku 1949 pro potřeby předsednictva KSČ (ANM, Fierlinger, kart. 15. inv. j. 263).

¹⁹⁰ Dérer vzpomíná, že on a Meissner vystoupili až poté, co byli jednohlasným usnesením delegáty požádáni, aby se ujali slova. Dérer dal svůj projev na papír krátce před jeho přednesením a Meissner hovořil spatra (Dérer 1993: 16).

¹⁹¹ Představitelka fierlingerovského křídla Anna Jungwirthová označila projev Vojty Beneše za *"plod stařecké nenávisti"* (ABS, OB 2231, díl II., část 1, Sjezdové zasedání 15. XI. odpoledne).

¹⁹² Cesta k samotné volbě byla klikatá a velmi se v ní angažovala KSČ, která se pokoušela výsledek ovlivnit. Komunisté po čas sjezdu zřídili v Brně v podstatě sekretariát, který sloužil potřebám levého křídla (Blažek 2008: 156). Plánovaná ofenziva zleva však nebyla dostatečná a Fierlingerova nabídka Laušmanovi, že se vzdá kandidatury, pokud se nové vedení zaváže pokračovat v dosavadní politice, nebyla akceptována. Pod

Oldřich John přesvědčil 2 delegáty a jeden hlas byl neplatný¹⁹³. Kromě změny na předsednickém postu dokládalo ztrátu pozic levicového křídla i to, že fierlingerovec Evžen Erban nebyl zvolen do stranického vedení (Veber 2008: 184). Václavu Majerovi delegáti vyjádřili důvěru a stejně jako na manifestačním sjezdu v roce 1945 jej zvolili do ústředního výkonného výboru. Nový ÚVV byl oproti tomu předchozímu složen i z řady *"soudruhů a soudružek slovenských,"* což představovalo *"viditelný doklad nového celostátního sjednocení Čs. sociální demokracie."* (Právo lidu 18. 11. 1947).

3.7 Mezi Brnem a Únorem

V prvních okamžicích po sjezdu tedy u většiny sociálních demokratů, mezi ostatními nekomunistickými stranami¹⁹⁴ i v prezidentské kanceláři¹⁹⁵ převládala spokojenost nad tím, že byla potvrzena linie usilující o samostatný postup sociální demokracie. Například Vilém Bernard, zahraniční tajemník strany a původně fierlingerovec, který však opustil levicové pozice a od roku 1946 prosazoval nezávislou politiku, velmi optimisticky uvedl: *"Nyní máme situaci, která nám umožní vyhrát volby. Do voleb půjdeme s kritikou KSČ, budeme dělat všechno, abychom KSČ isolovali. Příštím předsedou vlády bude socialista, ministerstvo vnitra převezmou taktéž socialisté, komunistům jsme ochotni nechat ve vládě 2 místa. Budeme-li to dělat dobře, komunisté nedostanou ve volbách víc než 22 %."* (ABS, OB 2231, díl II. část 1, Zpráva ze sjezdu soc. dem. strany).

Špilberk tak náhle přijel Slánský a zahájil zákulisní jednání. Nepodařilo se mu přimět Laušmana, aby se vzdal kandidatury, dosáhl však toho, že neustoupil ani Fierlinger a na sjezdu se bojovně hlasovalo (Kaplan 1997: 43).

¹⁹³ Samotní aktéři volby přišli později s rozdílnými interpretacemi svého výsledku, respektive hodnocením poměru získaných hlasů. Zatímco Bohumil Laušman hovořil o tom, že *"nad Fierlingerem značnou většinou zvítězil"* (Laušman 1953: 97), Zdeněk Fierlinger s podobným časovým odstupem tvrdil, že sjezd zvolil nové vedení *"s poměrně malou většinou"* (Fierlinger 1951: 167).

¹⁹⁴ Národní socialista Ripka sice nově zvoleného předsedu považoval za *"naprostého oportunistu"*, přesto však věřil, *"že ho nátlak většiny straníků a jeho osobní ctižádost přimějí, aby dělal stále výraznější protikomunistickou politiku."* (Ripka 1992: 195). Posun k lepšímu si od Laušmana slibovalo i národněsocialistické Oddělení pro vědeckou politiku, které ve svém pravidelném čtrnáctidenním přehledu vnitřní politiky konstatovalo, že nový předseda se zasadí o upevnění nezávislosti sociální demokracie a že se delegáti jeho zvolením rozhodli *"pro posílení československé demokracie jakožto demokracie parlamentní"* (Tři roky III.: 378). Laušmanovo zvolení s uspokojením kvitovali i lidovci: *"...bylo řečeno, že toto řešení je lepší, než kdyby se stal předsedou strany na př. Majer poněvadž v tomto případě by mohlo dojít k rozštěpení strany sociálně demokratické, z níž jedna t. zv. levá část by mohla přejít ke komunistům. Takto Laušman bude si vědom, že byl zvolen sociálně demokratickou pravici a nebude dělat nic, než na čem se příslušné orgány strany usnesou."* (ABS, ZV 127 MV, Komentář lidové strany ke zvolení Laušmana předsedou strany).

¹⁹⁵ Fierlinger cituje pozdější Vilímovo tiskové vyjádření z londýnské emigrace, ve kterém Vilím uvedl: *"...podíl na úspěchu brněnského sjezdu měl rovněž president dr. Edvard Beneš... Tu neděli ve 4. hod. odpoledne, kdy dostal zprávu o výsledcích sjezdu, prohlásil za svoji nejšťastnější chvíli od návratu do ČSR."* (ANM, Fierlinger, kart. 15. inv. j. 263).

Velmi brzy však začalo být patrné, že hodnocení, podle něhož došlo v Brně k jasnému vítězství pravice, které povede k uklidnění emocí v rozhádané straně a jako celek ji nasměruje do protikomunistického tábora, nepředstavovalo úplně věrný popis reality. Důkazem byl například fakt, že sjezd sice zdůraznil nezávislost strany, zároveň ale neodsoudil zářijovou dohodu. Když tedy Právo lidu napsalo, že *"soudružská pospolitost je zase pohromadě a šikuje se svorně za novým vedením, vzešlým ze skutečné vůle strany,"* vyjádřilo tím spíše své přání než skutečný stav věcí (Právo lidu 18. 11. 1947). Ve stejný den navíc Rudé právo otisklo *Prohlášení šestnácti*¹⁹⁶, jehož obsah a vůbec fakt, že vzniklo, taktéž značně zpochybňovaly oprávněnost sebevědomí, které číselo ze stránek sociálnědemokratické tiskoviny.

Pravdou jistě bylo, že levice v Brně nezvítězila. Její porážka však nebyla nijak zdrcující a příznivce levicového proudu tak neuvrhla do apatie, nýbrž je naopak povzbudila k větší aktivitě, čímž se vnitrostranické spory ještě prohloubily. Zásadní samozřejmě byla skutečnost, že stranická levice měla plnou podporu komunistů¹⁹⁷. Důsledkem sjezdu byla i výměna sociálnědemokratických ministrů, kdy Fierlingera s Laušmanem podle dohody nahradili František Tymeš a Ludmila Jankovcová¹⁹⁸. Pozice sociálnědemokratických reprezentantů ve vládě se tak posunula více doleva, protože oba noví členové vlády byli zastánci blízké spolupráce s komunisty (Kaplan 1997: 179–181). Sociálnědemokratická levice s mocnou podporou KSČ v zádech pak následujících dnech iniciovala založení

¹⁹⁶ Prohlášení šestnácti přečetl jeden z jeho signatářů, poslanec František Bláha, v závěrečný den sjezdu po volbě předsedy. Jednalo se o text, kterým fierlingerovské křídlo vyjádřilo nesouhlas s výsledkem sjezdu a apelovalo na nové vedení, aby se snažilo o bližší spolupráci s komunisty v rámci Národní fronty (Rudé právo 18. 11. 1947).

¹⁹⁷ KSČ podporovala levici ve straně, avšak zároveň neměla zájem na rozpadu sociální demokracie. Přestože v týdnech na přelomu let 1947/48 byla sociální demokracie několikrát na hraně rozkolu, komunisté jej stále považovali za předčasný, a proto plány k němu směřující nepodporovali. Úvahy, z nichž vycházela komunistická taktika, vysvětluje Karel Kaplan, když cituje Fierlingera: *"[Gottwald a Slánský] byli názoru, že je třeba udržet sociální demokracii jednotnou a že by bylo chybou, kdyby došlo k rozkolu. V parlamentě měla komunistická strana spolu se sociálnědemokratickými hlasy malou většinu, a proto rozkol v řadách sociální demokracie mohl vyvolat předčasně vnitropolitickou krizi, pro kterou nezdála se mezinárodní situace tehdy ještě zralou"* (Kaplan 1997: 180).

¹⁹⁸ Národněsocialistické Oddělení pro vědeckou politiku neřešilo případné odborné kompetence nové ministryně Jankovcové či aktuální politický dopad jejího jmenování, nýbrž jej interpretovalo jako šikovný předvolební projev vstřícnosti k ženské části populace: *"... ačkoliv jsou mužové politicky obecně aktivnější, přece jen je ženská polovice hlasů při volbách o něco větší než mužská; rozhodně je to reservoár hlasů, z něhož doufá sociální demokracie především získat, jestliže na nejdůležitější resort, který kontroluje, jmenovala ženu"* (Tři roky III.: 378–379).

frakce jménem Klub socialistické demokracie¹⁹⁹ a začala připravovat vydávání týdeníku Směr (Blažek 2008: 161).

Dalším mezníkem nejen vzhledem k přístupu komunistů k sociální demokracii, ale obecně v celkovém strategickém postupu, který měl být završen monopolním uchopením moci, bylo zasedání ÚV KSČ ve dnech 27. a 28. listopadu 1947. V době, kdy se komunisté dostávali do stále větší izolace, Gottwald před vedoucími funkcionáři přednesl proslov, připravený na základě dvou referátů; jednoho ze stranického sekretariátu a druhého ze sekretariátu sovětské komunistické strany. Šéf KSČ hovořil o zahraniční situaci, předestřel celkové hodnocení vnitropolitického vývoje a naznačoval, že Československo je poslední lidově demokratickou zemí, v níž ještě nebyla jasně vyřešena mocenská otázka (Rupnik 2002: 234–235).

"Uplynulé měsíce stály ve znamení zápasů se zpátečnickými a rozvratnými živly ve všech oblastech veřejného života," konstatoval Gottwald, předpokládaje, že i nadále se *"reakce, rozlezlá na všech stranách, ...bude snažit ještě více ochromovat činnost vlády, parlamentu a ostatních lidových orgánů, aby v určitém okamžiku mohla vládu a parlament učinit plně práce neschopnými. Chtěla by vyvolat ve vhodný okamžik vládní krizi a učinit pokus o vytvoření úřednické vlády. Takový krok by bylo nutno hodnotit jako pokus o reakční puč. Na něj by bylo nutno dát drtivou odpověď."* Vítězství nad reakčníky měl komunistům přinést neúprosný boj, vedený *"nejen politickými, ale i administrativními prostředky"*²⁰⁰ (Gottwald 1958: 199–205). Důležitá část referátu pojednávala o Národní frontě. Odmítnutí komunistického návrhu účasti masových – teoreticky nadstranických, fakticky však komunisty ovládaných – organizací na zasedání Národní fronty, na němž se dokázaly

¹⁹⁹ Klub socialistické demokracie se podle představ komunistů měl stát veřejnou institucí s širší základnou, než byla frakce v jedné straně. Klub měl poskytnout příslušníkům "levicových opozičních frakcí" v sociálnědemokratické a národněsocialistické straně politickou a organizační platformu pro jejich působení a "legalizovat" tak jejich frakční činnost (Kaplan 1997: 49).

²⁰⁰ Komunisté v této době už beztak naprosto bezskrupulózně překračovali standardní metody politického boje a pro uplatnění svého vlivu využívali nejen "administrativních prostředků", ale rovnou teroristických metod, jako tomu bylo v tzv. třaskavinové aféře, známé rovněž jako krabičkový atentát nebo krčmaňský případ. Tato aféra vypukla v září 1947, kdy ministrům Zenklovi, Drtinovi a Masarykovi přišly balíčky obsahující trhavinu. Na oko velkolepé vyšetřování v režii komunisty ovládané bezpečnosti nikam nevedlo a věc se pohnula až v momentě, kdy se do případu vložilo Drtinovo ministerstvo spravedlnosti. Stopy vedly k členům KSČ v olomouckém kraji, avšak celá záležitost se táhla několik měsíců a po únorových událostech už po pachatelích samozřejmě nikdo nepátral. Jediným praktickým dopadem tak bylo, že ministerstvo vnitra přidělilo nekomunistickým ministrům osobní ochranu, složenou z věrných členů KSČ, kteří od té doby mohli své nadřízené pravidelně informovat o pohybu a činnosti svých chráněnců (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 152–153).

demokratické strany shodnout, interpretoval Gottwald jako pokus *"vyřadit lid ze spoluúčasti na rozhodování"*. Dále hovořil o strategickém plánu strany, jehož součástí mělo kromě boje s rozvratnými živly být i soustředování *"všech lidí dobré vůle, bez ohledu na stranickou příslušnost, k pozitivní budovatelské práci pro blaho národa"*²⁰¹ (Ibid.: 205). Klement Gottwald tak jasně vyjádřil cíl získat za všech okolností na svou stranu "většinu národa". Jak konstatuje Jacques Rupnik, nebyla již míněna majorita voličská, nýbrž "politická", tedy taková, které komunisté dosáhnou v "obrozené" Národní frontě²⁰² (Rupnik 2002: 235–236). Stejně měly být obrozeny i ostatní politické strany, přičemž "obrození" je eufemismus pro rozleptání nekomunistických stran zevnitř, a to za pomoci oněch výše zmíněných *"lidí dobré vůle"*.

V části referátu věnované přímo sociální demokracii Gottwald konstatoval, že brněnský výsledek sice dočasně posílil pravici, avšak *"každá medaile má dvě strany"* a pro komunisty je pozitivní, že se urychlila ideologická diferenciací uvnitř strany. Díky tomu je *"možné zformovat skutečnou levici, která má šance, aby získala vedení, anebo která aspoň může pro věc socialismu zachránit nejlepší část soc. dem., zejména dělnictvo."* Tato Gottwaldova věta v podstatě vystihuje maximální a minimální cíl, kterého chtěli komunisté v přístupu k sociální demokracii dosáhnout. Optimální pro ně bylo zachování jednotné strany s levicovým vedením. Pokud by se tento cíl jevil nereálně, chtěli alespoň zajistit, aby levicová frakce byla co nejpočetnější a v případě rozštěpení přešla ke komunistům. Na úrovni členské základny mělo dosažení cíle napomoci osobní ovlivňování, podpora a častý kontakt mezi komunistickými funkcionáři a levými sociálními demokraty. "Nahoře" měla být využita tisková kampaň propagující jednotu dělnictva, a také případná veřejná kritika politiky nového vedení sociální demokracie (Gottwald 1958: 184–186).

Jedním z cílů komunistické ofenzivy se v duchu závěrů listopadového ÚV stal nikoliv překvapivě reakčník Majer. První příležitost k ataku se naskytla na mimořádné schůzi

²⁰¹ Gottwald ve svém referátu dále hovořil o přípravě jednotné kandidátky pro volby v květnu 1948. Tato kandidátní listina měla *"jít nad rámec strany a soustředit vše, co je v národě skutečně pokrokového a skutečně demokratického,"* (Gottwald 1958: 192). To neznamenalo nic jiného, než že komunisté chtěli jít do voleb společně s kolaboranty v ostatních stranách.

²⁰² Návrh na *"okamžité obrození Národní fronty zdola vytvořením jejích výborů ve všech okresech, a to za účasti nejen politických stran, ale i masových organizací"* vyslovil slovenský komunistka Karol Šmidke začátkem prosince. Takový postup však byl tenkrát ještě zamítnut. Jako odpověď, proč nebyla tato idea zatím přijata, může posloužit vyjádření ministra Kopeckého právě z listopadového zasedání ÚV, kde řekl: *"Máme velkou moc. Pokud bychom ji užili přímo, mohlo by to být nazváno diktaturou. Vybereme si tak vhodný moment k jejímu použití, aby nás nikdo nemohl vinit z opuštění demokratických metod"* (Tigrid 1975: 413–414).

vlády 1. prosince. Hlavní bod představovala diskuze o zásobovací situaci ve státě, která vzhledem k extrémně suchému létu a z něj plynoucí chabé úrodě představovala velký problém. Gottwald se proto obrátil na Stalina s žádostí o navýšení dodávky obilí, příslibené Čechoslovákům na moskevských jednáních, jejichž výsledkem bylo odstoupení od účasti na Marshallově plánu. Problémy v zajištění výživy obyvatelstva dávali komunisté za vinu Majerovi jakožto hlavě příslušného rezortu. Prakticky celé zasedání vlády tak bylo konfrontací mezi Majerem a komunisty, z nichž nejútočněji vystupovali Gottwald, Nosek, Kopecký a Ďuriš. Komunisté tvrdili, že Majerovo ministerstvo, především vinou špatně stanovené výkupní politiky, *"neučinilo včasné a nutné opatření k získání potravin především z domácích zdrojů."* Majer oponoval, že nahlédnutím do zápisů z předcházejících jednání kabinetu se dá jednoduše doložit, že v dostatečném předstihu upozorňoval, že tuzemská úroda obilí vzhledem k nepřízní počasí prostě nebude dostatečná a je tedy nezbytné zajistit pokrytí potřeb obyvatelstva včasným dovozem. V tomto smyslu také předkládal příslušné návrhy. Komunisté je však tehdy odmítali, a je od nich proto neseriózní, že jej nyní kritizují. Nakonec Majer prohlásil, že zajištění dalšího množství obilí ze SSSR mu koneckonců dává za pravdu a *"znamená pro něho zadostiučinění, neboť byl to hlavně on, kdo trval na dalším dovozu."*²⁰³ (Kaplan, Špiritová 1997: 409–429).

Vzhledem k narůstajícímu tlaku na demokratické politiky docházelo během prosince k dalším pokusům o prohloubení spolupráce mezi nekomunistickými stranami²⁰⁴. Sbližování sociálních demokratů s národními socialisty, kteří se coby největší demokratická strana pasovali do role sjednotitele nekomunistických sil, probíhalo formou občasných informativních setkání již od zářijové Laušmanovy návštěvy u Drtiny na ministerstvu (Drтина 1992a: 442). V národněsocialistických plánech podzimních námluv se sociální demokracií hrál Majer důležitou roli. Vzhledem ke svému odhodlání nepodvolit se tlaku KSČ totiž mezi sociálnědemokratickými špičkami představoval osobu, u níž bylo vhodné sondovat, jak by se vedení soc. dem. jako celek tvářilo na možnost společného postupu

²⁰³ Zasedání vlády pak skončilo schválením textu dopisu Stalinovi, ve kterém kabinet vzosnými slovy děkoval za příslib navýšení dávky obilí: *"Československá vláda, prodchnuta city hluboké vděčnosti, vyslovuje Vám za tuto pomoc nejupřímnější díky jménem svým i jménem všeho československého lidu. Tento Váš vskutku šlechetný čin vyřešil značnou část zásobovacích obtíží, které Československu hrozily následkem letošní velké neúrody."* (Kaplan, Špiritová 1997: 428).

²⁰⁴ Intenzivní kontakty mezi národními socialisty a slovenskými demokraty dokonce dospěly do takové fáze, že generální tajemník Demokratické strany Fedor Hodža navrhl splynutí obou stran a vytvoření společné kandidátky do voleb v roce 1948. Národní socialisté sice myšlenku spojení stran nepřijali, avšak na kvalitě další spolupráce obou partají se to nijak neprojevovalo (Koutek 2011: 304–305).

proti komunistům. V tomto smyslu měl s Majerem hovořit například národněsocialistický tajemník Krajina (ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Sondy nár. soc. k soc. demokratům).

Vrcholem procesu sblížení sociálních demokratů s národními socialisty pak byla schůzka vedoucích představitelů obou partají v období kolem Vánoc 1947²⁰⁵. V bytě Prokopa Drtiny se tehdy na důvěrném jednání sešli sociální demokraté Laušman, Majer, Vilím, Tymeš a Holub s národními socialisty Zenklem, Drtinou, Ripkou, Stránským, Krajinou a Firtem (Drтина 1992a: 442). Reprezentanti obou stran na schůzce mimo jiné přijali závazek, že na sebe nebudou vzájemně útočit v následující předvolební kampani. Do budoucna měli sociální demokraté a národní socialisté vždy společně a jednotně postupovat v otázkách zachování politických svobod a obrany parlamentní demokracie, včetně záležitostí týkajících se praktik některých složek Sboru národní bezpečnosti. Postup obou stran v hospodářských otázkách měl nadále zůstat nezávislý (Kocian 2002: 154). Na setkání bylo rovněž dohodnuto, že předseda Laušman bude o obsahu schůzky informovat lidovou stranu a s jejími představiteli zahájí jednání (Korbel 1959: 200).

Do nového roku tak sociální demokracie vstupovala po boku ostatních nekomunistických partají a ve vzájemné shodě nad všemi zásadními otázkami. Při letném pohledu se tedy mohlo zdát, že nový předseda úspěšně plní své předsevzetí, tj. zajištění "*neodvislosti strany vůči levici i pravici*". Vždyť sociální demokracie přece svobodně jedná s demokratickými partajemi, a drží si tím potřebný odstup od komunistů; zároveň při těchto jednáních konstatuje svou nezávislost v hospodářských otázkách, a je proto na dostatečný distanc od "pravicových" partají. Jak však ukazoval důkladnější pohled, přílišný optimizmus nebyl namístě. Především proto, že strana byla vším možným, jen ne oním "*soudružsky pospolitým šikem*," o kterém psalo Právo lidu bezprostředně po brněnském zvolení Laušmana.

Týdny po sjezdu ukázaly, že sociální demokracie zůstává nadále hluboce názorově rozdělenou stranou. To značně limitovalo její schopnost plnit funkci subjektu vyvažujícího protichůdné tendence uvnitř Národní fronty, což bylo Laušmanovou ambicí při nástupu do předsednické funkce. Jestliže sociální demokracie měla na rozhádané politické scéně plně rozvinout potenciál, který role jazyčku na váze skýtala, bylo nutné, aby splnila základní

²⁰⁵ Josef Korbel uvádí, že k setkání došlo pravděpodobně 22. prosince (Korbel 1959: 200).

podmínku, a sice byla jednotná²⁰⁶. Jako usmiřovatel totiž sotva může působit někdo, kdo by sám, vzhledem k vlastnímu vnitřnímu pnutí, nějakého usmiřovatele potřeboval. Právě držení optimálního kurzu za současného uchování akceschopnosti strany bylo extrémně náročným úkolem, se kterým se vedení v čele s Laušmanem, věnujícím veškeré úsilí blížícím se volbám, muselo potýkat²⁰⁷. Pokud by Laušman zatočil příliš doleva, zradil by "ducha brněnského sjezdu", kdyby zamířil vpravo, velmi nahlas by se ozval autentický levicový proud, který ve straně existoval i bez komunistického přičinění (Horák 2012: 235–242).

A že tedy komunisté nezháleli! Po listopadovém ÚV se pustili do podpory příprav na založení Klubu socialistické demokracie a frakčního časopisu Směr²⁰⁸. Odpovědné komunistické orgány rovněž dostaly za úkol zajistit pevnější organizační formování levicových frakcí a na krajské i okresní úrovni vytvářet nejlépe trojčlenná frakční vedení²⁰⁹. Formování levého křídla způsobovalo neklid mezi sociálními demokraty ve všech patrech stranické hierarchie. Stranické vedení mělo o konsolidování levice pouze kusé informace. I když některé z komunistických informátorů alespoň odvolávalo z jejich vedoucích míst ve stranickém aparátu, každodennímu kontaktu mezi komunisty a představiteli levicové frakce stejně zabránit nemohlo. Pravicově naladěné nižší složky strany považovaly postup vedení za nedostatečný a žádaly jasný rozchod s funkcionáři Klubu socialistické demokracie i redaktory Směru. Postojem ke Klubu a Směru se předsednictvo zabývalo na schůzi 12. února, kdy přijalo Vilímův návrh prohlásit *"neslučitelnost členství ve straně s členstvím v Klubu a v redakčním kruhu Směru."*²¹⁰ (Kaplan 1997: 50–51).

²⁰⁶ "Jednotná" ve smyslu "akceschopná". Nikoliv tedy jako strana, která sice formálně drží pohromadě (tj. nerozpadne se), ale vnitřní spory jsou natolik závažné, že ji zcela paralyzují.

²⁰⁷ Zpráva komunistického důvěrníka z ledna 1948 o Laušmanově poměru k ostatním stranám říká: *"Vztah sociální demokracie ke komunistům formuloval [Laušman] pythicky, že komunistická strana nesmí být izolována, ale že se nesmí vládnout proti komunistické straně, což prý je širší pojem. Tímto způsobem prý lze nutiti komunisty k povolnosti..."* (ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Zpráva o návštěvě ministra Pietora u Zenkla a Laušmana z 10. 1. 1948).

²⁰⁸ Stanovy Klubu socialistické demokracie ministerstvo vnitra nebývale rychle schválilo během prosince. Jeho ustavující schůze se však konala až posledního ledna. V závěru ledna vyšlo i první číslo Směru (Kaplan 1997: 48–49).

²⁰⁹ Ustavování krajských vedení probíhalo od poloviny prosince a postupovalo pomalu. Fungovat v několika krajích a pronikat na okresy začalo až po dvou měsících (Ibid.: 48).

²¹⁰ Již na schůzi vedení 26. ledna Vilím uvedl: *"Časopis 'Směr' je v cizích službách. Strana s ním nemá nic společného, i když je psán a řízen sociálními demokraty."* (ABS, f. 310, sign. 310–71–8, Zasedání ÚVV soc. dem. ze dne 26. 1. 1948). Názor generálního tajemníka podpořil i předseda Laušman, který o pár dní později konstatoval: *"Případem časopisu 'Směr' se... musí představenstvo zabývat a vyvodit důsledky. Nemusíme se*

Nejasnosti panovaly i mezi samotnou sociálnědemokratickou levicí. Problematická byla zejména Fierlingerova pozice. Bývalý předseda byl na jednu stranu vnímán jako nejvýznamnější reprezentant levice, na druhou stranu se ale jejího řízení přímo neúčastnil. V otevřené podpoře prokomunistického proudu mu totiž bránilo členství v předsednictvu sociální demokracie. Výsledkem bylo, že Fierlingera za nedostatečnou aktivitu kritizovali jak komunisté, tak představitelé kolaborantské frakce. Prostor pro další aktivní vystoupení vnitrostranické levice měly poskytnout krajské konference na začátku roku 1948. Z tohoto hlediska byla důležitá okresní konference v půlce ledna v Hradci Králové, která přijala rezoluci, jež se svým obsahem v podstatě shodovala s požadavky a postoji komunistické strany.

Do popředí se tak dostal předseda královéhradeckého okresního výboru Jan Němec, který ze své ultralevé pozice Fierlingerovi hlasitě vyčítal jeho pasivitu. Němec koncem ledna vedení stranické levice kritizoval za *"kolísání, nepohotovost a nestatečnost v praktickém uplatňování dohod s komunisty."*²¹¹ (ABS, f. 310, sign. 310–71–8, Denní zpráva č. 27 ze dne 27. 1. 1947). Oba muži spolu posléze jednali na přelomu ledna a února a Fierlinger ujišťoval Němce o svém pevném levicovém postoji²¹². Seznámil jej se svým plánem na rozštěpení sociální demokracie a vytvoření nové strany, v jejímž čele by stanul. Tuto Fierlingerovu iniciativu však komunisté začátkem února odmítli jako předčasnou, i když v případě úplné izolace levice ve straně rozkol jako jednu z krajních variant nevykloučovali²¹³ (Kaplan 1997: 51–54).

bát ani nejradiálnějšiho řezu. Strana to vydrží." (ABS, OB 2231, díl II., část 1, Záznam ze schůze krajských tajemníků soc. dem., která se konala 3. 2. v ústředním sekretariátě). Podle jiného zdroje ještě Laušman na stejném zasedání prohlásil, že *"tak jako že se jmenuje L[aušman], že věc 'Směru' a klubu bude v příštím představenstvu likvidována."* (ABS, f. 310–71–8, Denní zpráva č. 32 ze dne 4. 2. 1948).

²¹¹ Komunistický informátor o Němcovi a jeho postojích dále uvedl: *"Tvrdí, že nevystoupí-li Fierlinger a ostatní z vedoucích činitelů levice nyní po zasedání ústředního výboru jasně a nedvojznačně proti Majerovi, obává se, že neudrží členstvo, aby přihlášky do KSČ nepodpisovalo... Napiše Fierlingerovi obsáhlý dopis, kde ho bude informovat o náladách ve členstvu a vyzve jej k jasnému vyjádření, aby se postavil otevřeně v čelo těch, kteří v něj vkládají naději, že je možno ještě odvrátit stranu od pravičácké politiky."* (ABS, f. 310, sign. 310–71–8, Denní zpráva č. 27 ze dne 27. 1. 1948).

²¹² Němec totiž Fierlingerovi vyčítal jeho podpis pod prohlášením, že v příštích parlamentních volbách nebude kandidovat na jiné listině než sociálnědemokratické. Tento podpis si vedení sociální demokracie od svých členů vyžádalo poté, co v lednu ministr Kopecký veřejně prohlásil, že KSČ chce mít na své kandidátce levicové představitele nekomunistických stran (Kaplan 1997: 53). Fierlinger Němce uklidňoval, že *"sice představenstvu prohlášení podepsal, ale že je to totéž, jako když Sovětský svaz uzavřel smlouvu s Hitlerem."* (ABS, f. 310, sign. 310–71–8, Denní zpráva č. 31 ze dne 3. 2. 1948).

²¹³ Skutečnost, že KSČ rozštěpení sociální demokracie považovala ještě za předčasné, ovlivnila i rozsah a závěry první celostátní konference levicových delegátů, konané 14. a 15. února. Zúčastnilo se jí pouze 17

Václav Majer si začátkem února plně uvědomoval vážnost situace. Napětí bylo cítit všude, v sociálnědemokratické straně i ve vládě, kde od prosince 1947 v podstatě veškerá jednání končila hádkou mezi komunistickými a demokratickými ministry. Majer měl pramalý důvod opouštět svůj kritický pohled na komunisty. Naopak, v houstnoucí atmosféře prvních týdnů roku 1948 zopakoval svá varování ze září, když na jednání ústředního výkonného výboru koncem ledna řekl: *"KSČ je řízena Kominformou. Byl vyhlášen nástup k likvidaci soc. dem. strany... cíl je... likvidace demokratického socialismu."*²¹⁴ (ABS, OB 2231, díl II., část 1, Zasedání ÚVV soc. dem. ze dne 26. 1. 1948). Začátkem února pak v proslovu před sociálnědemokratickými funkcionáři odvážně načrtl paralelu mezi současnou situací sociální demokracie a stavem, ve kterém se zkraje války nacházela Velká Británie. *"Přirovnával morálku strany soc. dem. k morálce anglického národa v r. 1940, kdy Anglie očekávala nacistický úder, materiálně nevyzbrojena, avšak svou vůli vyjadřovala spontánním nadšením mas čelit nepříteli. Toto nadšení se projevovalo v nápisech na všech domech v Anglii: 'GO TO IT!!' A tímto provoláním také Majer zakončil svůj projev,"* poznamenal do své zprávy komunistický důvěrník (ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Záznam o Majerově projevu dne 4. února 1948).

Konflikty na půdě vlády byly charakteristické tím, že se osamocení komunisté, ztrácející definitivně zájem na standardní politické spolupráci, snažili důležité změny prosazovat bez dohody s ostatními stranami. Nekomunističtí ministři proti tomu usilovali o ustavování vládních komisí, jejichž prostřednictvím chtěli svévolnou komunistickou aktivitu omezit. Sporných témat se našla celá řada. Neúspěšně probíhala například jednání o podobě nové ústavy²¹⁵, školském zákoně, zákoně o národním pojištění, živnostenské dani či o nové pozemkové reformě včetně rozsáhlých církevních konfiskací, kterou prosazoval ministr zemědělství Ďuriš. Předmětem svárů byla reorganizace textilního obchodu, již navrhoval

funkcionářů a její usnesení bylo zaměřeno jen na organizační otázky. Za pár dní vypukla vládní krize a závěry tohoto rokování se v nové realitě staly nepodstatnými (Kaplan 1997: 54–55).

²¹⁴ Někdy v této době měl Majerovi vyhrožovat přímo Gottwald. Ministerský předseda Majerovi řekl, že novému vedení se sice podařilo sociální demokracii zatáhnout do tábora reakce, ale že strana skončí velmi špatně. O Majerově postupu Gottwald prohlásil, že KSČ nijak nepřekvapuje, protože byl vždycky reakcionář. Gottwald se také vyjádřil v tom smyslu, že si komunisté vyřídí účty s Laušmanem, protože je zradil (Korbel 1959: 201).

²¹⁵ Povaha sporných bodů navrhované ústavy byla zásadního charakteru. Jednalo se například o úpravu poměrů mezi Čechy a Slováky, právní zakotvení národních výborů nebo uzákonění znárodnění (Kocian 2002: 156).

ministr vnitřního obchodu Alexej Čepička a která znamenala úplnou likvidaci soukromého velkoobchodu v této sféře²¹⁶ (Kocian 2002: 156).

Zvláště vyhocené podoby nabýval spor o úpravě zaměstnaneckých platů. Nekomunistické strany připravily dva podobné systémové návrhy řešení, které měly přispět ke zlepšení hmotné situace veřejných zaměstnanců. Realizace národněsocialistického návrhu by vyžadovala zhruba 6 miliard, sociální demokraté, jejichž návrh předložil Václav Majer, počítali asi se 4,5 miliardami. Komunisté odmítali oba návrhy. Argumentovali, že rozpočet unese zvláštní výdaj maximálně 3 miliardy a navrhli proto jednorázový mimořádný platový přírůstek státním a veřejným zaměstnancům právě v této výši. Národní socialisté ustupovali na pozici Majerova návrhu, avšak komunisté odmítali kompromis a jednání nikam nevedla. Finální diskuze o této otázce probíhala 10. února na zasedání vlády, kterého se zúčastnil také předseda ÚRO Zápotocký s početnou delegací. Když došlo na hlasování a většinou 15 hlasů zvítězil Majerův návrh, Zápotocký a jeho odborářská svita reagovali demonstrativním odchodem s tím, že odmítají jakoukoliv odpovědnost za následky vládního rozhodnutí. Zápotocký mimo jiné prohlásil, že ÚRO odpoví prostřednictvím sjezdu závodních rad a problém tak opět přenesl na ulici (Veber 2008: 204–205).

3.8 "Zemí jde vlna zvlčilsti"

Spouštěčem únorové krize se stalo zasedání vlády 13. února 1948, na kterém kulminoval již delší dobu probíhající spor o poměry ve Sboru národní bezpečnosti. Ministr spravedlnosti Drtina na jednání kabinetu referoval o postupu vyšetřování krabičkového atentátu a ve své zprávě se vyjádřil obecně k poměrům v SNB i práci ministerstva vnitra jako celku. Drtinův elaborát vyzněl jako tvrdá kritika poměrů v Bezpečnosti a obvinil komunisty z jejího zneužívání. Celou následnou diskuzi, ve které výtky z řad nekomunistů mířily nejvíce na hlavu nepřítomného ministra vnitra Noska²¹⁷, ještě více vyhrotil konkrétní důkaz nedemokratického počínání komunistů v Bezpečnosti. Během jednání vlády totiž před kolegy vystoupil Majer s informací, že plukovník Dybal, pražský zemský velitel SNB, na tajný rozkaz ministra vnitra odvolal posledních osm nekomunistických

²¹⁶ Na schůzi vlády 22. 12. 1947 Majer na Čepičkovo potvrzení, že jeho zájmem je úplná likvidace soukromého podnikání v oblasti textilního obchodu, reagoval: "*To se pak musí jasně říci, neboť dosud není v žádném programu vlády stanoveno, že by všichni velkoobchodníci byli nevítanou vrstvou, která se má odstranit.*" (Kaplan 1997: 272).

²¹⁷ Václav Nosek se na schůzi vlády nedostavil s odůvodněním, že je nemocen (Pernes 2011: 18).

velitelů SNB v Praze a s platností od 14. února místo nich jmenoval komunisty²¹⁸. V důsledku Majerovy informace se diskuze z iniciativy demokratů soustředila na rozhodnutí, jímž by vláda uložila ministru vnitra Noskovi odvolat rozkaz zemského velitele a celou akci zastavit. Díky jednotnému postupu se nekomunistickým členům kabinetu skutečně podařilo přijetí takového usnesení dosáhnout²¹⁹ (Kaplan 1997: 285–289).

Během víkendu a v pondělí pak probíhala řada schůzek a jednání na vnitrostranické úrovni i mezi představiteli jednotlivých partají. Právě v těchto dnech se v úvahách národněsocialistických předáků objevila myšlenka na podání demise v tom případě, že by komunisté odmítali podnikat kroky vedoucí k naplnění vládního usnesení z 13. února. V pondělí 16. února se pak národněsocialističtí funkcionáři na své pravidelné schůzi dohodli na následujícím postupu: budou trvat na splnění usnesení z posledního zasedání kabinetu, neúčastní se schůze vlády, dokud nebude usnesení provedeno a v případě neochoty komunistů půjdou do důsledků i za cenu své demise. V takovém případě budou usilovat, aby se k jejich demisi připojili ministři z řad lidovců a slovenských demokratů. Sociální demokracii hodlali národní socialisté zpravit až poté, co bude sjednán společný postup s ostatními nekomunistickými stranami²²⁰ (Veber 2008: 219–221).

Schůze vlády 17. února probíhala opět bez nemocného ministra Noska a jednání nikam nevedlo. Demokraté se dožadovali odpovědi na otázku, jestli již bylo naplněno usnesení kabinetu z pátku 13. února, na což Gottwald odmítal jasně odpovědět, odkazuje přitom na Noskovo vysvětlení, které měl ministr přednést na schůzi 20. února. Komunisté navíc, stejně jako při jednání 13. února, tvrdili, že vládní usnesení je v rozporu s ústavou, protože kabinet tímto rozhodnutím zasáhl do pravomocí ministerstva vnitra²²¹. Zdlouhavá diskuze

²¹⁸ Tuto informaci Majerovi zprostředkoval poslanec za národní socialisty Ota Hora, který se ji dozvěděl národněsocialistických důstojníků SNB večer 12. února (Veber 2008: 218).

²¹⁹ Přijaté usnesení tvořily celkem tři body. Kromě (1) zastavení výkonu rozkazu zemského velitele SNB se dále (2) předsednictvo vlády mělo zabývat stížnostmi na Bezpečnost a podat o tom vládě zprávu do schůze 24. února, a konečně (3) do doby, než vláda o zprávě rozhodne, neměly být činěny žádné personální změny v ministerstvech vnitra a spravedlnosti a v jejich podřízených složkách (Pernes 2011: 18).

²²⁰ Duchovním otcem návrhu národněsocialistického postupu byl ministr Ripka. Jak upozorňuje Václav Veber, Ripkův plán měl několik slabin. Jednak se omezoval pouze na nejvyšší politická patra a nepočítal s masovými politickými akcemi, jimiž by svůj názor mohly projevit širší vrstvy demokratické veřejnosti. Další rezervy představovalo nedostatečné organizační zajištění postupu demokratických stran. Chybou bylo i rozdělení nekomunistického tábora na dvě části, když demokraté plánující demisi nechali stranou svých porad sociální demokraty a Jan Masaryka (Veber 2008: 221–224).

²²¹ Nekomunističtí ministři se zaštiťovali stanovisky Nejvyššího soudu a Nejvyššího správního soudu a naopak hájili právo vlády, která *"si může kdykoliv a v každé resortní věci jednotlivého svého člena vyhradit rozhodnutí."* (Kaplan 1997: 292).

neměla žádný výsledek a vláda se rozešla, aniž by cokoliv dohodla. Zasedání pouze potvrdilo protichůdnost stanovisek komunistů a nekomunistické opozice.

Ihned po skončení schůze se ve Šrámkově kanceláři v úřadu vlády sešli ministři tří zaslíbených stran a jednali o společných krocích v situaci, kdy nebude usnesení z 13. února splněno. Nejvážněji uvažovali již o demisi a shodli se i v té věci, že vlastní účast na nejbližších jednáních kabinetu i Národní fronty budou podmiňovat splněním vládního usnesení. Na přetřes přišla i otázka sociální demokracie, jejíž zástupci stále nebyli o plánech tří stran informováni. Mezi iniciátory demise převážil názor, že sociální demokraté demisi nepodají²²².

Václav Majer hned po jednání vlády zamířil na Hrad. Tématem domluvené schůzky s prezidentem měla být původně otázka úpravy platu státních zaměstnanců. Majer však Beneše přirozeně informoval také o právě skončené schůzi vlády a o komunistických přípravách na násilné převzetí moci, jimž nasvědčoval jejich postup v otázce pražských velitelů SNB. Ujistil Beneše o rozhodnutí neustoupit od požadavku, aby usnesení vlády z 13. února bylo naplněno.

Večer se pak konala mimořádná schůze představenstva sociální demokracie. Stranické špičky se usnesly, že nevytvoří blok proti komunistům a nepřipustí ani úřednickou vládu, ani vládu bez komunistů. Současně vedení odmítlo kampaň k "*paktu Laušman–Zenkl*", kterou předcházejícího dne rozpoutal komunistický tisk ve snaze zabránit společnému postupu sociální demokracie a nekomunistických stran ve sporu o Bezpečnost (Kaplan 1997: 292–297).

Z hlediska dalšího vývoje únorové krize byl nejdůležitější událostí 18. února rozhovor národních socialistů Zenkla a Ripky s prezidentem. Toto setkání se později stalo předmětem velkých sporů a rozličných výkladů, v nichž šlo vždy o to, zda prezident schvaloval plán národních socialistů na podání demise. Podle Ripky²²³ prezident souhlasil

²²² Ve stejnou dobu jednalo také předsednictvo ÚV KSČ, na kterém radikálové typu Ďuriše žádali okamžitou "*mobilizaci mas*" a rozhodné činy. Tyto návrhy se sice neprosadily, vedení KSČ však přijalo *Stanovisko k situaci*, ve kterém označilo politickou situaci v zemi za vážnou, obvinilo nekomunistické strany ze snahy nastolit neparlamentní úřednickou vládu a uvedlo členy KSČ i složky SNB do stavu pohotovosti (Ibid.: 296–297).

²²³ Ripka si z jednání vyhotovil vlastní záznam, který však přináší pouze jeho pohled na věc, protože Beneš jej samozřejmě nijak neautorizoval (Veber 2008: 226–227).

s jejich rozhodnutím trvat na provedení vládního usnesení z 13. února a do té doby se neúčastnit práce kabinetu. Když byla schůzka u konce a národněsocialističtí politici se s prezidentem loučili, Ripka směrem k Benešovi poznamenal, že se během dvou týdnů či dvou dnů sejdou znovu u příležitosti podání demise. Beneš měl vyjádřit souhlas slovy "*čím dříve, tím lépe*", neboť měl zájem na co nejbližším datu konání voleb. Podle Ripky tak prezident navrhovaný postup schválil a ujistil demokraty svou podporou a tvrzením, že nejen oni, ale i on bude vůči všem tlakům neústupný. Z Ripkova záznamu však jasně nevyplývalo, jestli se Benešovo ujištění týkalo také toho, že demise nepřijme, pokud ji podá méně než polovina ministrů.²²⁴ Ripka se Zenklem každopádně od prezidenta odešli s představou, že získali jasné stanovisko podpory a v tomto smyslu týž den informovali jednak předsednictvo své strany, jednak lidovce a představitele slovenské Demokratické strany (Koutek 2011: 324).

Beneš v každém případě Zenkla s Ripkou upozorňoval na nutnou součinnost jejich kroků se sociálními demokraty²²⁵. Klíčovou pozici sociální demokracie, jejíž postup mohl rozhodnout o tom, jestli se vláda v případě demise udrží nebo padne, si uvědomovaly oba tábory²²⁶. Snažily se tak stranu získat jako spojence, případně si alespoň udělat obrázek o jejím stanovisku a možném vystupování (Kaplan 1997: 301–305). Jako první s požadavkem na schůzku za sociálními demokraty přišli komunisté. Setkání se uskutečnilo ve čtvrtek 19. února dopoledne. Gottwald, Slánský a Kopecký na schůzce vyzvali Laušmana, Vilíma a Tymeše k vytvoření společné většinové levicové vlády, ve které sociálním demokratům garantovali šest křesel, ovšem za předpokladu, že přestanou podporovat usnesení vlády z 13. února. Pokud na návrh nepřistoupí, vyhrožovali jim komunisté, budou "*rozdrčení s ostatními*". Sociální demokraté zopakovali, že odmítají

²²⁴ Na pozdější kritiku, že nesplnil svůj slib ministrům a nechal je na holičkách, Beneš odpovídal, že demisi neschvaloval. Naopak měl údajně ministry nabádat k dobrému rozmyšlení takového kroku a tvrdil, že jej demise a rychlost jejího podání překvapila. Dále uváděl, že pokud Zenkl s Ripkou hovořili o neúčasti v jednáních vlády, předpokládal, že tak k demisi donutí naopak komunistické ministry (Koutek 2011: 324). Rozdílné výklady závěrů schůzky pak mohly být buď skutečně pouze velkým nedorozuměním, anebo důsledkem pozdějších účelových interpretací účastníků, jež plynuly z jejich dalšího jednání během krize. Jak píše Václav Veber, pravda bude asi taková, že Beneš zřejmě národním socialistům jejich postup odsouhlasil, ale veřejně to posléze nikdy nepřiznal, protože si chtěl zachovat své postavení nadstranického vyjednavče (Veber 2008: 226–227).

²²⁵ S nadějí se vyjádřil o Laušmanovi, když řekl: "*Doufám, že Laušman už dostatečně vyspěl, aby se znovu nespojil s Fierlingerem proti vám. Pozoruji, že ho od brněnského kongresu komunisté považují za zrádce a nikdy už nemůže získat jejich důvěru. Nepoznávám ho. Je proti nim v zuřivém odporu.*" (Ripka 1995: 199).

²²⁶ Národní socialisté, lidovci a slovenští demokraté disponovali v 26 členné vládě 12 křesly. Aby demisi podala nadpoloviční většina vlády, bylo tím pádem třeba pro tuto myšlenku získat ještě alespoň 2 ministry (Veber 2008: 247).

úřednickou vládu a že nepůjdou do žádného protikomunistického kabinetu, stejně jako nevstoupí do vlády s komunisty proti ostatním stranám (Horák 2012: 251–252).

Dramatický průběh mělo pak odpolední jednání stranického předsednictva. Po Laušmanově úvodu, v němž hovořil o dosavadních jednáních s komunisty a prezidentem²²⁷, vystoupil Fierlinger. Ve své řeči se vyslovil pro většinovou vládu s komunisty a pro dohodu s nimi v otázkách Bezpečnosti i v dalších záležitostech, avšak ve svých návrzích zůstal takřka osamocen. Pro spolupráci s KSČ byli kromě Fierlingera jen Oldřich John a Vojta Erban²²⁸. Předsednictvo přijalo Laušmanem formulované stanovisko, které nadále sledovalo dosavadní sociálnědemokratický cíl, tedy uklidnění poměrů a překonání krize prostřednictvím stranického jednání. Na takovém řešení však již nikdo kromě sociálních demokratů v ten moment neměl zájem; komunisté potvrzovali svou neústupnost a nekomunistické strany se už rozhodly pro rychlou demisi (Kaplan 1997: 309–310).

Večer se konalo již dříve smluvené setkání Laušmana a Tymeše se Zenklem a Drtinou v bytě ministra spravedlnosti. Mnohem více než o otevřenou diskusi demokratických politiků se však jednalo o praktickou lekci z vzájemné nedůvěry. Účastníci schůzky se sice shodli v názoru na Gottwaldovy obstrukce, avšak to nejpodstatnější z událostí končícího dne zůstalo na obou stranách nevyřčeno. Sociální demokraté zatajili schůzku s komunisty a národní socialisté zase úmysl nekomunistických stran podat nazítří demisi²²⁹ (Horák 2012: 252).

Zájem velmocí o vyústění československé vládní krize potvrzuje skutečnost, že během odpoledne 19. února do Prahy nečekaně přiletěl sovětský náměstek ministra zahraničí Valerian A. Zorin. Ten den se v Praze objevil i americký velvyslanec Lawrence A.

²²⁷ Za Benešem zamířili sociální demokraté hned po jednání s komunisty, aby i jemu v hodinovém rozhovoru předestřeli svůj záměr řešit vládní spor dohodou a trvat na usnesení ze dne 13. února (Ibid.: 234).

²²⁸ Václav Majer se na schůzi předsednictva vyjádřil, že *"souhlasí pokračovat v politických jednáních, ovšem s tím, že nemůžeme cokoli v základních věcech a svém základním postupu měnit."* Sjezd závodních rad, jehož svoláním Zápotocký reagoval na postup nekomunistických členů vlády v otázce platů veřejných zaměstnanců a přenesl tak řešení problému "na ulici", Majer označil jako *"provokativní, poněvadž v demokracii máme jen jeden parlament."* (Král 1963: 338).

²²⁹ Drtina ve svých pamětech vysvětloval vyloučení sociálních demokratů z diskuzí o přípravě demise obavou, že by mohli ostatní nekomunistické strany přemlouvati, aby od svého záměru upustili, a tím by ohrozili jejich jednotu (Drtina 1992a: 503–505).

Steinhardt, který se po delší nepřítomnosti do ČSR vrátil z léčení²³⁰. Zorin jako důvod své náhlé návštěvy uvedl kontrolu dodávek sovětského obilí do Československa. Jména ministrů, za nimiž se záhy po přiletu vypravil, však ukazují, že pravý účel jeho mise byl jiný. Zorinovi nešlo o obilné klasy, nýbrž o ministerské hlasy. Dobře informovaní Sověti, kteří na rozdíl od sociálních demokratů věděli o úmyslu tří ministrů podat demisi brzy poté, co se na tomto řešení shodli, nechtěli připustit, aby svou funkci dala k dispozici nadpoloviční většina vlády. Největší obavy u Sovětů vzbuzovali Masaryk a Majer, u kterých se dalo očekávat připojení k demisi. Už hodinu a půl po přiletu se tak Zorin vypravil za Masarykem, který postonoval a kritické dny trávil převážně v posteli. Sovětský diplomat proto ministra navštívil v jeho bytě. Zorin v rozhovoru Masaryka žádal, aby podporoval Gottwaldovu politiku a dal tak najevo svou loajalitu vůči SSSR²³¹. Zorinovým cílem bylo Masaryka zastrašit, což se mu také, vzhledem k dalšímu vývoji, podařilo²³². Ještě tentýž den večer navštívil sovětský diplomat i ministra výživy²³³. Stejně jako Masarykovi, i Majerovi Zorin dramaticky líčil situaci v zemi a žádal po něm podporu komunistů. To Majer vytrvale odmítal, slíbil jen, že se poradí se svými stranickými kolegy a pak se zachová podle dohody s nimi²³⁴. Debata Majera se Zorinem měla pak pokračování i druhý den. Přesvědčování bylo velmi razantní a nechyběla ani výhrůžka, že sovětská strana vystoupí na obranu československé nezávislosti, protože demokratická opozice prý hodlá provést převrat v západní režii (Veber 2008: 234–236).

²³⁰ Steinhardt svou funkci velvyslance v Československu vykonával vpravdě distanční formou a jeho absence tak nebyly ničím neobvyklým. V době mezi lednem 1947 a únorem 1948 chyběl na velvyslanectví téměř dvě stě dní a jeho poslední předúnorová absence byla takřka tříměsíční, když z Československa odjel 23. listopadu. Po dobu nepřítomnosti v úřadu podával Steinhardtovi zprávy o situaci v Praze chargé d'affaires John H. Bruins (Lukeš 2014: 244–248).

²³¹ Zorin měl Masarykovi při setkání říct, že *"události, k nimž dochází v Československu, jsou nepřijatelné a my [SSSR] je nebudeme tolerovat."* (Korbel 1959: 222).

²³² Podle několika svědectví Masaryk nosil připravenou demisi v kapse. K jejímu podání se však neodhodlal, i když podle Ripky národním socialistům slíbil, že se k nim připojí 21. února. Odolal i veškerému dalšímu přemlouvání, například i ze strany Majera (Veber 2008: 355).

²³³ Zorin se chtěl s Majerem setkat na ambasádě, případně na jeho ministerstvu. Majer však odešel z úřadu domů dříve, protože mu tekla krev z nosu. Když byl ze sovětského vyslanectví požádán o schůzku, vzkázal, že je nemocen. K setkání však nakonec došlo, protože Zorin "se pozval" k Majerovi do bytu (Kaplan 1997: 311–312).

²³⁴ Podle Kaplana a Korbela, kteří vycházejí ze vzpomínek samotného Majera na schůzku se Zorinem, se však sovětský emisar v rozhovoru držel pouze tématu dodávek obilí a o vládní krizi z jeho strany *"nepadlo ani slovo."* (Kaplan 1997: 353–354, Korbel 1959: 222).

V pátek 20. února se zástupci tří nekomunistických partají na protest vůči Noskovu ignorování usnesení z předešlého pátku odmítli zúčastnit schůze kabinetu²³⁵. Po rychlé výměně několika dopisů mezi Gottwaldem a Zenklem naplnili své ujednání a podali demisi. Jejich čin tak postavil sociální demokracii před hotovou věc. Představitelé strany si pochopitelně kladli otázku, proč je nekomunistická opozice o svém záměru dopředu neinformovala a vzájemná důvěra tak dostala další ránu²³⁶. Když Ripka sociálním demokratům oznamoval podání demise a zároveň je žádal, aby se všichni soc. dem. ministři k demisi připojili, dostal odpověď, že o takové věci musí rozhodnout vedení strany²³⁷ (Kaplan 1997: 312–316).

Překvapené stranické představenstvo se k jednání sešlo ještě týž den kolem osmé hodiny večerní. V průběhu dlouhé a nervózní schůze Majer navrhl, aby se všichni sociálnědemokratičtí ministři k demisi připojili a sám dal své ministerské křeslo k dispozici představenstvu, avšak s takovou myšlenkou nepochodil²³⁸. Představenstvo na schůzi nakonec odsoudilo demisi jako ukvapený krok²³⁹, ale zároveň kritizovalo postup komunistů. Rozhodlo o setrvání ministrů ve vládě a opět odmítlo oficiální návrh na vytvoření vlády komunistů a sociálních demokratů, který vpozdvečer komunisté Laušmanovi zopakovali. Cesta ven z krize tak měla podle sociální demokracie nadále vést pouze přes jednání v Národní frontě²⁴⁰ (Koutek 2011: 330).

²³⁵ Vzhledem k tomu, že Masaryk se pro nemoc jednání kabinetu neúčastnil, nebyla vláda při absenci národních socialistů, lidovců a slovenských demokratů usnášeníschopná a Gottwald tak nemohl zahájit schůzi. Drtina kontaktoval Majera s žádostí, aby i sociální demokraté opustili jednací sál. To Majer sice odmítl, ale potvrdil, že sociálnědemokratičtí ministři budou na komunisty naléhat, aby splnili usnesení z 13. února (Koutek 2011: 327–328).

²³⁶ Majera národní socialisté o přípravě demise informovali zhruba v 11 hodin. Kolem poledne pak Ripka přišel do Tymešovy kanceláře, kde se kromě místopředsedy vlády nacházeli ještě Majer a Vojta Erban, aby sociálním demokratům demisi oficiálně oznámil. Tymeš ihned poté telefonicky vyrozuměl předsedu Laušmana (Kaplan 1997: 316).

²³⁷ Stejně reagoval i samotný Majer, když se jej Krajina snažil získat alespoň k jeho vlastní, samostatné rezignaci (Ibid.: 316).

²³⁸ Majerův návrh na připojení k demisi podporovali pouze Vilém Bernard a Vladimír Görner (Horák 2012: 254).

²³⁹ Zastánci i odpůrci demise se shodovali v jedné věci, a sice v kritice demokratických stran, které postavili sociální demokraty před hotovou věc. Majer později upozorňoval na to, že jeho naděje získat většinu vedení strany pro demisi by bývala byla větší, kdyby tehdy mohl argumentovat tím, že se s nimi předem jednalo. Odpůrci demise totiž svůj postoj opírali právě o skutečnost, že o demisi se rozhodlo za zády sociální demokracie (Kaplan 1997: 335).

²⁴⁰ V usnesení představenstva se tak zrcadlilo trvajícím Laušmanovo přesvědčení, že strana může hrát jeho vysněnou roli zodpovědné síly, která tlumí vášně na politické scéně. Přestože Laušman vnímal vážnost situace, v demisi tří nekomunistických partají stále viděl především předvolební manévr. V této logice věřil, že když se strana distancuje od obou nezodpovědných táborů, podaří se jí z krize vyjít jako vítěz a zachránce československé demokracie a získá tak cenný politický kapitál. Taková úvaha však mohla být reálná pouze v případě, že jsou v zápase o moc všemi účastníky respektována alespoň základní demokratická a ústavní

Během soboty 21. února se na mnoha místech republiky konaly komunisty pořádané demonstrace, jejichž cílem bylo prostřednictvím ulice zvýšit tlak na demokratické politiky. Největší z nich se konala dopoledne na Staroměstském náměstí a s hlavním projevem, který byl přenášen rozhlasem, vystoupil Klement Gottwald. Ministerský předseda veřejnosti představil svou koncepci řešení vládní krize, kterou již předcházejícího dne vyjevil Benešovi²⁴¹. Gottwald konstatoval následující: demise musí být přijata a vláda musí být doplněna o jiné zástupce politických stran a společenských organizací; odstoupivší ministři se vyřadili z Národní fronty a jejich návrat do vlády je vyloučen; o doplnění vlády nebude premiér jednat s dosavadním vedením stran, ale navrhne je sám. Za účelem splnění předestřených cílů vyzval Gottwald přítomné k ustavování akčních výborů Národní fronty²⁴² (Veber 2008: 253–257).

Jestliže komunisté stupňovali tlak na všech frontách, v nekomunistickém táboře se naopak projevoval nesoulad. Ukázal se například během sobotního oběda v bubenečské vile ministra Laušmana, na který hostitel pozval náčelníka generálního štábu Bohumila Bočka, ministra národní obrany Svobodu a šéfa rezortu spravedlnosti Drtinu. Toho při příchodu do Laušmanova domu dostihl pracovník prezidentské kanceláře Jan Jína se vzkazem od Beneše, že ho demise překvapila. Když Laušman viděl Jínu u svého domu, pozval jej rovněž k obědu společně s ostatními. Během oběda pak Jína zprávu, jež byla určena pouze Drtinovým uším a dokládala ne právě vzornou koordinaci uvnitř demokratického tábora, sdělil i všem ostatním. V následné diskuzi pak Laušman demisi označil za chybu a Drtina působil nejistě, takže zbývající hosté si mohli udělat poměrně věrný obrázek o stavu nekomunistické opozice (Horák 2012: 255–256).

pravidla. Dalšími klíčovými podmínkami bylo udržení jednotnosti vlastní strany a splnění předpokladu, že prezident demisi odmítne, donutí strany dohodnout se a dovede zemi k očekávaným volbám (Horák 2012: 251–255).

²⁴¹ Když Gottwald předcházejícího dne v diskuzi o vládní krizi Benešovi představil svůj návrh řešení situace, prezident s ním nesouhlasil. V tu dobu byl Benešův názor takový, že demisi nepřijme, bude prosazovat novou vládu v čele s Gottwaldem a rychle vypíše předčasné volby (Kaplan 1997: 323).

²⁴² První akční výbory Národní fronty se začaly po Gottwaldově dopolední výzvě ustavovat hned odpoledne. Začalo se připravovat i utvoření ústředního akčního výboru NF, který měl zařazením představitelů masových organizací přetvořit Národní frontu zcela k obrazu komunistů, tak, jak o tom Gottwald hovořil již na ÚV koncem listopadu 1947. Akční výbory vznikaly bez jakékoliv opory v legislativě a ustavovaly je základní organizace KSČ. Akční výbory zafungovaly jako hlavní páka mocenského tlaku komunistů a posloužily jim k úplnému převzetí moci. Nekomunisté byli proti takovému nezákonnému postupu bezmocní a bránili se jen tím, že automaticky ze strany vyloučili každého, kdo neuposlechl zákazu a do akčního výboru vstoupil (Veber 2008: 262–263).

Nálada uvnitř sociální demokracie byla napjatá, i když strana nadále oficiálně zastávala stanovisko představenstva z předchozího večera. Majer se během dne rozhodl pro samostatný čin a v reakci na průběh komunistické demonstrace v Praze se pokusil promluvit v rozhlase. Měl připraveny dva projevy, které se shodovaly v základních myšlenkách. Podle Majera neměl být opuštěn princip Národní fronty, spory se měly řešit parlamentně, demokratickými způsoby a v čele s prezidentem. Projevy vyjadřovaly ve vyhraněnější formě stanoviska vedení sociální demokracie. Navíc varovaly, že komunistické řešení nepředstavuje cestu k socialismu, nýbrž k nadvládě jedné strany. Majerovo úsilí promluvit k občanům každopádně neuspělo, protože ho komunističtí zaměstnanci do rozhlasu vůbec nepustili²⁴³ (Kaplan 1997: 376–377).

Neděle 22. února byla dnem, kdy se v holešovickém Průmyslovém paláci konal sjezd závodních rad a závodních odborových organizací, tj. další masová akce únorové krize, která proběhla v režii komunistů. Hlavní referát proslovili Gottwald a Zápotocký. Přijatá rezoluce podporovala komunistické řešení vládní krize, požadovala další znárodnění a pověřovala ÚRO úkolem ujmout se organizace ústředního akčního výboru Národní fronty. Své požadavky doprovodila sérií výhrůžek a na úterý 24. února vyhlášovala jednodinovou generální manifestační stávkou a pětiminutové zastavení pouliční dopravy²⁴⁴. Podobný charakter měla i ustavující schůze Svazu československo-sovětského přátelství, byť ji hostil o poznání honosnější prostor Národního divadla. Účastnily se jí i politické špičky, včetně těch v demisi, které si na vlastní uši vyslechly útočný Gottwaldův projev²⁴⁵. Ve stejný den se naplno začaly ustavovat a vyzbrojovat Lidové milice²⁴⁶ a

²⁴³ Sociálnědemokratická levice byla podle názoru některých jejích příslušníků i komunistů zatím relativně pasivní. Všichni její přívrženci se shodovali, že o tom, jestli bude schopná ovládnout vedení strany natolik, aby se vyslovilo pro Gottwaldovu koncepci řešení krize včetně vytvoření většinové vlády komunistů a sociálních demokratů, mnohé naznačí schůze ÚVV v pondělí 23. února. Gottwald sice chtěl mít vládu doplněnou už v neděli, ale nakonec se v sobotu s Fierlingerem dohodl, že vnitrostranická levice vystoupí na veřejnost až po 23. únoru. Fierlinger byl sice o reálnosti svého vítězství 23. února přesvědčen, nicméně pro případ neúspěchu počítal s tím, že se levice oddělí, zformuje své řady a bude sama jednat s Gottwaldem. V této variantě se však skrývalo nebezpečí, že se stranická disciplína rozvolní natolik, že to umožní Majerovi podat demisi a způsobit tak pád vlády (Kaplan 1997: 377–378).

²⁴⁴ O naladění celého sjezdu závodních rad vypovídala i skutečnost, že ze 7 914 delegátů hlasovalo proti znění rezoluce jen 10. Rovněž přednesené referáty byly značně jednostranné, když z 24 přihlášených řečníků vystoupili s alespoň lehce polemickým projevem pouze dva (Veber 2008: 265–266).

²⁴⁵ Například Prokop Drtina prý chtěl během Gottwaldovy řeči demonstrativně odejít, avšak jeho spolustraní Stránský mu to nakonec rozmluvil (Koutek 2011: 333–334).

²⁴⁶ Lidové milice, "ozbrojená pěst dělnické třídy", byly nelegální ozbrojené útvary. Začaly vznikat v únorových dnech z tzv. pohotovostních stráží, které od roku 1945 legálně fungovaly v závodech a jejichž úkolem bylo závody bezprostředně po válce chránit před možnými sabotážemi. Po odsunu byla jejich

směrem ku Praze mířily jednotky pohotovostních pluků SNB, aby v metropoli zaujaly pozice (Veber 2008: 265–272).

Vedoucí orgány sociální demokracie ani jiných nekomunistických stran se během neděle nesešly, což ale neznamená, že by neprobíhaly schůzky mezi jednotlivými politiky. Aktivní byl tradičně hlavně Laušman, který nejprve navštívil Masaryka a záhy po prezidentově návratu z Lán kolem čtvrté hodiny odpolední i Beneše. Prezident měl v rozhovoru s Laušmanem pronést, že aktuální vývoj vidí jako krajně nepříznivý, obává se občanské války, uvědomuje si možnost sovětské intervence a v zájmu uklidnění situace demisi zřejmě přijme, což byl jasný ústup od jeho původního plánu²⁴⁷ (Horák 2012: 256). Laušman se poté během večera setkal s Gottwaldem. Vlastně pár hodin předtím, než se měl sejít zásadní ÚVV sociální demokracie, předseda vlády Laušmanovi řekl, že má připravené doplnění kabinetu kolaboranty z demokratických stran²⁴⁸. Jinými slovy, k rekonstrukci vlády podle představ komunistů tak jako tak dojde, teď záleží jen na tom, jestli to bude ve spolupráci nebo proti vůli vedení sociální demokracie. Pro Laušmanovu koncepci řešení vládní krize znamenal Gottwaldův nátlak další ránu (Kaplan 1997: 400). Ještě během noci z neděle na pondělí navštívili Laušmana, Bernarda a Vilíma v Laušmanově vile Drtina s Ripkou. Diskuze vedená ve skleslé atmosféře se točila kolem možných personálních obměn vlády. Alespoň hypotetická možnost kompromisního řešení krize podle obou stran stále byla, pokud by všechny partaje, tedy i komunisté, souhlasily s výměnou některých svých zástupců ve vládě. Národní socialisté by požadovali například odchod Ďuriše, za což byli ochotni obětovat všechny své dosavadní reprezentanty vyjma Drtiny, který symbolizoval boj za nezávislost Bezpečnosti. Laušman v podobném duchu prohlásil, že sociální demokraté by trvali na setrvání Majera ve vládě²⁴⁹ (Horák 2012: 257).

činnost utlumena a zbraně jim byly částečně odebrány, avšak během února je komunisté opět aktivizovali (Veber 2008: 220).

²⁴⁷ O svém skeptickém postoji a rozhodnutí, že v dané situaci bude lepší, když demisi přijme, Beneš poté prostřednictvím Jíny informoval Drtinu. Národní socialisté reagovali na tuto zprávu rozhořčeně, i proto, že s nimi prezident od podání demise dosud nemluvil a nepřijal je, zatímco se sociálními demokraty (resp. centristickou skupinou kolem Laušmana; Majera nepřijal ani jednou) a zejména komunisty jednal opakovaně. Z ihned svolané schůze národněsocialistických a lidoveckých špiček u Drtiny v bytě pak Jína vyhotovil zápis pro prezidenta, který všichni přítomní podepsali. Žádali v něm Beneše, aby nic nerozhodoval, dokud si s nimi osobně nepromluví (Koutek 2011: 334–335).

²⁴⁸ Vytipováváním a oslovováním ke spolupráci svolných osob v nekomunistických stranách byla v KSČ pověřena trojice Čepička, Dolanský a Kopecký (Veber 2008: 280–281).

²⁴⁹ Dále měl Laušman národněsocialistické hosty ujistit, že *"bude vždy hájit zásadu Národní fronty v jejím současném složení a že podle jeho názoru úkolem nové vlády, která se nebude příliš od předchozí lišit, bude bez delších průtahů připravit volby."* (Ripka 1995: 245).

V pondělí 23. února před polednem se k jednání na Hrad dostavil Gottwald a posléze i Nosek. Prezident, snad pod dojmem reakce demokratických ministrů na jeho vzkazy z předcházejícího dne, revidoval své rozhodnutí o přijetí demise. V diskuzi se špičkami KSČ tak hájil jednání stran na bázi Národní fronty, a pokud k dohodě nedojde, viděl řešení v co nejrychlejším provedení předčasných voleb. Prezident po komunistech žádal vysvětlení nezákonných prohlídek, zatýkání a vůbec vyvolávání atmosféry strachu, tedy postupu, který komunisté v posledních dnech stále častěji volili. Gottwald to zdůvodnil potřebou udržet pořádek a zabránit chaosu. Svůj tlak na Beneše stupňoval prohlášením, že komunisté násilí zastaví, až prezident podepíše novou vládu²⁵⁰. Během dne pak došlo k ustavení ústředního akčního výboru NF, vrcholku pyramidy sestávající z akčních výborů vznikajících v úřadech, závodech a na místní i okresní úrovni, jejichž cílem bylo očistit veřejný život od reakce a vybudovat Národní frontu na novém půdorysu²⁵¹. Atmosféru strachu a nejistoty potom v průběhu dne dále umocňovaly zprávy o prvním zatýkání. Znepokojivá byla i informace, že došlo k obsazení a prohlídce pražského sekretariátu národních socialistů příslušníky SNB (Veber 2008: 281–297).

Již od rána probíhalo zasedání ústředního výkonného výboru sociální demokracie, jehož výsledky se zájmem očekávaly všechny ostatní strany. Jednání ÚVV předcházela schůze představenstva. Majer zde zopakoval svůj návrh, aby se sociálnědemokratičtí ministři připojili k demisi, ale všichni přítomní tento postup odmítli. Jednání probíhalo v napjaté atmosféře, která se ještě houstla s tím, jak přicházely informace o prohlídce národněsocialistického ústředí a prvních zatčeních²⁵². Prvním bodem zasedání byla otázka vyloučení těch funkcionářů, kteří vystoupili na komunistické demonstraci 21. února na Staroměstském náměstí²⁵³. Poté následoval Laušmanův referát o vládní krizi a postupu

²⁵⁰ Odpoledne pak prezident poprvé a naposled během krize přijal národněsocialistické ministry, které měl ujistit, že demisi nepřijme, a kdyby náhodou změnil názor, že je bude informovat. Jak píše Václav Veber, jednalo se z obou stran o dost licoměrný rozhovor, v němž sice účastníci na jednu stranu hýřili optimizmem a vzájemně se ujišťovali, že komunisté jsou bez prezidenta bezmocní, pokud nepřijme demisi, na druhé straně měli spoustu důkazů o komunistickém násilí a už tak trochu počítali s porážkou (Veber 2008: 294–295).

²⁵¹ Došlo i na "vyakčňování" ministrů z jejich úřadů. Primát v tomto drží ministr dopravy, slovenský demokrat Ivan Pietor, jenž byl pod hrozbou násilí ze svého úřadu vyhnán po poledni 23. února (Ibid.: 289).

²⁵² Jednání ovlivnil i rozhovor místopředsedy vlády i strany Tymeše s Gottwaldem. Ministerský předseda Tymešovi krátce před zasedáním stranického vedení řekl, že má hotový návrh na doplnění vlády a že "*je pozdě [se] namáhat vytvořit nějakou vládu v celé staré NF.*" Prostřednictvím Tymeše tak komunisté dali sociálním demokratům vlastně ultimátum, podle kterého se měli do 18:45 rozhodnout, jestli jdou "*s nimi nebo proti nim.*" (AČSSD, f. 71, a. j. 114, Zasedání ÚVV soc. dem. dne 23. 2. 1948).

²⁵³ Kvůli účasti na demonstraci musela stranu opustit Vlasta Koušová–Petránková. Vyloučen byl i Jan Němec, a to za vstup do krajského akčního výboru Národní fronty (Horák 2012: 258).

strany a dlouhá diskuze. Nejprve Majer znovu vyjádřil své přesvědčení, že má-li být krize vyřešena, musí sociální demokraté podat demisi²⁵⁴. Při hlasování však většina návrh znovu odmítla a téměř všichni diskutující demisi hodnotili jako přinejmenším chybný krok. Dále přišla na přetřes otázka jednání s komunisty a účasti ve vládě. Představenstvo přijalo Vilímův návrh, který potvrzoval stále platnou linii strany, tedy jednat s komunisty o podmínkách setrvání ve vládě staré Národní fronty (Kaplan 1997: 420–422). Nejednoznačný postoj sociální demokracie se pak projevil v diskuzi o poměru k akčním výborům NF. Většinová tendence byla zamítnout je jako nelegální instrument sloužící k nastolení komunistické vlády, ale v konečném výsledku odhlasované ujednání připouštělo možnost pro jednotlivé členy do akčních výborů vstupovat, ovšem jen se souhlasem výborů místních organizací sociální demokracie²⁵⁵. Majer s celou koncepcí nového pojetí Národní fronty nesouhlasil. Během diskuze upozorňoval, že přijetí pozvání na jednání ústředního akčního výboru NF je v rozporu s usnesením představenstva, které stranu zavazuje *"usilovat o spolupráci staré NF"*, s tím, že *"nikdo nesmí přebírat mandáty politických stran."*²⁵⁶ (AČSSD, f. 71. a. j. 114, Zasedání ÚVV soc. dem. dne 23. 2. 1948).

Takřka celodenní jednání ústředního výboru sociální demokracie potvrdilo snahu držet se linie vyhlášené představenstvem 20. února, avšak ukazovalo se, že představa sociální demokracie jako tmelu Národní fronty je čím dál tím více iluzorní. Strana jako celek se dostávala do stále většího vleku nových událostí, na které nebyla s to jasně reagovat. To naznačoval například její postoj v otázce Národní fronty, kde sice zůstávala na svých původních pozicích a trvala na zachování NF ve staré podobě, zároveň ale souhlasila s účastí svých členů v akčních výborech (Kaplan 1997: 424–425).

²⁵⁴ Majer ve svém příspěvku mimo jiné řekl: *"...dosavadní stav nevede k úspěchu. Musíme usnadnit vyřešení krise a podat demisi. Podáme-li demisi, musí president pověřit někoho sestavením nové vlády, jinak trvá tento stav, kdy vláda nemá v parlamentě většinu... Budeme-li s komunisty ve vládě, nezůstává nám možnost spolurozhodovat, protože nemáme opratě, ale odpovědnost... Navrhuji, aby[chom] se hned sebrali a podali demisi. Možná, že zítra nebo pozítří bude pozdě. Můžeme prohrát, ale nesmíme ztratit čest soc. demokrata. Jsou porušovány zákony republiky a dnes už jsou znemožněny svobodné a demokratické volby."* (AČSSD, f. 71, a. j. 114, Zasedání ÚVV soc. dem. dne 23. 2. 1948).

²⁵⁵ Na večerní zasedání přípravného ÚAV NF tak poslalo sociálnědemokratické vedení delegáty jen k *"informativnímu jednání"*, většina z nich postupně odešla, ale Fierlinger si beztretně dovolil připojit se jménem strany k nové Národní frontě (Veber 2008: 307).

²⁵⁶ Vzhledem k Majerovu postoji není divu, že odmítl být součástí sociálnědemokratické delegace na jednání ÚAV NF (AČSSD, f. 71, a. j. 114, Zasedání ÚVV soc. dem. dne 23. 2. 1948).

Úterý 24. února bylo dnem hodinové generální stávky, která dokládala komunistickou ofenzivu na všech frontách²⁵⁷. Hlavní tlak byl namířen proti demokratickým stranám se snahou je rozložit, posílit v nich vliv levicových prokomunistických frakcí a postupně vytvářet zdání, že se jedná o jediné mluvčí demokratických stran. Ulicemi pochodovali ozbrojení milicionáři i příslušníci SNB, nižší funkcionáři nekomunistických stran byli zatýkáni a vyslýcháni. Cílenému nátlaku byl vystaven prezident, který při dvouhodinové odpolední schůzce s Gottwaldem znovu apeloval na to, aby jednal s ostatními stranami, což ministerský předseda opakovaně odmítl (Veber 2008: 309–324).

K rozhodujícímu okamžiku šel vývoj uvnitř sociální demokracie. Komunisté již v této fázi vládní krize měli zájem na jejím urychleném vyřešení a povzbuzovali tak Fierlingerovo křídlo k převzetí iniciativy²⁵⁸. Dopolední jednání představenstva však žádný závěr nepřineslo a vedení zůstávalo na stejných pozicích, i když přibývalo těch, kteří v aktuální situaci viděli jediné východisko v jednání a dohodě s komunisty²⁵⁹. V polední přestávce schůzce odjel Laušman za Gottwaldem a Slánským jednat o možnostech účasti v nové vládě²⁶⁰. K tomu byl ochoten za předpokladu, že sociální demokraté kromě tří stávajících postů získají ještě dvě křesla, a to pro něho samotného a pro Fierlingera. Gottwald se Slánským odmítli nabídnout sociální demokracii více křesel a trvali na tom, že Majer musí pryč a Fierlinger do vlády. Gottwald rovněž Laušmana varoval, že pokud se strana nerozhodne rychle, tedy ještě ten den, navrhne ministry i za sociální demokracii sám. Když byl Laušman na odchodu, dozvěděl se, že ústřední sekretariát je obsazován ultralevými sociálními demokraty a komunisty²⁶¹ (Kaplan 1997: 473–474).

²⁵⁷ Stávka, kterou ohlašovala rezoluce přijatá v neděli 22. února na sjezdu závodních rad, probíhala od 12 do 13 hodin. Jednalo se o největší nátlakovou akci, která byla v průběhu vládní krize zorganizována. Původně měla sloužit k prosazení sociálních a ekonomických požadavků, ale komunisté ji použili jako nátlakový prostředek k prosazení své koncepce řešení vládní krize. Posloužila jako nástroj pro zvýšení tlaku na prezidenta, protože tisíce rezolucí ze schůzí stávkujících mířily především na Hrad (Kaplan 1997: 459–460).

²⁵⁸ Komunisté a jejich souputníci v sociální demokracii uvažovali dvě možné varianty. Podle jedné měl Fierlingerův proud ovládnout stranu jako celek a podřídit si ji. Pokud by se to nepodařilo, mělo dojít k rozštěpení strany. Bylo otázkou, jak se postavit k osobě Laušmana, kterého komunisté z taktického hlediska považovali za užitečné pro spolupráci získat; přeci jen byl řádně zvoleným předsedou a měl dobré vztahy s Benešem. Kabinet, jehož součástí by byl i Laušman, by tak prezident ochotněji jmenoval (Veber 2008: 318).

²⁵⁹ Majer do této rozrůstající se skupiny nepatřil a společně s Görnerem, Bernardem, Vilémem a Jeřábkem nadále hájil původní stanovisko představenstva (Kaplan 1997: 474).

²⁶⁰ Polední přestávky využil i Fierlinger, který k sobě do bytu sezval několik příslušníků levice, aby sladili taktiku na odpolední část schůzce. Věřili, že se jim podaří vedení ovládnout. Pro jistotu však byli rovněž připraveni na variantu, že schůzi opustí a budou s Gottwaldem jednat o vládě samostatně. Za tímto účelem vypracovali text prohlášení, které během následujících hodin podepsalo celkem 16 funkcionářů (Ibid.: 474).

²⁶¹ Násilné obsazení sociálnědemokratického sekretariátu bylo připravováno komunisty od dopoledne a akce začala kolem 14. hodiny. Do budovy vnikla skupina zhruba 300 milicionářů a komunistických studentů

Odpolední schůze představenstva tak probíhala v podstatě uprostřed bitevního pole. Proti komunistické akci nejostřeji protestoval Majer, a to nejen slovy, ale i činy. Když se mu nedostalo spojení s ministrem vnitra²⁶², využil toho, že před sekretariátem se během odpoledne shromáždila zhruba tisícovka opravdových sociálních demokratů, kteří dostali zprávu o komunistické akci a manifestovali proti obsazení budovy. Majer tohoto shromáždění využil. Vybral si početnější skupinku odvážných mladých spolustraníků, zhruba po 16. hodině vnikli do budovy a začali vytlačovat útočníky²⁶³ (Veber 2008: 318–319).

Paralelně probíhající jednání představenstva se mezitím ubíralo podobným směrem jako dopoledne. Vyhraněné představitele pravicového směru komunistický útok na sekretariát jen utvrdil v jejich dosavadním přesvědčení za žádných okolností nevstupovat do spolupráce s komunisty na půdorysu nové NF. Stejně tak probíhající boj o sekretariát posílil odhodlání fierlingerovců. V mysli předsedy Laušmana a dalších nevyhraněných členů představenstva začal převažovat argument, že za dané situace představuje dohoda s komunisty nejlepší východisko. I když se nálada většiny přítomných vyvíjela tímto směrem, čas dále plynul, Gottwaldem stanovená lhůta pro oznámení jmen nových ministrů se naplňovala a nezdálo se, že diskuze spěje k jasnému výsledku. O půl desáté tak Fierlinger se svou svitou opustil zasedání s tím, že začíná jednat samostatně²⁶⁴. Předseda i většina zbytku představenstva poté rezignovali na další hájení původní koncepce. Zhruba

pod vedením ultralevého sociálního demokrata Jana Němce, kterého den předtím ÚVV vyloučil. Prvnímu patru, v němž zasedalo představenstvo, se bojůvky na Slánského příkaz vyhnuly a kontrolovaly zbytek budovy (Veber 2008: 318–319).

²⁶² Majer chtěl u Noska žádat okamžité zjednání pořádku, ovšem ministr údajně nebyl přítomen. Nechal mu proto alespoň vzkaz: *"Chtěl jsem upozornit pana ministra vnitra, že se dějí v Praze velké lotroviny a že nějaká lůza za pomoci policie obsazuje ústřední sekretariát sociální demokracie. To se děje ve chvíli, kdy naše delegace jedná s předsedou vlády. Chci, aby pan ministr byl upozorněn, že jak neudělá pořádek, pak mi si s tou lůzou poradíme sami."* (Kaplan 1997: 478).

²⁶³ Milicionář z ČKD líčil situaci takto: *"V 15. hod.... před budovou byl již značný dav lidí, přičemž bylo velmi těžko rozeznati, s jakým úmyslem před budovou stojí... začal jsem plnit rozkaz dr. Němce, nikoho nevpuštít dovnitř ani ven bez písemného povolení a zabránit vniknutí pravicových živlů do budovy. Tyto chvíle byly velmi kritické, neboť do budovy i ven žádali propuštění různí členové strany a těžko bylo rozeznati, kdo z nich je levé a kdo pravé křídlo, spojky a rozkazy o vstupu se každou chvílí měnily, až později jsem se rozhodl dveře za žádných okolností neotevřít, ať se děje cokoliv... [za hodinu] jsem byl vystřídán u dveří a zaujal jsem pozici uvnitř budovy. Tu došlo k prudkým výstupům s Majerem, který byl rozhodnut nás z budovy vytlačit a zdůrazňoval, že je to jejich sekretariát a že zdržujeme jednání... Jeho zuřivost nás utvrzuje v odhodlání setrvat na svých místech."* (Ibid.: 478–479).

²⁶⁴ Fierlinger po odchodu z jednání souhlasil s úplným obsazením ústředního sekretariátu a o hodinu později již z rozhlasu zněl text připraveného prohlášení, podepsaného 16 funkcionáři. Ze sedmnáctičlenného představenstva své jméno pod text připojilo pět členů; Fierlinger, John, Vojta Erban, Jankovcová a Sajal (Veber 2008: 320).

20 minut po Fierlingerovi a spol. tak schůzi opustil i Laušman. Odjel za Gottwaldem a oznámil mu rozhodnutí sociální demokracie účastnit se vlády na základě nové Národní fronty²⁶⁵ (Kaplan 1997: 481–482).

Kolem půlnoci se potom Laušman spolu s členem představenstva Jaroslavem Hladkým dostavil do Fierlingerova bytu. Zde je kromě hostitele očekávali John, Jankovcová a Vojta Erban. Obsahem setkání měla být diskuze o změnách ve vedení strany a personáliích, týkajících se nové vlády. Bylo třeba vyřešit, jakým způsobem změny provést. Laušman odmítl, aby byli Němec a Koušková–Petránková okamžitě rehabilitováni. Prosadil, že si musí nejprve podat odvolání. Přítomní se dále dohodli, že do vlády obrozené Národní fronty vstoupí Laušman, Fierlinger a Jankovcová. Vojta Erban měl být jmenován generálním tajemníkem strany namísto Vilíma (Horák 2012: 262). Zatímco Laušman dojednával podmínky kapitulace, v sekretariátu strany se nadále bojovalo. Vyčerpání sociálnědemokratičtí obránci, kteří hájili sekretariát již od 14. hodiny, museli čelit útočníkům, jimž přibývaly stále nové posily. Kdo ze sociálních demokratů neodešel dobrovolně, byl nakonec vyhozen, což byl i Majerův případ²⁶⁶ (Veber 2008: 319).

Ve středu 25. února československá vládní krize dospěla ke svému konci. Beneš před polednem jednal s komunistickou delegací ve složení Gottwald, Nosek a Zápotocký. Gottwald prezidentovi předal návrh na rekonstrukci a doplnění vlády. V půlhodinové diskuzi komunisté na Beneše naléhali, aby přijal brzké rozhodnutí. Prezidentova vyjádření

²⁶⁵ K opuštění dosavadní linie mohlo vést členy představenstva několik důvodů. Jednak to mohly být obavy z rozkolu strany nebo strach z perzekuce. Dalším motivem mohlo být poznání a akceptování nové politické reality, kdy vývoj dospěl do stádia, v němž původní koncepce již neměla žádnou naději na úspěch. Setrvávání na původních principech by navíc řádné vedení úplně vyřadilo z politického života, protože Gottwald by jednal pouze s Fierlingerovými separatisty. Majer každopádně nadále hájil své původní odhodlání nevstupovat do jednání s komunisty na půdorysu nové NF. Není však jisté, jestli v oněch dvaceti minutách, které dělily Fierlingerův a Laušmanův odchod a přinesly změnu stanoviska představenstva, byl na schůzi přítomen. Většinu času totiž trávil mezi obránci sekretariátu (Kaplan 1997: 482).

²⁶⁶ O závěrečné fázi boje informuje opět milicionář z Kolbenky: *"Ve 12 hodin nastal obrat, a tu již se události řítily vpřed. Do budovy se dostavila posila asi 50 soudruhů z Letova znovu s dr. Němcem a po schodech nahoru vykročilo 10 svěžích a energických soudruhů a jsou zastaveni hradbou těl s otázkou, co chtějí. Jsme akční výbor strany a jdem jednat – je jejich odpověď, ale jsou odmítnuti. Tu zespodu se rozeběhlo mnoho soudruhů a tu začal boj muže proti muži. Podařilo se nám vniknout na plošinu před vchodem do zasedací síně strany. Tu ministr Majer měl tolik odvahy a vyšel ven a začal se chovat jako rváč a ne jako ministr a byl rázně umlčen pětiminutovým ultimatem opustit budovu. Nyní byl náš postup energický... kdo nešel dobrovolně, byl vyhozen... vstoupili jsme do pracovny Majera, který, obklopen svými nejvěrnějšími, stál za stolem a jeho sekretářka se pokoušela obstarat mu spojení s ministrem vnitra... Po marném pokusu se sám pokouší volat... s. Gottwalda. Tento manévr mu zaráží dr. Němec: 'Majere, dávám ti 10 minut na opuštění sekretariátu, v té době tobě a tvé družině zaručuji volný odchod, nepřijmeš-li, pak za situaci neručím.' Majer po krátkém váhání přijímá a opouští se svým průvodem kancelář."* (Ibid.: 480).

naznačovala, že demisi přijme, k návrhu nové vlády požadoval ještě čas na rozmyšlenou. Podruhé toho dne prezident Gottwalda přijal v 16:30. Krátce mu oznámil, že demisi a jmenování nové vlády podepsal a jeho návrhy akceptuje (Kaplan 1997: 497–510).

Vývoj se v závěrečné fázi krize ubíral někdy dost paradoxními cestami. Například v momentě, kdy Gottwald předkládal Benešovi návrh na rekonstrukci vlády, bylo známo, že odstoupivších ministrů není 12, nýbrž 14, protože demisi podali ještě Majer a Tymeš²⁶⁷. Zdánlivě překvapivá skutečnost má však své vysvětlení. Gottwald, který vytvářel novou vládu podle svých představ, musel nějak docílit odchodu těch ministrů, kteří nepodali demisi. S nevyhraněným a k diskusi svolným Tymešem se prostě domluvil, ministr výživy ale představoval tvrdší oříšek²⁶⁸. Majer odmítl Gottwaldův tlak na odstoupení a použil přitom stejný argument, který mu v předcházejících dnech v demisi bránil, i když osobně takové řešení prosazoval, a sice závaznost stále platného rozhodnutí představenstva strany. Majer nakonec demisi podal, poté, co jej Gottwald z jeho ministerstva prostě nechal vyakčnit²⁶⁹ (Veber 2008: 330). Zřejmě na základě vyprávění některého z očitých svědků, možná i samotného Majera, Ripka ve svých pamětech Majerův dramatický odchod z ministerstva popsal takto: *"Asi stovka osob vtrhla do Majerovy pracovny... a vyzvala ho, aby okamžitě odešel. Majer, který... byl stále ve funkci, telefonoval ministerskému předsedovi a žádal ho o ochranu. Gottwald mu hněvivě odpověděl, že... nepošle na dělníky policii. Dav manifestantů se nakonec na Majera vrhl a donutil ho odejít. Když za posměšku a nadávek opouštěl ministerstvo, zahrnula ho stará žena sprostými nadávkami. Majer se zastavil a řekl jí: 'Moje maminka umřela v nacistickém koncentráku, protože jsme se, moji bratři a já, za války chovali tak, abychom jí nedělali hanbu. Ani dnes jí nechci dělat hanbu. Ale vaše děti se jednoho dne budou stydět za to, co dnes děláte vy.' Po těchto slovech nastala chvíle ticha. Majer jí využil k tomu, aby odešel."* (Ripka 1995: 252).

²⁶⁷ Jednalo se tak o nadpoloviční většinu vlády. Prezident tedy čistě teoreticky mohl, zcela v souladu s ústavou, odvolat vládu jako celek a vypsát předčasné volby (Veber 2008: 330).

²⁶⁸ Třetího zástupce sociální demokracie v kabinetu, Ludmilu Jankovcovou, si komunisté v nové vládě ponechali. V Gottwaldově rekonstruovaném kabinetu Jankovcová zaujala místo ministryně výživy a nahradila tak v rezortu Majera (Ibid.: 339).

²⁶⁹ Svou demisi chtěl Majer prezidentovi oznámit osobně, avšak na přijetí na Hradě čekal marně. Nechal tak Benešovi alespoň dopis: *"Vážený pane presidente, při vzniku vládní krise, kdy podali ministři tří politických stran demisi, podal jsem v představenstvu své strany návrh, aby také ministři za československou sociální demokracii demisi podali. Tehdy můj návrh nebyl přijat. Ačkoliv toto usnesení nebylo dosud zrušeno, považuji za svoji povinnost se zřetelem k nové politické situaci demisi podat. Podávám proto demisi jako ministr výživy a prosím, abyste ji přijal."* Pracovník prezidentské kanceláře Jína poté na Majerův dopis rukou dopsal: *"Bylo doručeno 25. 2. v pol. hodinách, když mně byl asi 2–3 hodiny předtím p. posl. Majer telefonicky oznámil pro p. presidenta, že po rozmluvě s p. předsedou vlády podává demisi."* (AKPR, f. KPR, č. j. 105653–48).

V osm hodin večer se sešlo představenstvo sociální demokracie. Hlavním bodem jednání bylo schválení dohody, na jejímž obsahu se během odpoledne shodl Laušman a někteří členové představenstva se zástupci sociálnědemokratické levice. Vojta Erban přednesl domluvený návrh, podle kterého se stranické představenstvo formálně nezmění, pouze do něj nebudou zváni reprezentanti pravice Václav Majer, Vladimír Görner, Josef Kubát a Vilém Bernard. Místo nich měli na jednání začít docházet Jiří Hájek, Jaroslav Havelka, Jan Němec a Evžen Erban. Majer proti takovému návrhu protestoval a namítal, že předseda strany nemá právo nechávat hlasovat o tom, kdo bude zván na představenstvo (Horák 2012: 263). Ještě než bylo o návrhu hlasováno²⁷⁰, přednesl Majer příspěvek, který stojí za obsáhlejší citaci. Hovořil o svém pohledu na události posledních dnů a hodin a ohradil se proti vyloučení z představenstva. Stejně jako při vyakčnění z ministerstva, i zde prokázal smysl pro efektní odchod ze scény.

V expozé, jímž se Majer v podstatě rozloučil s veřejnou politickou činností v Československu, mimo jiné řekl: *"... ať mi někdo řekne, proč mám být z tohoto shromáždění vyloučen... Protože jsem stál v této straně od mládí, rval se a protože jsem dva a půl roku dělal pro lid?... Vylučujete Václava Majera proto, že měl odvalu mít své vlastní mínění... možná, že strany jsou v rozvratu, ale v tomto národě zůstává pevný a nerozvrácený smysl pro právo, spravedlnost a svobodu. A vy to chcete dnes poplivat. Proč? Protože si to někdo přeje? Kdo to je? Brněnský sjezd? Všichni jsme si řekli, že tento sjezd a jeho rozhodnutí jsou pro nás závazná. Byli jsme zvoleni členy ústředního výkonného výboru a členy představenstva. Já neuznávám žádnou revoluční situaci, která loupí, krade a znásilňuje... Vy se můžete usnést, jak chcete, pro mne tento zákon platí a já ho budu uznávat. Já neudělal ve svém životě nic nečestného. Je to hrozná věc. Ptám se, zda to je možné. Je to možné? Je možné, že jste došli k přesvědčení jenom proto, že Václav Majer nebo druzí mají jiný názor, že mají být odstraněni? To dělali nacisti. Po sjezdu zde byli také někteří lidé, kteří měli jiné mínění než brněnský sjezd. A nikdo nepřišel s tím, abychom je odstranili. Jenomže teď přišla revoluční situace. Ale to ne. To je totalitní nástup komunistů k moci. Totální nástup komunistické strany ke komunistické diktatuře. Vezměte dnešní listinu ministrů a podívejte se mi kdokoliv do očí a řekněte, jestli to odpovídá představám lidu tohoto státu. Chápu jednu věc, že bylo potřeba udělat*

²⁷⁰ Návrh byl schválen většinou devíti hlasů proti čtyřem (AČSSD, f. 71, a. j. 121, Zápis o mimořádné schůzi představenstva, která se konala dne 25. února 1948).

kompromisy, já jsem neřekl ani slova, ale sám jsem žádal, abych nebyl delegován do této vlády. Ale budu se bránit zuby nehty, aby mě někdo vyhodil ze sboru, kde mám svaté právo být jako kdokoliv z vás. Když jsem se to dozvěděl, myslel jsem, že to není pravda, že to je fantazie. A teď vím, že mužové a ženy..., které jsem považoval, i když jsem často s nimi politicky zápasil, za své soudruhy a soudružky, najednou to myslí vážně proto, že si to komunistická strana přeje. Mohli jste s tím souhlasit a já také, abych nebyl ve vládě, když mě tam komunisté nechtějí. Ale nemůžete a nemáte právo k tomu, abyste vyřadili z tohoto sboru samovolně Bernarda, Kubáta, Görnera a mně jenom proto, že jsme někdy měli jiné mínění než vy... Tento sbor nemá právo, aby mě vyloučil z účasti na schůzi a... aby někoho jiného zval. A já, ať je usnesení jakékoliv, já se cítím členem představenstva, budu sem chodit, když budu vědět, že je schůze, když mě nepozvete, budu protestovat a budu žádat ústřední výkonný výbor, aby rozhodl. Vy nemáte právo to udělat. Provinili jste se proti svému svědomí, proti sobě. Touto zemí jde vlna zvlčilosti. V tomto sboru nemají být vlci. Skončil jsem." (AČSSD, f. 71, a. j. 121, Zápis o mimořádné schůzi představenstva, která se konala dne 25. února 1948).

3.9 Odchod z veřejného života a další útěk do emigrace

Vítězství komunistů v únorové krizi definitivně završila první schůze Gottwaldova kabinetu v pátek 5. března a schválení programového prohlášení vlády, pro které se obrozený parlament vyslovil 11. března²⁷¹. Majer byl jedním ze sedmi sociálnědemokratických poslanců, které akční výbor nového parlamentu na schůzi nepozval (Kaplan 1997: 529). Dne 13. března byl spolu s Holubem, Görnerem a Kubátem pozván k jednání do stranického ústředí. Obsahem rozhovoru s novým generálním tajemníkem Lindauerem, který nahradil Vilíma bezprostředně po Únoru, byla otázka rezignace na poslanecký mandát. Podle agenturní zprávy všichni čtyři poslanci "*projevili ochotu resignovat*" a na svou situaci se dívali "*spíše existenčně, než politicky.*" Majer prohlásil, že "*uznává porážku své politické koncepce, ale že očekává, že mu bude dána možnost žít a chce se vrátit do dolu, kde pracoval dříve.*" (ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Zpráva agenta U 1–Tudor z 15. 3. 1948).

²⁷¹ Po únorovém vítězství bylo třeba třisetčlenný parlament očistit od nedůvěryhodných politiků. Za tímto účelem bylo 229 poslanců parlamentním akčním výborem vyzváno k podpisu prohlášení o podpoře politiky obrozené NF a Gottwaldovy vlády. Kladně na výzvu odpovědělo 223 poslanců. Počet prověřených zákonodárců se potom ještě drobně navýšil a na hlasování o nové vládě pak bylo přítomno 230 poslanců, kteří Gottwaldovu kabinetu jednomyslně vyslovili důvěru (Veber 2008: 351–352).

"Možnost žít" Majerovi dána byla, ovšem jeho život probíhal pod pečlivým dohledem Státní bezpečnosti. Policie značně omezovala nejen osobně bývalého ministra, ale i všechny v jeho okolí²⁷². Majerův byt v domě na Hanspaulce²⁷³ nepřetržitě střežila hlídka SNB a sledován byl i jeho pohyb po Praze. Příslušníci policie si jistě dovedli představit jednodušší úkoly, než bylo hlídání aktivního čtyřicátníka se zálibou v dlouhých pěších výletech. Přísné střežení vycházelo z přesvědčení StB, že Majer se při první příležitosti pokusí o útěk. Když bývalý ministr koncem března odjel na léčení do sanatoria ve Vráži u Písku, došlo k dalšímu zostření a zesílení dozoru. Ve Vráži Majera nepřetržitě sledovali čtyři příslušníci SNB, kteří jej doprovázeli i mimo sanatorium²⁷⁴. Přítomnost ozbrojených hlídačů přirozeně působila nelibé reakce jak u hostů, tak u zaměstnanců sanatoria. Protesty ředitele byly odmítány poukazem na politickou důležitost střežení předúnorových špiček nekomunistických stran (Kaplan 2000: 278–279).

Začátkem května, nedlouho po návratu ze zdravotního pobytu ve Vráži, se Majer začal připravovat na přestěhování do Pochvalova²⁷⁵. Do rodné vesnice tak během května začal často jezdit a při svých návštěvách rozmlouval s přáteli. Přítomnost bývalého vysoce postaveného politika v obci působila rozruch, který Státní bezpečnost viděla nerada. Podle jedné ze zpráv *"si údajně Majer [nechával] svolávat do tamních hostinců své politické stoupence, které pak hostil likéry, které [s] sebou přivezl... Zájezd Majera do zdejšího obvodu skutečně vyvolal velký rozruch a znepokojení mezi veřejností. Celkově lze uvést, že zmíněnou skutečností byly posíleny reakční síly tamního kraje, které se těší důvěře Majera."* (ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Majer Václav, býv. ministr čsl. vlády, návštěva na lounském okrese—práva 12. 5. 1948).

²⁷² Už v půlce března si Majer chtěl telefonicky stěžovat u ministra Noska, ten však tradičně "nebyl přítomen", takže mu Majer nechal vzkaz: *"Nevím, proč byla učiněna taková opatření, ale je u mne Vaše civilní služba a myslím, že mají nějaké podivné rozkazy. Kontrolují každého, kdo jde ke mně a domnívám se, že by se to snad dalo dělat jinak. Pokud jde o mne, je mně to naprosto lhostejné, ale oni kontrolují i správce atd."* (ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Záznam 17. 3. 1948).

²⁷³ Václav Majer bydlel v ulici Nad Šárkou č. 126 (ABS, f. 310, sign. 310–71–7, Býv. ministr výživy Václav Majer – bezpečnostní opatření – zrušení).

²⁷⁴ Majer denně podnikal dlouhé procházky lesem, při nichž byli dva příslušníci z jeho čtyřčlenného doprovodu vyzbrojeni samopaly. Když byl v pokoji, stál ve dne jeden u dveří a tři na chodbě, večer a v noci měli službu dva na chodbě a dva na balkóně (Kaplan 2000: 278).

²⁷⁵ Majer měl bydlet u příbuzných v domě č. 95, stojícím na kraji vesnice. Instrukce SNB zněly: *"V době, kdy bude býv. ministr Majer ve svém bytě – hlavně v noci, je nutné, aby jedna hlídka stála v předsíni, druhá pod oknem pokoje obývaného Majerem a třetí pod oknem na ulici, která by hlídky v domě zajišťovala..."* (Dvořáková 2004: 149).

Dne 25. května, pět dnů před volbami do Národního shromáždění, si bývalí kolegové pozvali Majera na zasedání poslaneckého klubu sociální demokracie. Majerova návštěva v klubu pravděpodobně souvisela s vyšetřováním osudu přísně tajného výnosu ministerstva národní obrany ze září 1947 o postupné výstavbě československé branné moci. Spis, který měl být po projednání v kabinetu vrácen zpět na ministerstvo obrany, tehdy v září obdrželi všichni ministři. Dva z nich, Ivan Pietor a Václav Majer, však dokument přes opakované urgency nevrátili. Státní bezpečnost tak začátkem května na oba bývalé ministry podala trestní oznámení, neboť *"hrubou nedbalostí způsobili, že důležité opatření, které mělo zůstat v zájmu obrany státu utajeno, se mohlo státi známé cizí moci."* (Ibid., Trestní oznámení na Václava Majera a Dr. Ivana Pietora). Majer zpočátku této záležitosti nepřikládal význam a věřil, že se spis najde v písemnostech jeho sekretariátu na ministerstvu. Když však s ubíhajícím časem naděje na nalezení dokumentu klesala a armádní vedení chtělo postupovat nekompromisně, začaly růst Majerovy obavy z možných důsledků. Ve svých úvahách zřejmě zvažoval i možnost, že by se tato záležitost mohla stát záminkou pro politický proces. Podobné myšlenky jistě ovlivnily i Majerovo rozhodnutí k odchodu do emigrace (Kaplan 2000: 279–280).

Majer se netajil svým plánem, že k poslednímu květnu definitivně opustí Prahu a přesídli do Pochvalova, kde se hodlal věnovat práci v zemědělství. Dva dny před zamýšleným odjezdem jej v pražském bytě navštívil Jindřich Veselý, vrchní odborový rada z ministerstva vnitra. Cílem návštěvy, která proběhla s vědomím ministra Noska, bylo od Majera získat podpis prohlášení, že neodejde do emigrace. Protože intenzivní střežení v malé obci by pro policii znamenalo každodenní těžkosti, nabízela Státní bezpečnost výměnou za podpis zrušení dosavadního střežení. Veselý předložil Majerovi standardní prohlášení o dvou bodech. První obsahoval slib, že neopustí republiku. Druhým odstavcem se podepsaný zavazoval: *"Oznámím ministerstvu vnitra jakýmkoliv způsobem mně učiněný návrh, abych ilegálně opustil ČSR."* S obsahem prvního odstavce nebyl ze strany Majera problém, ve druhém bodě si vymínil kompromisní formulaci, kdy slova *"jakýmkoliv způsobem mně učiněný návrh"* nahradila věta *"bude-li mně učiněn vážný návrh"*²⁷⁶. Po této

²⁷⁶ Majer odmítl povinnost ohlásit ministerstvu každého, kdo by mu navrhl odchod do emigrace. Podle zápisu Jindřicha Veselého: *"Majer [se snažil] odůvodnit, proč by na sebe nerad bral závazek někoho udávat. Je přesvědčen, že v dobrém úmyslu by některý jeho známý mohl mu učinit návrh, aby ilegálně opustil ČSR, v takovém případě by nerad jméno toho dotyčného oznamoval ministerstvu vnitra. Jinak, jestliže by šlo o organizovanou akci či akci zahraničních agentů, prohlásil, že považuje za samozřejmou povinnost jako československého občana, takovou věc okamžitě hlásit bezpečnostním orgánům."* (ABS, f. 310, sign. 310–71–7, Býv. ministr výživy Václav Majer – bezpečnostní opatření – zrušení).

korekci Majer prohlášení podepsal. Veselý ještě týž den přikázal zrušit jeho střežení (ABS, f. 310, sign. 310–71–7, Býv. ministr výživy Václav Majer – bezpečnostní opatření – zrušení).

Druhý den Majer odjel do Pochvalova a nepřetržité střežení skončilo, nikoliv však zájem Státní bezpečnosti. Pražská oblastní úřadovna například začátkem června zaznamenala ještě dvě Majerovy návštěvy v Praze. V té době již byl Majer rozhodnut emigrovat. Ukončení soustavného střežení značně zlepšilo podmínky přípravy akce i naděje na její úspěch. Dne 7. července 1948 odjel autobusem z Pochvalova směrem do Prahy a od té doby o něm Státní bezpečnost neměla informace. Za dva dny, 9. července, překročil tajně hranice a za pět dní o jeho přítomnosti na Západě mluvil zahraniční rozhlas (Kaplan 2000: 280).

Závěr

Ve své diplomové práci jsem se pokusil přiblížit politickou činnost Václava Majera ve třetí republice. Pro mnohé události z této nedlouhé etapy československé historie platí, že klíč k jejich lepšímu pochopení leží v pomnichovské době a v čase války. Proto jsem Majerovo politické angažmá začal sledovat již v období druhé republiky. Nyní přichází chvíle k tomu, abych se na zhruba desetileté období Majerovy veřejné činnosti, víceméně ohraničené dvěma odchody do emigrace, podíval z určitého odstupu. Pokusím se najít odpověď na otázku, jestli existuje něco, co by jeho veřejné působení charakterizovalo a umožňovalo by tak hovořit o nějakém typickém rysu majerovské politiky.

Majer jistě nebyl tvůrcem a vykonavatelem nějaké vlastní, komplexně a do důsledků promyšlené politické koncepce. Když uvažoval o politice, odvolával se ve svých myšlenkách k Masarykovi, jako jasnou autoritu nesoucí masarykovský odkaz vnímal Beneše a chtěl dospět ke spravedlivější, ohleduplnější – zkrátka "lepší" – společnosti, kterou v daném kontextu reprezentoval *socialismus*. Taková východiska ale sama o sobě nebyla ničím originálním. Z tohoto rámce svou politiku nějakým způsobem odvozovali vlastně všichni autentičtí představitelé nekomunistických stran (tedy nikoliv kryptokomunisté v těchto partajích), i když třeba každý akcentoval něco jiného, čemuž pak odpovídaly i konkrétní politické kroky. V ryze ideové oblasti tedy majerovské specifikum neleží a při jeho hledání nezbyvá než se vydat do sféry praktické politiky. Zde se začnou opakovaně projevovat dvě vlastnosti, které spolu souvisí a je možné je považovat za ony charakteristické znaky Majerova angažmá na scéně třetí republiky. Jednou z nich je odvaha, druhou pak určitá politická intuice nebo čich, zkrátka schopnost vidět i pojmenovat věci tak, jak jsou. Obě vlastnosti Majer často projevil, například během moskevských jednání v březnu 1945, při diskuzi o Marshallově plánu v létě 1947, nebo ve třetí dekádě února 1948, kdy bojoval nejen slovy, ale i činy a byl jediným sociálnědemokratickým politikem, který nahlas řekl, že tehdejší události nejsou revolucí, ale totalitním uchopením moci. Podobně jako ostatní třetirepublikoví demokraté, ani Majer si však nebyl schopen či ochoten naplno přiznat, že prostě není možné na jednu stranu soustavně oponovat tuzemským komunistům a na druhou stranu vždy plnit přání SSSR. Je ale zároveň pravdou, že v této věci došel ze všech československých politiků nejdále, když dokázal vyjádřit svůj nesouhlas se sovětským požadavkem odřeknutí československé účasti na konferenci o Marshallově plánu.

Když se v odborné literatuře píše o jednotlivých proudech uvnitř sociální demokracie, bývají jako jejich symboly zmiňováni nejčastěji tři muži; Zdeněk Fierlinger, Bohumil Laušman a Václav Majer. Laušman bývá vnímán jako nejobtížněji uchopitelný. Jeho politické piruety skutečně nelze popsat nějakým jednoduchým heslem a Laušman se nevejde do jednoho kotce. Respektive vejde, ale takové zařazení je platné vždy jen v určitý moment. Kupříkladu Laušman v květnu 1945 stojí jinde, než v listopadu 1947. Oproti tomu nad osobou Zdeňka Fierlingera, alespoň tedy v mnou sledovaném období, nepanuje příliš otazníků. První poválečný předseda strany byl skutečně mnohdy sovětštější než Sověti a dalo by se diskutovat možná jen o míře jeho servilnosti v jednotlivých etapách. Václav Majer bývá v tomto kontextu rovněž hodnocen vcelku jednoznačně, tedy jako jasný "pravičák". Přesto není Majer ve věci příslušnosti k určitému vnitrostranickému proudu tak statický jako Fierlinger, byť do Laušmanovy dynamiky mu schází ještě více. Do jednoznačně pravicového proudu, jehož hlavním reprezentantem se poté už navždy stává, se totiž Majer začíná zařazovat až během války. Zhruba po svém vstupu do Státní rady, tedy od listopadu 1941. Předtím, jakožto příslušník armády, viděl věci radikálněji. Po zbytek války a hlavně ve třetí republice je pak Václav Majer už jasně pravicovým sociálním demokratem. Pro své názory se stává, zejména od druhé poloviny roku 1947, častým cílem výpadů ze strany komunistů. Je označován za reakcionáře, ačkoliv reálně samozřejmě nic reakcionářského nepodniká. Nepřítelem pracujícího lidu jej v očích KSČ činí v podstatě jen to, že vnímá nebezpečí, které plyne z nástupu komunistů do další fáze jejich cesty za uchopením moci.

Úplným závěrem své práce mohu konstatovat, že majerovská tematika, v širším chápání otázka vývoje celé sociálnědemokratické strany, je velmi široká a co do možných úhlů pohledu v podstatě nevyčerpatelná. Nepochybně velmi zajímavé by bylo sledovat další Majerův životní osud, protože v emigraci se rozhodně neuchýlil do soukromí. Naopak, pustil se do budování struktury exilové sociální demokracie, stal se jejím předsedou, kterým zůstal až do své smrti v roce 1972 a angažoval se i v Radě svobodného Československa. Zejména sociálnědemokratický poúnorový exil, v němž kvalitu vzájemných vztahů mezi jednotlivými exulanty poznamenaly čerstvé křivdy z období třetí republiky, by jistě zasluhoval pozornost. To už by ale představovalo námět pro jinou práci, než byla tato.

Seznam zkratek

ČSNV – Československý národní výbor

ČSR – Československá republika

KSČ – Komunistická strana Československa

KSS – Komunistická strana Slovenska

NF – Národní fronta

NS – Národní souručenství

NSP – Národní strana práce

PVVZ – Petiční výbor Věrní zůstaneme

SNB – Sbor národní bezpečnosti

SNR – Slovenská národní rada

SR – Státní rada

SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

StB – Státní bezpečnost

ÚAV – ústřední akční výbor

UNRRA – United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Správa Spojených
národů pro pomoc a obnovu)

ÚNS – Ústavodárné národní shromáždění

ÚRO – Ústřední rada odborů

ÚV – ústřední výbor

ÚVOD – Ústřední vedení odboje domácího

ÚVV – ústřední výkonný výbor

VKS(b) – Všesvazová komunistická strana (bolševiků)

Seznam pramenů a literatury

• ARCHIVNÍ PRAMENY

Archiv bezpečnostních složek (ABS)

fond č. 310 – sekretariát Velitelství Státní bezpečnosti

fond ZV 127 MV – kauza Bohumil Laušman

fondy krajských a okresních složek StB – B 1 – KS SNB Praha

objektový svazek č. 2231 – Nepřátelské osoby z řad bývalých sociálních demokratů

Archiv České strany sociálně demokratické (AČSSD)

fond č. 71 – Československá sociální demokracie 1920 – 1948

Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR)

fond KPR – Kancelář prezidenta republiky

Archiv Národního muzea (ANM)

fond Zdeněk Fierlinger

Národní archiv (NA)

fond Bohumil Laušman

Státní okresní archiv Rakovník (SOkA Rakovník)

fond Václav Majer

• EDITOVANÉ PRAMENY

GOTTWALD, Klement (1958). *Spisy XIV, 1947–1948*. Praha: SNPL, 1958. 466 s.

GOTTWALD, Klement (1955). *Vybrané spisy ve dvou svazcích: Svazek 2, 1939–1953*.

Praha: SNPL, 1955. 522 s.

KAPLAN, Karel (1992). První poválečná vláda (Komentované dokumenty). In:

ADAMOVIČ, Karolína; ZAVACKÁ, Katarína; KAPLAN, Karel. *Stručné dějiny práva v ČSR v období 1938 – počátek roku 1948 se zřetelem k vývoji v českých zemích*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky ve spolupráci se Státním ústředním archivem, 1992. s. 69–155. ISBN 80-85270-09-9.

KAPLAN, Karel; ŠPIRITOVÁ, Alexandra (1997). *ČSR a SSSR 1945–1948: Dokumenty mezivládních jednání*. Brno: Doplněk, 1997. 540 s. ISBN 80-857-6592-6.

KRÁL, Václav (1963). *Cestou k Únoru: Dokumenty*. Praha: Svobodné slovo, 1963. 432 s.

OPOČENSKÝ, Jan (2001). *Válečné deníky Jana Opočenského*. ČECHUROVÁ, Jana; KUKLÍK, Jan; ČECHURA, Jaroslav; NĚMEČEK, Jan (eds.). Praha: Karolinum, 2001. 495 s. ISBN 80-246-0239-3.

PEROUTKA, Ferdinand (1991). *O věcech obecných: Výbor z politické publicistiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 431–684. sv. 2. ISBN 80-04-25551-5.

PROKŠ, Petr (1999). *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické: 1878–1948*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1999. 283 s. ISBN 80-85268-88-4.

STALIN, J. V. (1951). *Spisy: Svazek 6, 1924*. Praha: Svoboda, 1951. 402 s.

Tři roky: Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945-1948. Díl I., Události od osvobození na jaře 1945 do provedení voleb v květnu 1946. Praha: Melantrich, 1991. 498 s. ISBN 80-7023-081-9.

Tři roky: Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945–1948. Díl III., Události od druhého výročí osvobození Prahy v květnu 1947 do komunistického puče v únoru 1948. Praha: Melantrich, 1991. 705 s. ISBN 80-7023-081-9.

• DOBOVÉ TISKY

Věrní jsme zůstali: Účast sociálních demokratů v domácím a zahraničním odboji Praha: Dělnická akademie, 1947, 208 s.

Zpráva o činnosti Československé sociální demokracie k XXI. řádnému sjezdu v Brně. Praha: Československá sociální demokracie, 1947. 195 s.

• PERIODICKÝ TISK

Hlas sociální demokracie severovýchodních Čech

Mladá fronta

Nová svoboda

Právo lidu

Rudé právo

Svobodné slovo

Zemědělské noviny

• MEMOÁROVÁ LITERATURA

- DÉRER, Ivan (1993). *Antifierlinger I: Politické paměti 1945–1949*. Praha: GTA, 1993. 93 s. ISBN 80-900033-2-X.
- DRTINA, Prokop (1991). *Československo můj osud: Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek první. Kniha 1., Přes Mnichov do emigrace*. Praha: Melantrich, 1991. 479 s. ISBN 80-7023-102-5.
- DRTINA, Prokop (1991a). *Československo můj osud: Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek první. Kniha 2., Emigraci k vítězství*. Praha: Melantrich, 1991. s. 487–730. ISBN 80-7023-102-5.
- DRTINA, Prokop (1992). *Československo můj osud: Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek druhý. Kniha 1., Emigraci k vítězství*. Praha: Melantrich, 1992. 253 s. ISBN 80-7023-114-9.
- DRTINA, Prokop (1992a). *Československo můj osud: Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek druhý. Kniha 2., Rok 1947 – únor 1948*. Praha: Melantrich, 1992. s. 257–714. ISBN 80-7023-114-9.
- FEIERABEND, Ladislav Karel (1996). *Politické vzpomínky III*. Brno: Atlantis, 1996. 503 s. ISBN 80-710-8091-8.
- FIERLINGER, Zdeněk (1951). *Zrada československé buržoasie a jejích spojenců*. Praha: Mír – Družstevní práce, 1951. 207 s.
- HOLUB, Václav (1997). *Vítězství i prohry: Život na pozadí 20. století: Vzpomíná autor*. Vimperk: Vydáno vlastním nákladem, 1997. 246 s. ISBN 80-238-1604-7.
- KOHOUT, Jaroslav (2005). Naděje a zklamání: Vzpomínky na třetí republiku. In *Na pozvání Masarykova ústavu 2*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2005, s. 97–103. ISBN 80-86495-32-9.
- KRAJINA, Vladimír (2004). *Vysoká hra: Vzpomínky*. Praha: EVA, 2004. 280 s. ISBN 80-254-5535-1.
- KREJČÍ, Jaroslav (2005). Naděje a zklamání: Vzpomínky na třetí republiku. In *Na pozvání Masarykova ústavu 2*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2005, s. 104–115. ISBN 80-86495-32-9.
- LAUŠMAN, Bohumil (1953). *Kdo byl vinen?*. Vídeň: Vl. n., 1953. 237 s.
- RIPKA, Hubert (1995). *Únorová tragédie: Svědectví přímého účastníka*. Brno: Atlantis, 1995. 302 s. ISBN 80-7108-098-5.

• LITERATURA

- BELDA, Josef et al. (1996). *Dějinná cesta české sociální demokracie 1878–1989*. Praha: Masarykova dělnická akademie, 1996. 54 s. ISBN 80-85245-02-7.
- BLAŽEK, Petr (2008). Na rozcestí. Brněnský sjezd ČSSD v listopadu 1947. In *Dusivé objetí: Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. FAJMON, Hynek; BALÍK, Stanislav; HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds.). Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. s. 153–161. ISBN 978-80-7325-158-1.
- BRENNER, Christiane (2005). Perspektivy roku 1945. In *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody: Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*. KOKOŠKOVÁ, Zdeňka; KOCIAN, Jiří; KOKOŠKA, Stanislav (eds.). Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005. s. 257–263. ISBN 80-7285-000-8.
- BROD, Toman (1968). Cesty československých uprchlíků přes Balkán v letech 1939–1940. In: *Československo a Juhoslávia: Z dejín československo–juhoslovanských vzťahov*. HROZIENČIK, Josef (hl. red.). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968, s. 400–405.
- BROKLOVÁ, Eva (1993). Volební zákony pro parlamentní volby 1946 v Československu. In: *Stránkami soudobých dějin: Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana*. JECH, Karel (ed.). Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, s. 77–92. ISBN 80-85270-16-1.
- CUHRA, Jaroslav et al. (2006). *České země v evropských dějinách: Díl čtvrtý od roku 1918*. Praha; Litomyšl: Paseka, 2006. 358 s. ISBN 80-7185-794-7.
- DRÁPALA, Milan (2000). *Na ztracené vartě Západu: Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*. Praha: Prostor, 2000, 682 s. ISBN 80-726-0046-X.
- DOBEŠ, Jan (2005). Socialismus v politické teorii a praxi let 1945–1948. In *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody: Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*. KOKOŠKOVÁ, Zdeňka; KOCIAN, Jiří; KOKOŠKA, Stanislav (eds.). Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005. s. 276–286. ISBN 80-7285-000-8.
- DVOŘÁKOVÁ, Zora (2004). *Politikové na útěku: Osudy změněné 25. únorem 1948*. Praha: Epoque, 2004. 247 s. ISBN 80-863-2839-2.

- GEBHART, Jan; KUKLÍK, Jan st. (2004). *Druhá republika 1938–1939: Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha; Litomyšl: Paseka, 2004. 315 s. ISBN 80-7185-626-6.
- HEUMOS, Peter (1989). *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938–1945: Politisch-soziale Struktur, Organisation und Asylbedingungen der tschechischen, jüdischen, deutschen und slowakischen Flüchtlinge während des Nationalsozialismus: Darstellung und Dokumentation*. München: Oldenbourg, 1989. 496 s. ISBN 3-486-54561-2.
- HOLUB, Václav (1958). Od Mnichova po Košice. In: *Osmdesát let Československé sociální demokracie 1878–1958*. MOKRÝ, Adolf (ed.). Londýn: Ústřední výkonný výbor československé sociální demokracie v exilu, 1958, s. 122–138.
- HOLUB, Václav (1996). Za války a po válce. In *Léta mimo domov: K historii Československé sociální demokracie v exilu*. HRUBÝ, Karel (eds.). Praha: Dr. Eduard Grégr a syn, 1996. s. 13–30. ISBN 80-902023-4-9.
- HOLZER, Jan (2005). Stranický systém druhé republiky. In MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel. *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Brno: Doplněk, 2005. s. 1037–1056. ISBN 80-7239-180-1.
- HORÁK, Jiří (1958). Českoslovenští sociální demokraté v druhém odboji. *Svědectví: Čtvrtletník pro politiku a kulturu*. TIGRID, Pavel (red.). New York: Svědectví, 1958, ročník II, číslo 1 – jaro 1958, s. 38–54.
- HORÁK, Pavel (2012). Bohumil Laušman: *Politický životopis: Riskantní hry sociálnědemokratického lídra*. Praha: Mladá fronta, 2012. 378 s. ISBN 978-802-0426-192.
- KALINOVÁ, Lenka (2004). *Východiska, očekávání a realita poválečné doby: K dějinám české společnosti v letech 1945–1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. 119 s. ISBN 80-7285-043-1.
- KAPLAN, Karel (1993). *Nekrvavá revoluce*. Praha: Mladá fronta, 1993. 447 s. ISBN 80-204-0145-8.
- KAPLAN, Karel (1997). *Pět kapitol o únoru*. Brno: Doplněk, 1997. 560 s. ISBN 80-85765-73-X.
- KAPLAN, Karel (2011). *Sociální demokracie po únoru 1948*. Brno: Doplněk, 2011. 428 s. ISBN 978-80-7239-255-1.

- KAPLAN, Karel (2000). Útěky do emigrace 1948: Václav Majer. *Historický obzor: Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie*. Praha: Vydavatelství Neptun DeskTopPublishing, 2000, ročník 11, č. 11/12, s. 278–280.
- KOČIAN, Jiří (2002). *Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948: Organizace, program, politika*. Brno: Doplněk, 2002. 262 s. ISBN 80-7239-138-0.
- KOČIAN, Jiří (2005). Politický systém v letech 1945–1948. In MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel. *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Brno: Doplněk, 2005. s. 1125–1130. ISBN 80-7239-180-1.
- KOČIAN, Jiří (1994). Program obnovy Československa v českém politickém spektru v letech 1939–1945. *Moderní dějiny: Sborník k dějinám 19. a 20. století*. Praha: Historický ústav, 1994, č. 2, s. 163–169. ISBN 80-85268-36-1.
- KOČIAN, Jiří (2007). Volební výsledky z pohledu Československé strany národně socialistické. In *Na pozvání Masarykova ústavu 5*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2007, s. 46–57. ISBN 978-80-86495-45-3.
- KOČIAN, Jiří (2008). Znárodnování v programu československých politických stran. In *Dusivé objetí: Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. FAJMON, Hynek; BALÍK, Stanislav; HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds.). Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. s. 60–70. ISBN 978-80-7325-158-1.
- KORBEL, Josef (1959). *The Communist Subversion of Czechoslovakia 1938–1948: The Failure of Coexistence*. Princeton: Princeton University Press, 1959. 248 s.
- KOUTEK, Ondřej (2011). *Prokop Drtina: Osud československého demokrata*. Praha: Vyšehrad, 2011. 440 s. ISBN 978-80-7429-069-5.
- KUKLÍK, Jan ml. (2002). *Mýty a realita tzv. "Benešových dekretů": Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*. Praha: Linde, 2002, 511 s. ISBN 80-720-1352-1.
- KUKLÍK, Jan ml. (2010) *Znárodněné Československo: Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010. 444 s. ISBN 978-80-87284-12-4.
- KUKLÍK, Jan ml.; NĚMEČEK, Jan (2010). Londýnský exil a obnova československého státu. In: *Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století: Hledání východisek*. NĚMEČEK, Jan et al. (ed.). Praha: Historický ústav, 2010. s. 265–290. ISBN 978-80-7286-156-9.

- KUKLÍK, Jan ml.; NĚMEČEK, Jan (2004). *Proti Benešovi!: Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939-1945*. Praha: Karolinum, 2004. 485 s. ISBN 80-246-0777-8.
- KUKLÍK, Jan st.; KUKLÍK, Jan ml. (2001). Formování sociálně demokratického exilu v Paříži a v Londýně v letech 1939–1941. In: *K novověkým sociálním dějinám českých zemí IV: Zvraty a převraty 1939–1992*. KÁRNÍK, Zdeněk; MĚCHÝŘ, Jan (eds.). Praha: Karolinum, 2001, s. 11–56. ISBN 80-246-0198-2.
- KUKLÍK, Jan st. (2005). Národní strana práce (1938-1939). In: MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel. *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861 – 2004*. Brno: Doplněk, 2005, s. 1073–1090. ISBN 80-7239-180-1.
- KUKLÍK, Jan st. (2006). Sociální demokracie a sociální demokraté mezi dvěma totalitami (1938-1948). In: *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*. HRUBEC, Marek, BÁRTA, Miloš (eds.). Praha: Masarykova dělnická akademie; Brno: Doplněk, 2006, s. 60–69. ISBN 80-7239-199-2.
- KUKLÍK, Jan st. (1993). *Sociální demokraté ve Druhé republice*. Praha: Univerzita Karlova, 1993, 148 s.
- LUKEŠ, Igor (2014). *Československo nad propastí: Selhání amerických diplomatů a tajných služeb v Praze 1945–1948*. Praha: Prostor, 2014. 383 s. ISBN 978-80-7260-292-6.
- LUŇÁK, Petr (1997). *Západ: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*. Praha: Libri, 1997. 460 s. ISBN 80-85983-29-X.
- MAJER, Václav (1958). Moskevská cesta. In: *Osmdesát let Československé sociální demokracie 1878–1958*. MOKRÝ, Adolf (ed.). Londýn: Ústřední výkonný výbor československé sociální demokracie v exilu, 1958. s. 139–146.
- MAREK, Pavel (2005). Komunistická strana Československa. In MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel. *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Brno: Doplněk, 2005. s. 711–746. ISBN 80-7239-180-1.
- NĚMEČEK, Jan (2005). Československo na prahu války a míru. In *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody: Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*. KOKOŠKOVÁ, Zdeňka; KOCIAN, Jiří; KOKOŠKA, Stanislav (eds.). Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005. s. 31–39. ISBN 80-7285-000-8.

- PEHR, Michal (2005). KSC a volby 1946. In: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu: Svazek V.* KÁRNÍK, Zdeněk; KOPEČEK, Michal (eds.). Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005, s. 177–193. ISBN 80-7285-001-6.
- PEHR, Michal (2007). Volby 1946. In *Na pozvání Masarykova ústavu 5.* Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2007, s. 11–32. ISBN 978-80-86495-45-3.
- PEHR, Michal (2011). *Zápas o nové Československo 1939–1946: Válečné představy a poválečná realita.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011. 237 s. ISBN 80-742-2082-6.
- PERNES, Jiří (2005). Komunistická strana Československa. In MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel. *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861 – 2004.* Brno: Doplněk, 2005. s. 1131–1142. ISBN 80-7239-180-1.
- PERNES, Jiří (2011). Únor 1948 jako významný mezník ve vývoji československé společnosti. In: *Únor 1948 v Československu: Nástup komunistické totality a proměny společnosti.* KOCIAN, Jiří; DEVÁTÁ, Markéta (eds.). Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011. s. 17–21. ISBN 978-80-7285-108-9.
- RUPNIK, Jacques (2002). *Dějiny Komunistické strany Československa: Od počátků do převzetí moci.* Praha: Academia, 2002. 284 s. ISBN 80-200-0957-4.
- SMETANA, Vít (2008). Pod křídla Sovětů: Mohlo se Československo vyhnout "sklouznutí" za železnou oponu?. *Soudobé dějiny.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i., 2008, ročník XV., č. 2, s. 374–302.
- ŠOLC, Jiří (2008). *Útěky a návraty Bohumila Laušmana: Osud českého politika.* Praha: Naše vojsko, 2008. 403 s. ISBN 978-80-206-0956-4.
- TIGRID, Pavel (1975). The Prague Coup of 1948: The Elegant Takeover. In HAMMOND, Thomas T. *The Anatomy of Communist Takeovers.* New Haven and London: Yale University Press, 1975, s. 399–432. ISBN 0-300-01799-5.
- TOMEŠ, Josef (2005). *Průkopníci a pokračovatelé: Osobnosti v dějinách české sociální demokracie 1878–2005: Biografický slovník.* Praha: Česká strana sociálně demokratická, 2005. 249 s. ISBN 80-239-7733-4.
- TŮMA, Oldřich (2008). Československo a Marshallův plán. 60 let od odmítnutí americké finanční pomoci. In *Dusivé objetí: Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů.* FAJMON, Hynek; BALÍK, Stanislav;

- HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds.). Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. s. 123–130. ISBN 978-80-7325-158-1.
- TŮMA, Oldřich (2004). Marshallův plán aneb Stalinův pacholek. In KOCIAN, Jiří; PERNES, Jiří; TŮMA, Oldřich et al. *České průšvihy aneb Prohry, krize, skandály a aféry českých dějin let 1848–1989*. Brno: Barrister & Principal, 2004. s. 194–201. ISBN 80-86598-87-X.
- VEBER, Václav (2008). *Osudové únorové dny 1948*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 426 s. ISBN 978-80-7106-941-6.
- VEBER, Václav (2008a). Sociální demokracie v letech 1945–1948. In *Dusivé objetí: Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. FAJMON, Hynek; BALÍK, Stanislav; HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds.). Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. s. 144–152. ISBN 978-80-7325-158-1.
- VEČEŘA, Pavel (2005). Národní souručenství. In MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel. *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Brno: Doplněk, 2005. s. 1091–1104. ISBN 80-7239-180-1.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla (2005). Československá sociální demokracie. In MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel. *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Brno: Doplněk, 2005. s. 1165–1173. ISBN 80-7239-180-1.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla (1985). *Československá sociální demokracie a Národní fronta*. Praha: Academia, 1985. 218 s.
- VYKOUKAL, Jiří; LITERA, Bohuslav; TEJCHMAN, Miroslav (2000). *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Praha: Libri, 2000. 860 s. ISBN 80-85983-82-6.
- VYKOUPILOV, Libor (2005). Volby v květnu 1946. In *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody: Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*. KOKOŠKOVÁ, Zdeňka; KOCIAN, Jiří; KOKOŠKA, Stanislav (eds.). Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005. s. 168–174. ISBN 80-7285-000-8.
- ZNOJ, Milan (2005). Politický systém třetí republiky a ideová úskalí jeho interpretace. In *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody: Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*. KOKOŠKOVÁ, Zdeňka; KOCIAN, Jiří; KOKOŠKA, Stanislav (eds.). Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005. s. 174–184. ISBN 80-7285-000-8.